

MÉDIA DĚJINY SPOLEČNOST

**Obraz Polska a Poláků
v českých médiích**

**Kolektiv autorů
Monika Horsáková (ed.)**

Slezská univerzita v Opavě
Fakulta veřejných politik v Opavě
2020

recenzovali:

Dr Ryszard Gładkiewicz

Mgr. Helena Maňasová Hradská, Ph.D.

© Fakulta veřejných politik v Opavě, Slezská univerzita v Opavě, 2020

ISBN 978-80-7510-451-9 (Online)

ISBN 978-80-7510-442-7 (Print)

MÉDIA DĚJINY SPOLEČNOST

**Obraz Polska a Poláků
v českých médiích**

Kolektiv autorů
Monika Horsáková (ed.)

ÚVOD

Dostává se vám do rukou kolektivní monografie navazující na konferenci **Média · Dějiny · Společnost 2019**, jež se věnovala tématu obrazu Polska a Poláků v českých médiích. Konference byla součástí programu Kongresu českých polonistických studií 2019 (Kongresu Polonoznawstwa Czeskiego 2019), jehož hlavními organizátory byly Polsko-Czeskie Towarzystwo Naukowe, Univerzita Karlova v Praze, Masarykova univerzita, Univerzita Palackého v Olomouci, Ostravská univerzita, Slezská univerzita v Opavě, Univerzita Hradec Králové a Historický ústav AV ČR v. v. i. Záštitu nad kongresem převzala Její excellece Barbara Ćwioro, velvyslankyně Polské republiky v České republice.

Obsah monografie se pokouší nahlédnout téma z různých perspektiv, kulturních oblastí, mediálních vzorků a přístupů. Vedle textů akademických přitom nabízí i pohled profesionálů z mediální praxe. Knihu tematicky ukotvuje stať Rudolfa Žáčka věnovaná česko-polským historickým resentimentům. Další část knihy se věnuje historickému vzdělávání, zpravodajským médiím, filmu, literatuře či prezentaci kulinární kultury.

Cyklus konferencí s názvem **Média · Dějiny · Společnost** a podtitulem **Kdo rozhoduje o tom, co si myslíme? (Manipulace, propaganda a rozhodování napříč soudobými/ novodobými dějinami)** usiluje už od roku 2016 o širokou diskusi tvůrců (producentů, scenáristů, režisérů, historiků) i představitelů cílových skupin (učitelů dějepisu, studentů, veřejnosti) k dané problematice, o zvýšení mediální gramotnosti a odideologizování a zkvalitnění mediální interpretace historických událostí v oblasti výchovy a vzdělávání. Konference pořádá Fakulta veřejných politik ve spolupráci s Filozicko-přírodovědeckou fakultou Slezské univerzity v Opavě.

Monika Horsáková, editorka

ČESKO-POLSKÉ HISTORICKÉ RESENTIMENTY

Rudolf Žáček, Zdeňka Žáčková

Česko-polské vztahy jsou v současné době jedny z nejlepších v historii. Hranice jsou otevřené. Zmizely letité problémy s návštěvou příbuzných a známých bydlících třeba na druhé straně potoka, či prostě jen tak za hraniční čarou, pomyslnou linií vyznačenou v místech, kde nebyla vytyčena vodním tokem nebo jinou přírodní překážkou, alespoň hraničními kameny a množstvím zdaleka viditelných tabulek, upozorňujících kolemjdoucího, že dále už to nepůjde, že za tou linií je jiný svět, mluví se tam jiným jazykem a platí tam odlišná pravidla. Za nerespektování příkazu hrozil někdy větší, někdy menší postih. Samotná existence hranice a režim na ní panující snad ani nebraly na vědomí donekonečna opakující se hesla o bratrství pracujícího lidu, o společných zájmech a společné cestě ke šťastným zítřkům. Spíše snad potvrzovala, že to špatné, co si lidé ze vztahů mezi oběma národy pamatovali z minulosti, jako by vůbec nezmizelo. Hranice tu vlastně byla od toho, aby nás před sousedy ochránila a aby nás ochránila před špatnými vzpomínkami, před resentimenty.

Ty totiž přes veškerou deklarovanou snahu zcela nezmizely, dále zůstávají v povědomí a předávají se ve formě vzpomínek z generace na generaci. Našlo se ale také dost těch, kteří v ožívování a „přikrmování“ resentimentů našli takřka jeden ze smyslů života. Nejprve to byli pamětníci a přímí účastníci událostí, kteří v jejich řešení spatřovali křivdu a dějinnou nespravedlnost, zpravidla vůči národu a národní cti, mnohdy ale také bezprostředně vůči své osobě a svým ambicím. Poté převzali štafetu jejich pokračovatelé, většinou vedeni „ušlechtilými úmysly“ a nutkavou potřebou vykřičet do světa „historickou pravdu“, viděnou ovšem pouze z jejich úhlu pohledu. Našli by se často mezi nimi zjevní nacionalisté a šovinisté posedlí xenofobií a ochotní kdykoliv rozpoutat další kolo konfliktů, jakkoliv nebezpečných a nezdárných i krvavých. Není ostatně tak vzdálena doba, kdy jsme mohli sledovat, naštěstí pro nás jen na stránkách novin a na televizních obrazovkách, etnické čistky v bývalé Jugoslávii, vše ve jméno ušlechtilých vlasteneckých pohnutek získat pro svůj národ to či ono území, které mu přece právem náleží. Není nic snadnějšího než rozpoutat vášně, vyvolat pocit nutnosti „spravedlivého“ zápasu o vlast a národ, neboť co je ušlechtilejšího než položit život (pokud možno ne svůj) na oltář vlasti.

Mimořádně nebezpečné bývá v těchto souvislostech ožívování historických resentimentů, jak jsme to ostatně viděli např. v Srbsku, Chorvatsku či Albánii. Mnohem užitečnější se zdá být podávat historii bez vypjatých emocí, v kontextu doby, ve které se popisované události odehrávaly, a pokud možno se vyhnout odsudkům a hodnocením výlučně z pozic zastávaných současnou společností. Je dobré snažit se o možnou míru objektivitu, ale současně se nepokoušet „pochopit“ vše a všechny.

Pokud bychom chtěli hledat a nalézt zdroje resentimentů v česko-polských vztazích a stejně tak ve vztazích kterýchkoliv sousedících národů a států, museli bychom projít krok za krokem celou jejich historii. K něčemu takovému zde není a ani nemůže být dostatek prostoru. Soustředíme se proto pouze na několik událostí a procesů, které pokládáme za snad významnější než jiné, jejichž stopy, nikoliv stejně hluboké, bychom dokázali najít i v současnosti. Nejsnadnější cestou k tomu by bylo zaměřit se

pouze na období 19. a 20. století, které ještě žije v generační paměti současníků a přinejmenším část z nich dodnes oslovuje. Přesto bychom ale rádi upozornili i na některé události staršího data, které ve své době vzbuzovaly obdobné resentimenty jako ty z nedávné minulosti. Ve své většině jsou naštěstí již dávno zapomenuté a převrstvené jinými vzpomínkami.

Co nás tedy bude v tomto stručném příspěvku zajímat. Zdrojem jednoho z nejstarších česko-polských resentimentů jsou události spjaté se samými počátky budování piastovského Polska a přemyslovských Čech, během nichž docházelo ke konstituování hranic mezi oběma zeměmi. Jejich podstatou byl zápas o Slezsko, region rozkládající se po obou stranách horního a středního toku řeky Odry, přes nějž procházela důležitá obchodní cesta spojující západ Evropy s její východní částí.

Dalším, tentokrát velmi významným zdrojem resentimentů, jedním z nejzávažnějších, který rozdělával Čechy a Poláky téměř až do konce 60. let 20. století, byl vztah k Rusku, nejprve carskému a poté bolševickému (komunistickému). Zcela odlišný postoj Čechů a Poláků k tomuto největšímu slovanskému státu provázel česko-polské vztahy po celé dlouhé 19. a následující 20. století.

Posledním a velmi výrazným zdrojem resentimentů byla událost ve své podstatě sice úzce regionálního charakteru, ale zasahující vzájemné vztahy mezi Čechy a Poláky po více než jedno a půl století. Jedná se o konflikt o Těšínsko. Právě v něm se role médií projevila snad nejvýrazněji, a to takřka v úplnosti v negativním slova smyslu. Média se v průběhu konfliktu vlekloucího se po několik desetiletí stala jednou z nejvýznamnějších zbraní. Jejich obsah je až školskou ukázkou přístupu využívajícího všech dostupných prostředků mediální manipulace, od účelového výběru zpráv přes polopravdy až ke zveřejňování vyslovených lží. Ideálním podkladem pro vytváření resentimentů se stala hlavně produkce martyrologických legend s vysokým emocionálním nábojem, charakteristická zejména pro stranu, která se pokládala za ukřivděnou.

Slezsko

Slezsko, přesněji řečeno horní a střední Poodří, bylo typickým kontaktním regionem, teritoriem, na němž se odehrávala větší část konfliktů mezi českými a polskými vládci. Toto v období vzniku přemyslovského a piastovského státu ještě jakési „území nikoho“, táhnoucí se podél severní hranice Čech a Moravy, se patrně ještě v 10. století dostalo pod vliv českého Boleslava I. Existenci, i když mediálně nepříliš frekventovaného resentimentu, vztahujícího se doslova k počátkům pramenně doložených dějin, dokládá dodnes česká i polská historiografie přinejmenším ve formě sporů o výklad ne zcela jednoznačné výpovědi písemných pramenů té doby. Část polských historiků se snaží nalézt a obhájit argumenty pro odmítnutí znění pramenů přisuzujících pro 10. století slezské území českému panství.¹

Ať tomu již bylo ve skutečnosti jakkoliv, nesporné je, že koncem 10. století se slezské teritorium nalézalo již pod polskou dominancí a bylo začleněno do rodícího se piastovského státu. V letech 1003–1004 stanul polský vládce Boleslav Chrabrý krátkodobě dokonce i v čele českého státu a pod polskou vládu se dostala rovněž sousední Morava. Polský panovník úspěšně odolával útokům z říše, nezřídka podporovaným z Čech, a v roce 1025 s papežským souhlasem, těsně před svou smrtí, ozdobil si hlavu královským diadémem. Obrat nastal na přelomu let 1038/1039, kdy český kníže Břetislav po úspěšném nájezdu na Polsko nejen odvezl z Hnězdna ostatky sv. Vojtěcha, ale opět připojil k českému státu území Slezska, které patrně udržel i po komplikovaném jednání s císařem Jindřichem III. Ani to však nebyl přirozeně konec. Po konsolidaci polského státu jeho nový vládce Kazimír I. Obnovitel Slezsko opět

1 Příslušnost Slezska k přemyslovskému panství je dokládána zprávou arabsko-židovského kupce Ibrahíma ibn Jakuba a také pozdější listinou Jindřicha IV. dokládající územní rozsah pražského biskupství. Podrobně k tomu srov. (ANTONÍN 2012, s. 118–120).

vojensky obsadil, avšak v důsledku rozhodnutí říšského sjezdu v Quedlinburku pod patronací císaře si mohl Slezsko sice podržet, ale měl z něj platit do Prahy roční poplatek ve výši 500 hřiven stříbra a 30 hřiven zlata. O Slezsko a hlavně na jeho území se vedly nadále dlouhotrvající války, jejichž důsledkem bylo takřka totální zpustošení celé země. Český kníže se vzdal poplatku teprve na sklonku 30. let 12. století.

To vše se nemohlo obejít bez adekvátního odrazu v sice chudičkém, leč významném prostředí tehdejších paměťových médií, zejména v díle českého kronikáře Kosmy a polského autora skrývajícího se pod jménem Gall Anonym. Právě v těchto kronikách můžeme pro období budování českého a polského státu nalézt i počátek prvních zaznamenaných projevů vzájemného antagonismu. Z české strany se jednalo zejména o resentimenty spojené se vzpomínkami na období, kdy moc prvních Přemyslovců sahala hluboko do Slezska a do Malopolska – až někde k Červeným hradům. Vystřídání nadvládou momentálně úspěšnějšího souseda nebylo sice v tehdejších poměrech nic neobvyklého, pocit odporu vůči momentálně šťastnějšímu soupeři však nezmizel. Kosmas šel ve své nechuti dokonce tak daleko, že Boleslava Chrabrého, tuto velkou postavu polské historie, bez skrupulí zamlčel a jeho úspěchy přiřkl raději jeho otci, Měškovi I. Kosmův xenofobní postoj vůči Polákům vedl dokonce k tomu, že znechtí i osobu Měškovy manželky, původem přemyslovské kněžny Doubravky, o níž přes jí připisovanou zásluhu na christianizaci Polska napsal: *„Byla velmi nešlechtná; neboť jsouc již ženou pokročilého věku, když se vdala za polského knížete, sňala závoj ze své hlavy a vstavila si na ni vínek panenský, což bylo veliké bláznovství od té ženy.”*²

Obdobnou nechutí jako Kosmas vůči Polákům (tvrdil o nich, že jsou *„hadrníci s neobřezanými pysky”*) trpěl zase polský kronikář Gall Anonym vůči Čechům. Jeho srovnání čestných Poláků se zákeřnými a věrolomnými Čechy nepochybně nepotřebuje komentáře. Češi jsou z jeho pohledu jak *„hladoví vlci”*, kteří uchvátí kořist, zachraňují se zbabělým útekem a jsou *„rození lupiči”*. (KRZEMIENSKA 1966, s. 63)

Pravda, středověké kroniky neměly primárně sloužit propagandistickým účelům v dnešním slova smyslu, byly určeny k uchování paměti v žádoucím tvaru. Osobnost kronikáře v nich bezesporu hraje stěžejní roli, nelze ale předpokládat, že by informace v kronikách obsažené byly pouhým odrazem smýšlení jednotlivce – autora. Tehdy, obdobně jako dnes, se jednalo o zachycení, uchování a případnou prezentaci názoru širší společnosti, knížecí družiny či později dvora. Úkolem bylo předat tuto paměť budoucím generacím, a formovat tak jejich postoje k národům a státům blízkým i vzdálenějším, poskytovat poučení a návody pro činy vládců. V dílech Kosmy a Galla Anonyma máme tedy před sebou v podstatě první doklad pokusu o zachycení a svým způsobem i zafixování antagonistických vztahů k sousedovi, soupeři v zápase o získání sporného území prostřednictvím zaznamenání resentimentů pramenících v nedávné minulosti. Vzhledem k všeobecně užívané metodě sepisování kronikářských prací formou přejímání informací ze starších děl obdobného charakteru, staly se kroniky Kosmy a Galla Anonyma skutečným pramenem ukotvujícím česko-polské resentimenty po většinu středověku.³

Český zájem o získání Slezska vzdáním se tributu nikterak neskončil. Rozpad Polska na relativně samostatná knížectví (ve Slezsku jich jednu dobu bylo až 18) naopak otevřel cestu k jejich postupnému ovládnutí, cestu o to snazší, že krize polského státu trvala až do 14. století. Přinejmenším některá slezská knížata se začala už na sklonku 13. století přiklánět k prosperujícímu a politicky vlivnému českému státu, s jehož vůdčími osobnostmi vstupovala i do příbuzenských svazků. Nemalou podporu nacházely tyto snahy rovněž v prostředí zpravidla německého patriciátu slezských měst. Uvedené tendence zintenzivnily poté, co český král Václav II. získal polskou královskou korunu. To umožnilo i po zhroucení

² Kosmas se neostýchal pomluvit dokonce českou kněžnu. Viz (KOSMOVA KRONIKA ČESKÁ, Kniha 1, XXVII, s. 48).

³ Protičeskou, i když poněkud revidovanou averzi dokládá vedle kroniky Galla Anonyma rovněž rozšířené dílo Wincentyho Kadłubka. Podrobný rozbor vzájemného pohledu Čechů na Poláky a Poláků na Čechy v dílech středověkých kronikářů podává (MIKULKA 1963, s. 481).

přemyslovské moci Janovi Lucemburskému užívat titulu polského krále, což mu usnadňovalo snahu zavazovat nejprve zejména hornoslezská knížata lenními sliby a v roce 1327 si podřídít už většinu slezských knížectví. Ve spolupráci se synem Karlem, pozdějším císařem Karlem IV., svedl úspěšný zápas s polskými panovníky Kazimírem Velikým a Ludvíkem z Anjou o uznání přechodu Slezska z příslušnosti k Polsku do svazku korunních českých zemí. Úsilí Karla IV. se setkal s úspěchem a Slezsko se na následující čtyři staletí stalo integrální součástí českého státu.⁴

Polské kronikářství zaznamenalo tuto skutečnost s nepříliš skrývanou nevolí. To se týkalo především autora kroniky polských knížat (*Chronica principum Poloniae*), vzniklé patrně na slezské půdě koncem 14. století, kritizujícího lstivost Jana Lucemburského a upozorňujícího na výrok vratislavského biskupa Nankera znevažujícího českého krále, který podle něj by se měl nazývat spíše králíčkem, když ve svém království nemá arcibiskupa a musí si korunovaci objednávat ve vzdálené Mohuči. (MIKULKA 1963, s. 488)

V Polsku se sice opakovaně objevovaly pokusy získat Slezsko nebo alespoň některou jeho část zpět, až na výjimky v nejvýchodnější části Slezska se je však až do počátku 20. století nepodařilo realizovat. O odvolání svého původního souhlasu se patrně snažil už sám Kazimír Veliký.⁵ Nejkritičtější situace nastala v pohusitském období, kdy české stavy nebyly schopny zabránit přechodu východoslezských knížectví Osvětimska, Zátorska a Sevěřska do polských rukou. Český král Jiří z Poděbrad se ve spojenecké smlouvě s Kazimírem Jagellonským, uzavřené v Hlohově v květnu 1462, nároků České koruny na tato knížectví vzdal.⁶ Jagellonští panovníci některá slezská knížectví zastavovali svým polským příbuzným, což představitelé českých stavů vnímali jako snahu o jejich odtržení.

Období česko-polských vztahů až do roku 1480 zpracoval v monumentálním díle o dějinách Polska krakovský kanovník a diplomat Jan Długosz.⁷ Jeho dvanáctisvazkové dílo podává množství informací o českých dějinách a o vztazích mezi Čechy a Poláky. Z údajů, které přebírá ze starších kronik, je vidět jeho zřetelný sklon vybírat „vždy spíše takové zprávy, jež pro Čechy nesvědčily kladně“. Jako krakovský kanovník a blízký spolupracovník krakovského biskupa Zbyhňeva Olešnického, zapřisáhlého nepřítele husitů, měl k Čechům převážně velmi kritický vztah. Právě Jan Długosz, jehož dílo se stalo posléze jedním ze základů polské historiografie, přispěl nezanedbatelnou měrou k vytváření negativního obrazu Čechů a českých dějin (MIKULKA 1963, s. 499–501), jednoho z resentmentů, jehož „oprávněnost“ později jen potvrzovaly další česko-polské neshody a odlišné pohledy na politický vývoj.

Otázka Slezska přestala být ve vztazích Čechů a Poláků problémem po přechodu jeho území pod pruskou nadvládu v roce 1742. Teprve na počátku 20. století se objevily nároky nově vznikajících států, Československa a Polska, na slezské území, a to především vůči Německu, v teritoriálně menší míře pak vůči sobě navzájem. Rozhodující změnu přinesl rok 1945. Československá republika projevila zájem o územní zisky na úkor Slezska, jednalo se především o oblast Kladska a část území na Ratibořsku, v těsném sousedství Hlučínska. Pokusy o získání těchto území se setkaly s ostrým odporem polské vlády, pokládající celé Slezsko za své, a měly podíl i na vyhocení česko-polských vztahů v letních měsících roku 1945. Rychle se rozvinula ostrá mediální kampaň, která ovšem zasáhla především Těšínsko.

4 Celý proces přechodu Slezska do rámce českých korunních zemí byl v literatuře mnohokrát podrobně popsán, naposledy souhrnně (ANTONÍN 2012, s. 237–314).

5 Kazimír III. Veliký patrně hodlal obnovit své nároky na Slezsko, neboť požádal papeže o zproštění závazku z přísahy, kterou potvrdil zřeknutí se „zemí náležejících od nepaměti ke království polskému“. Osud Kazimírovy suppliky v Avignonu není znám. (KAVKA 1993, s. 14)

6 Podrobněji k procesu odtržení Osvětimska, Zátorska a Sevěřska od českých korunních zemí (ANTONÍN 2012, s. 370–371, 389).

7 *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, v polském překladu *Roczniki czyli kroniki słynnego Królestwa Polskiego*, česky *Anály čili kroniky slavného království polského*. Naposledy bylo vydáno všech 12 knih v latinském originále a v překladu do polštiny v letech 1961–2005.

Prudké vyostření situace ve vztazích mezi Čechy a Poláky vedlo k bezprostřednímu zásahu Sovětů, kteří rozhodli, že celé historické Slezsko bude, s výjimkou části Těšínska, součástí obnoveného Polska.

I přes všechny uvedené události se zdá, že samotný fakt změny územní příslušnosti Slezska nějakým výraznějším způsobem vztahy Poláků vůči Čechům nezatížil. Změna geografické orientace polské politiky směrem k severu a východu po nástupu Jagellonců však ostří tohoto resentimentu výrazně otupila. V nové době se s výjimkou části Těšínska stalo Slezsko primárně problémem vztahů polsko-německých.

Vztah k Rusku a slovanství

Výjimečně závažnou roli v česko-polských vztazích sehrál rozdílný poměr k myšlence slovanské solidarity a v jejím rámci pak především poměr k Rusku. Celá věc nabyla na významu zvláště po rozdělení Polska na konci 18. století, kdy v Rusku, ve kterém probouzející se české národní obrození spatřovalo jako ve slovanské velmoci pomyslnou oporu proti postupující germanizaci, viděli Poláci nepřitele – okupanta. Postupně se formující česká politická veřejnost sice s Poláky v jejich zápase o navrácení samostatnosti ve značné míře sympatizovala, a to už za Kosciuszкова povstání v roce 1794, Listopadové povstání v roce 1830 však postavilo českou společnost před problém, jak skloubit sympatie k polskému zápasu za svobodu, který měl jednoznačně protiruský akcent, s přetrvávajícími sympatiemi k Rusku jako záštitě všech Slovanů. Česká společnost se ve vztahu k Listopadovému povstání rozdělila na dvě části. Představitelé staršího konzervativního panslavismu polské povstání spíše odsuzovali, mezi mladší obrozeneckou generací nechyběly propolské sympatie. Tehdejší česky psaná média ovšem nehrála na rozdíl od německých vůči širší veřejnosti ještě nějakou významnější roli.

Jedním z problémů v utváření vztahů mezi Čechy a Poláky byl rozdíl politických cílů. Zatímco Češi usilovali o národní a politickou emancipaci v habsburské monarchii, polským cílem byla obnova polské samostatnosti. Česká obrozenecká společnost neskrývala svůj zájem o sociální problematiku a nebyla v souladu s polským aristokratickým myšlením. Snad nejvýznamnější soudobý představitel české žurnalistiky Karel Havlíček Borovský, vnímal velmi kriticky jak poměry ruské, tak polské a neváhal je podrobit tvrdé kritice. Výsledkem Havlíčkova poznání poměrů v Haliči a Rusku se staly jeho úvahy o slovanství publikované v Pražských novinách v roce 1846 ve článku Slovan a Čech.

Havlíček se v něm jednoznačně odmítl ztotožnit s ruským či polským stanoviskem, s vysokou mírou jasnozřivosti předvídal trvalý charakter polsko-ruského antagonismu a výsledkem jeho politických úvah se stala jednoznačná deklarace politiky austroslavismu: *„Mocnářství rakouské jest nejlepší garantie na zachování naší a illyrské národnosti...“*⁸ Nesoulad v české a polské politice se plně projevil na průběhu slovanského sjezdu v Praze v roce 1848. Sjezd, který měl původně být setkáním zástupců slovanských národů habsburské monarchie a měl proklamovat myšlenku austroslavismu, se pod vlivem zástupců polsko-rusínské sekce odklonil k obecnějším problémům. Na sjezdu se podařilo před jeho rozeznáním schválit pouze Manifest k evropským národům, který mimo jiné odsuzoval rozdělení Polska a podporoval úsilí Poláků o znovuzískání polské nezávislosti.

---

8 Havlíček detailně vylíčil proměny svého vztahu k Rusku a Polsku: „Zpočátku přál jsem Polákům nenávidě Rusy, jakmile jsem ale opravdivý stav věci v Polsku blíž se znal, jakmile mi před očima spadla rouška poeticky zakrývající prosaickou bídnost a zkaženost národu, tj. šlechty polské, proměnila se hned náklonost moje v nenávisť a z jakési psychologicky velmi pochopitelné opozice zdáli se mi Rusové lepší býti než Poláci. Dlouho však to netrvalo a nahlídnul jsem, že jest Petr jako Pavel, Rus jako Polsko, zmizela slovanská sympathie, naučil jsem se Rusy a Poláky považovati při vši příbuznosti jazyků, původu a obyčejů jako národy nám Čechům cizí; naučil jsem se nahlížeti, že nám Čechům není dobře jísti polívku, do které jsme nedrobili, a co Rusové a Poláci mezi sebou od starodávna mají, ať si také mezi sebou vyjednávají. Nemoudro a nebezpečno jest připojovati se jakýmkoliv způsobem k věcem tak nešťastným, jako jest rusko-polská národní zášť.“ (PRAŽSKÉ NOVINY 1846)

Česká politika v té době vycházela z potřeby zachování existence Rakouska, které by mělo ovšem plnit svou roli jakési záštity v něm sdružených středoevropských národů (na federálním principu) před silící ideou pangermanismu, jak se již projevila na frankfurtském sněmu. Rozhodující vliv měl František Palacký, který její austroslavistické a federalistické pojetí formuloval v Národních novinách 21. prosince 1849 v článku „O centralizaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku“. Palacký tam prohlásil otevřeně: *„Potřebí jest dopřáti jednotlivým národům rakouským tolik autonomie, tolik svobodného politického pohybování, tolik vlastního parlamentního života, kolik stačí, aby bez újmy jednoty říšské rovnoprávnost národů stala se pravdou, a kolik potřebí, aby odstranilo se nejen skutečné nebezpečnosti, ale i bojeplodná tvárnost helotismu u jedněch, panství u druhých. Pokudkoli národové budou míti příčinu, báti se o národnost svou, potud nebude v Rakousku nikdy spokojenosti a míru.“* (TOBOLKA 1907, s. 122)

Jestliže českou politiku postavilo už polské Listopadové povstání v roce 1830 do obtížné situace a nutilo ji vyrovnat se v duchu sympatií k Polákům bojujícím za svobodu proti útlaču ze strany carského Ruska, Lednové povstání v roce 1863 ji přivedlo do situace snad ještě traumatictější. *Národní listy* redigované Juliem Grégrem vydaly shodou okolností už 24. ledna 1863 obsáhlý článek s názvem *Polsko a Rusko*, v němž se vyslovují zcela jednoznačně na podporu polského boje za svobodu a současně odsuzují myšlenku tzv. „ruského panslavismu“.⁹

Část veřejnosti zaujala ještě více polonofilské stanovisko, byly snahy povstání podporovat finančně a docházelo i k organizování dobrovolníků. Naproti tomu přední představitelé české politiky, zejména Palacký a Rieger, povstání považovali za nešťastnou událost, která neprospěje jak Slovanům obecně, tak především Polákům samotným. Rozdílnost postojů k polským povstáním přispěla nicméně k rozhodnější diferenciaci uvnitř českého politického tábora, která po letech vyústila v jeho rozštěpení na mladočechy a staročechy.¹⁰

Hlavním důvodem rozštěpení české politiky byla ovšem především rostoucí slabost habsburské monarchie a její postupné vytlačování z velmocenské pozice ve prospěch silícího Pruska, směřujícího ke sjednocení Německa pod pruským žezlem. Česká politika nechtěla za této situace, kdy se ve Vídni a v Pešti stále častěji dobývala na povrch myšlenka politického dualismu, ztratit politickou oporu (jak se domnívala a doufala) v ruské velmoci. Nedlouho po zhroucení polského povstání donutila porážka v prusko-rakouské válce a následná vnitropolitická krize rakouskou vládu k jejímu řešení formou vytvoření dualistického zřízení a faktického rozdělení moci mezi rakouské Němce a Maďary, aniž by byl vzat zřetel na práva a stanoviska představitelů dalších, zejména slovanských národů. Ještě před vyhlášením dualismu přední zastánce austroslavismu František Palacký ve své práci „Idea státu rakouského“ varoval velmi realisticky před zhoubným dopadem takového řešení, které musí vehnat slovanské národy do náručí panslavismu a může vést až k rozpadu monarchie. *„Den provolání dualismu stane se, nutností přírody neodolatelnou, spolu také dnem narození panslavismu ve formě jeho nejméně žádoucí, a kmotří jemu budou rodičové onoho. Co následovati bude, domyslí se každý čtenář sám. My Slované budeme tomu hleděti s upřímnou bolestí vstříc, ale bez bázně. Byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm.“* (URBAN 1982, s. 189)

Dualismus skutečně posunul českou politiku nebezpečně blízko k široce rozevřené náručí

9 „Osud Polákův zvláště po r. 1831 dojímal zajisté každého: i v té době, kdež u nás panovala myšlenka tak zvaného ‚ruského panslavismu‘, kde snilo se o tom, že ten jistý ‚bílý tatíček‘ (jak jmenováno císaře ruského) veškeré Slovanstvo – nevylímaje ani Lužičanův – ve spolek obloží: i v té době pravím u nás hořce naříkáno na to, kterak vlada ruská zachází s Poláky, což mnohého již tehdež popuzovalo proti domnělému mesiáši.“ ... „Zdaž může to jméno býti hříchem, že nepřestávají toužiti po této svobodě dávné, že nemohou zapomenouti bývalé velikosti a slávy, zdaž může to jméno býti hříchem, že Poláci v rozervaných částech dávné vlasti své dosud považují se býti jedním celkem, jedním národem, jenž hoden jest svobody a štěstí, kterého požívá tolik jiných národův. Co se nás týká, my v tom nejen nic nespátujeme chybného, nýbrž musíme to velebiti co jednu z hlavních ctností národa polského.“ (NÁRODNÍ LISTY 1863, 25. 1.)

10 Postoj k polskému povstání v podstatě zahájil rozdělení české politické scény na část konzervativní, reprezentovanou Palackým a Riegerem, a část liberální, v jejímž čele se prezentovali zejména bratři Grégrové. Rieger se přímo postavil proti uplatňování historického práva v případě obnovy Polska, Palacký vyslovil naději, že „i vlada Ruská nezadlouho podlehe vlivu zásad slovanských, a tudíž svobodomyslných“. (URBAN 1982, s. 180–181)

Ruska, což se nemohlo neodrazit na vztazích mezi Čechy, spatřujícími v Rusku potenciálního spojence, a Poláky, pro které bylo Rusko hlavní překážkou na cestě k obnovení samostatnosti. Konkrétní veřejnou demonstrací sblížení rakouských Slovanů s Ruskem byla tzv. „pouť do Moskvy“ v květnu a červnu 1867. Vcelku původně nevinná návštěva národopisné výstavy se stala projevem otevřeného deklarování skutečnosti, že Čechové i ostatní rakouští Slované (přirozeně s výjimkou Poláků) vnímají Rusko jako svou hlavní oporu. Dojem to byl ovšem pouze vnějškový, byť s velmi silným propagandistickým nábojem. Palacký i Rieger doufali rovněž v podporu Francie, kterou proto navštívili ještě před cestou do Ruska. Tam se však nesetkali ani se vstřícným postojem a sympatiemi, ba ani s prostým pochopením. Uvědomovali si rovněž možné negativní dopady cesty do Moskvy na poměr česko-polský, a snažili se proto aspoň Polákům žijícím ve francouzském exilu vysvětlit, jak se ukázalo zcela bez úspěchu, že pouť nemá ani v nejmenším protipolský osten. (ŠESTÁK 1986, s. 20)

Při svém následném pobytu v Rusku se někteří z českých účastníků, zejména František Ladislav Rieger, pokoušeli vyzývat k jednotě všech Slovanů, ovšem – ke zklamání ruských slavjanofilů – pouze při respektování historicky vzniklých odlišností. Vyslovovali se proti rusifikaci, ve které ostatně nemohli nevidět nebezpečí podobné, jako plynulo z německého pangermanismu. V projevu na moskevské univerzitě Rieger několika ruskými řečníky deklarovanou všeslovanskou jednotu, znamenající v jejich pojetí splynutí slovanských národů s Rusy, jednoznačně odmítl slovy: „*Mnohému snad se zdá, že by bylo lépe, kdybychom mohli slít se v jediný celek hmotný i duševní; ale tisíciletá historie, jak pravím, nedá se odčinit ... Kdybyste vy, pánové, zde všechny zvony, všechny kolokoly svoje slili v jediný kolokol, větší, než jest Ivan Veliký, hlas jeho byl by ovšem veliký, ohromný, ale nebyl by to zajisté ten milý dojem, který Vám činí harmonie, když všechny současně Vám hlásají vzkříšení.*“ (POUŤ 1867, s. 66)

Jestliže Poláci zazlívali Čechům účast na pouti do Moskvy (nehledě na jejich snahu alespoň zčásti a opatrně hájit polské zájmy /POUŤ 1867/), Češi nemohli odpustit zejména haličským Polákům, spokojeným s širokou autonomií, jejich aktivistickou politiku vůči vládě v době českého protestu proti dualismu. Situace se poněkud zlepšila teprve koncem 70. let po návratu české delegace do říšské rady. Ve vnitrorakouské politice přetrvávaly česko-polské antagonismy v souvislosti s postavením ukrajinského obyvatelstva v Haliči. Česká publicistika, která se snažila hájit smířlivá stanoviska, se vcelku logicky nezavdčovala ani jedné ze znesvářených stran.¹¹ S velmi negativní odezvou v polském prostředí se setkávaly české sympatie vůči Ukrajincům, spojované s odporem vůči polské šlechtě. Některé z česko-polských sporů v záležitostech Ukrajinců přetrvávaly existenci Rakousko-Uherska a komplikovaly česko-polské vztahy i po vzniku samostatných států.

Po porážce Ruska v rusko-japonské válce se ruská zahraniční politika znovu zaměřila směrem do Evropy. Postupující směřování Německa k ovládnutí středoevropského prostoru otevíralo zdánlivě možnost určitého sblížení slovanských národů Balkánu a Rakousko-Uherska pro podporu snah o omezení pronikajícího pangermanismu. Nemělo se už jednat o tradiční slavjanofilství v duchu splynutí menších slovanských národů s Rusy, ale o modernější pojetí v zájmu spolupráce v duchu společných zájmů. Cestu k takovéto spolupráci ovšem mohla otevřít pouze nějaká forma smíření Rusů s Poláky. Takovouto možnost deklaroval přinejmenším jeden směr polské politiky, Národní demokraté v čele s Romanem Dmowskim. Neúspěšné pokusy polských zástupců v ruské době parlamentu – Dumě – je přesvědčily, že podpora ze strany dalších slovanských národů by mohla jejich pozici posílit. Iniciativy se v tomto

11 V Národních listech v lednu 1863, v době probíhajícího polského povstání proti Rusku, vyšel např. článek „**Otázka národnosti v Haliči**“, v němž se sice chápe nelibost Poláků nad procesem národního obrození u Rusů, nicméně se prohlašuje: „...ač pochopujeme úplně nelibost Polákův z tohoto počínání, nemůžeme nicméně odíratí právo Rusinům k svobodě, a tudíž i k rozvíjení národnosti.“ (NÁRODNÍ LISTY 1863, 29. 1.) Je vcelku logické, že ani jedna strana nemohla být s tímto českým postojem spokojena.

směru chopila česká politika, zejména vedoucí představitel mladočeské strany a poslanec říšské rady Karel Kramář. Výsledkem bylo svolání přípravného slovanského sjezdu v Praze v roce 1908. Na sjezdu byla pronesena řada projevů velmi vzletnými slovy, deklarována byla nutnost smíření polsko-ruského, nicméně i ze znění oficiálních projevů publikovaných v Národních listech bylo cítit jisté napětí.¹² I přes některé pochybnosti o výsledku proběhl závěr sjezdu pod heslem „konec dobrý, všechno dobré“. Přispěla k tomu rezoluce ruské delegace slovanských národů a polská reakce uznávající příslušnost polského záboru k Rusku.¹³ Obecně byla oceněna aktivita Karla Kramáře usilujícího o urovnání vztahů mezi Poláky a Rusy.

Závěry sjezdu, navzdory skutečnosti, že jak ruskou, tak polskou stranu nezastupovali delegáti disponující nějakým všeobecným celonárodním, tím méně vládním mandátem, a dalo se tedy oprávněně očekávat, že nebudou mít bezprostřední konkrétní dopad v praktické politice a že se postupem času setkají některé i s odmítnutím, byly přesto vnímány značnou částí médií jak v českých zemích, tak ve slovanském světě vcelku pozitivně, i když mnohdy se ukazovala i jistá míra nepochybně oprávněné skepse. (NÁRODNÍ LISTY 1908, 21. 7.)

Organizátor přípravného slovanského sjezdu Karel Kramář se v duchu novoslovanství zabýval dalekosáhlými úvahami o příštím uspořádání střední Evropy a vytvořil v rusofilském duchu ještě před počátkem první světové války dokonce projekt jakési slovanské říše. Předpokládal, že Rusko se vojensky zmocní celé střední Evropy a budoucí český stát (království), v čele s některým z příslušníků dynastie Romanovců, se stane jeho autonomní součástí. Ve své vizi budoucího uspořádání střední Evropy nezapomínal ani na Polsko. To mělo zůstat, vcelku v souladu s polskou deklarací na slovanském sjezdu, součástí ruského carství – s určitou autonomií. (GALANDAUER 1988, s. 243–250)

Diametrálně odlišná situace nastala po vypuknutí světové války. Tisk, zejména politický, byl v Rakousko-Uhersku svázán cenzurou. Názory odchylující se od oficiálního směru vládnoucí politiky se na stránky vydávaných tiskovin už dostat nemohly. Výstižně to dokládá komentář Karla Kramáře otištěný na titulní stránce Národních listů v šestý válečný den. Kdo však se naučil číst mezi řádky, uvědomil si už z citátu slov kancléře Bismarcka, že půjde o boj mezi Slovanstvem a Germánstvem, na kterou stranu se český národ musí postavit. Jinak se přirozeně komentář vyhýbá jakýmkoliv určitějším stanoviskům, vyzývá hlavně k národní jednotě.¹⁴ Role médií, zejména českých, byla tuhou vojenskou cenzurou potlačena na nejnižší míru. Výmluvně o tom svědčí např. skutečnost, že výsledek politického monstrprocesu vedeného před vojenským soudem ve Vídni proti předním českým politikům Karlu Kramářovi a Aloisi Rašínovi, který skončil jejich odsouzením k trestu smrti, bylo možno uveřejnit až na počátku ledna 1917, a to v souvislosti se změnou rozsudku. (PAVLÍČEK 2009, s. 364)

Českou i polskou politickou reprezentaci postavil začátek první světové války před zcela novou

12 Ruští delegáti Krasovskij a Maklakov se omezili na obecné deklarace typu „*Rusko nedá se nikterak strhnouti proti druhým národům přejíc svobodný život, pokoj a rozvoj všem*“ a konstatování, že „*Rusko je pro obrození myšlenky všeslovanské vzájemnosti ve smyslu svobody, rovnosti a bratrství*“. Mnohem konkrétnější byl Roman Dmowski, který prohlásil, že polský národ „*musí mít zjednány podmínky by na svém poli mohl samostatně pracovati. A o tyto podmínky bude společně s ostatními usilovati. Nechať podmínky, v nichž národ polský žije, trvají jakkoliv dlouho, situace jeho se zlepší a nabude-li času, aby rozvil síly své, bude mít tolik síly a vytrvalosti aby pracoval a bojoval za věc svoji, již také pokládá za záležitost všeslovanskou*“. Nesoulad mezi ruskou zdrženlivostí a polskými požadavky byl více než zřejmý. (NÁRODNÍ LISTY 1908, 15. 7.)

13 V ruské rezoluci se konstatovalo: „*Přípravný sjezd slovanských delegátů uznává, že idea slovanského sblížení je životaschopná a plodotvorná, a prohlašuje, že vše, co je nevyhnutelné k ukončení nedorozumění mezi slovanskými národy, může býti dostiženo jen obecně přiznaným a provedeným principem rovnoprávnosti a svobodného rozvoje národního a kulturního života každého národa*.“ Reakcí na ruskou rezoluci bylo prohlášení Romana Dmowského: „*Také ve státě ruském, kde naplníme veškeré síly, bychom domohli se podmínek normálního rozvoje, národ náš trvá na základě příslušenství k tomuto státu. Uznává i všeobecné státní potřeby, jsa hluboce přesvědčen že Rusko obnovené a opírající se o práva a uznání práv jiných národů a rovněž i polského národa, bude státem potřebným netoliko pro ruský národ i polský národ a pro celé lidstvo*.“ (NÁRODNÍ LISTY 1908, 19. 7.)

14 „*...ať z boje toho vzejde pro nás doba těžkých zkoušek a strádání, anebo možnost žítí plným národním životem na prospěch nás i všech druhých: budoucnost naše je v nás samých! Jestli sami sebe nezahubíme, nikdo nás nezničí!*“ (NÁRODNÍ LISTY 1914, 4. 8.)

situaci a svým způsobem i proti sobě navzájem. Češi ve své většině sympatizovali se Srbskem a jejich naděje se upíraly k ruskému vítězství. Vycházeli totiž (z přísně utajovaného) předpokladu, že nejprve bude poraženo Rusko a poté teprve západní velmoci zvítězí nad Německem a Rakousko-Uherskem. Nejruznějších spekulací a plánů bylo před válkou a na jejím počátku pochopitelně mnohem více.

Dohodové mocnosti ovšem v první polovině války pokládaly střední Evropu za mocenskou sféru Ruska a nechtěly pouze připustit, aby tam ruský vliv nadměrně vzrostl. Z toho důvodu si přály i zachování Rakousko-Uherska. Teprve vyřazení Ruska z mocenské politiky ve střední Evropě a poznání, že Rakousko-Uhersko se stává stále více pouhým německým satelitem, otevřela cestu k nepřiliš ochotnému souhlasu západních mocností s rozpadem habsburské monarchie a cestu k vytvoření samostatného Československa a Polska.

Postoj k Rusku (Sovětskému svazu) však komplikoval vztahy Československa a Polska i v meziválečném období a za druhé světové války. Československá zahraniční politika reprezentovaná Edvardem Benešem počítala i nadále s Ruskem (v dlouhotrvající vládu bolševiků příliš nevěřila) jako s mocenským faktorem, který by mohl být protiváhou možných budoucích německých hegemonistických tendencí, a nechtěla své vztahy s ním zatěžovat podporou polské politiky směřující k anexi oblastí západní Ukrajiny a Běloruska obydlených z větší části nepolským obyvatelstvem. Významnou zátěž vzájemných vztahů představovala účast československých železničářů na široce a v evropských rozměrech organizovaném blokování průjezdu vlaků s municí do Polska bojujícího s bolševiky ohrožujícími Varšavu v roce 1920.

Poláci považovali Rusko (jak bolševické, tak carské) za jednoho ze svých hlavních protivníků a mělo zájem na jeho co nejvýraznějším oslabení. Ve vztahu k Československu argumentovali, že neobdrželi potřebnou podporu v konfliktu s Ruskem v roce 1920, jejich média však ráda zapomínala na skutečnost, že československé legie od května 1918 až do počátku roku 1920 bojovaly s bolševiky v Rusku a na dlouhou dobu ovládly transsibiřskou železniční magistrálu. Tato „epizoda“ byla polskou propagandou zapomenuta. Naproti tomu legální činnost a silná pozice československých komunistů (podporujících i aktivity polských komunistů) vedly k označování Československa jako agentury Kominterny ve střední Evropě. Uzavření československo-sovětské spojenecké smlouvy v roce 1935 vedlo k označování Československa jako sovětské letecké základny.

Československé veřejné mínění, prodchnuté po Mnichovu apriorní nedůvěrou k Anglii a Francii a nepřátelským postojem k Polsku v důsledku obsazení Těšínska, bylo nakloněno pozitivnímu vnímání sovětské propagandy vysvětlující pakt Molotov-Ribbentrop a následný vpád do Polska ochranou běloruského a ukrajinského obyvatelstva. Ve vlně prosovětského nadšení nad vítězstvími sovětské armády v boji s nacisty akceptovalo argumenty Moskvy vysvětlující katyňské zločiny jako dílo nacistů. Představitelé domácího odboje, včetně nekomunistického, a veřejné mínění vůbec byli jednoznačně prosovětská. Uzavření československo-sovětské smlouvy v roce 1943 bylo přijato jako záruka budoucí bezpečnosti poválečného Československa. Snaha po dosažení československo-sovětské hranice, která by vyloučila patovou situaci z roku 1938, kdy SSSR neměl možnost Československo bezprostředně vojensky podpořit (při soustavném přesvědčování, že tak chtěl učinit), vedla československou vládu k podpoře obnovení Polska v hranicích po sovětské anexi území západní Ukrajiny a Běloruska.

Polská exilová vláda byla vnímána jako obtížný partner (přes jednání o poválečné federaci), který odmítal podpořit obnovení Československa v předmnichovských hranicích. Prosovětské postoje jak vlády, tak veřejnosti nenarušily ani anexe Podkarpatské Rusi (kterou ostatně Edvard Beneš Stalinovi sám v roce 1943 nabídl), ani sovětské aktivity podporující komunisty na cestě k získání absolutní moci a Sověty inspirované politické procesy. Zlom nastal teprve po vojenské likvidaci tzv. pražského jara

v roce 1968. Teprve období mezi lety 1970 a 1989 sblížily československý a polský protikomunistický disident a více než 100 let trvající rozpor v českém a polském vztahu k Rusku se stal minulostí.

Konflikt o Těšínsko

Nacionalistické nadšení, které pomohlo vehnat evropské národy do zákopů „velké války“, v jejím průběhu nijak nepolevilo. Nové mladé státy vznikaly vesměs na bázi národní ideologie a jejich tvůrci se snažili ještě před mírovou konferencí vytvořit podmínky pro zaujetí co nejvýhodnější pozice pro příští samostatnou existenci. Ukrajovali bez rozpaků z území těch zemí, jež patřily mezi poražené. Prezidentem Wilsonem deklarovaný princip národního sebeurčení je zájmal jen do té míry, pokud byl pro ně výhodný. V procesu poválečného kvasu se tak zakládalo na nové problémy a nové konflikty. Územní nároky a „stará a odvěká práva“, to vše se setkávalo zpravidla s nadšenou podporou soudobých národně orientovaných médií.

V procesu tvorby nových států, v němž bylo hlavním pravidlem „urvi, co můžeš a na co ti síly stačí“, platila často zásada „fait accompli“ vycházející z přesvědčení, že argumenty, jimiž bude později nutno přesvědčit na mírové konferenci vítězné mocnosti, jejichž zástupci se v situaci ve středu a na východě Evropy takřka vůbec neorientovali, se nakonec najdou. Předkládané nároky byly podporovány různými důvody, někdy etnickými, jindy historickými, strategickými, dopravními, případně ekonomickými, jak se to momentálně hodilo, a to mnohdy různě v rámci jedné země. Ve výhodě byl přirozeně vždy ten, kdo na příslušném území vykonával reálnou moc.

Netrvalo dlouho a oba nové „vítězné“ státy, Československo a Polsko, se ještě ve stavu zrodu ocitly na pozicích, které do budoucna neslibovaly mnoho dobrého. Ani zdaleka se nejednalo pouze o problém vzájemných hranic. Ve hře byla budoucí pozice obou států ve středoevropském prostoru. Polsko mělo ambici stát se středoevropskou velmocí a stát v čele federace států mezi Baltem a Černým, nebo alespoň Středozemním mořem, která by oddělovala Rusko a Německo. Československo zamýšlelo využít svou ekonomickou sílu k získání odbytišť a politického vlivu v prostoru bývalé monarchie a zabránit snahám Habsburků o návrat. Polsko mělo zájem o spolupráci s Maďarskem, Československo považovalo Maďarsko za jednoho ze svých hlavních nepřátel a doufalo v budoucí spolupráci s (demokratickým) Ruskem. Ani Polsko, ani Československo si se svými bezprostředními sousedy nedokázalo vytvořit skutečně přátelské vztahy.

Z výše uvedené situace vcelku jasně vyplývá, že pro Československo a Polsko měla případná vzájemná spolupráce životně důležitý význam. Na druhé straně vědomí složité situace, v jaké se oba státy nacházely, bylo zdrojem nezbytné opatrnosti každého z nich ve snaze nezaplést se v zájmu svého souseda do konfliktu, na kterém neměly bezprostřední zájem. Většina uvedených důvodů vzájemného nesouladu byla ovšem před širokou veřejností vcelku skryta. Mediálně nejprůběžnějším, a tedy i politicky významným tématem bylo a dlouhodobě zůstávalo Těšínsko.¹⁵ Aktivita těšínských Poláků v mnohém předběhla polské politické aktivity v jiných částech budoucího Polska. Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego vznikla už 19. října 1918 a stala se v závěrečné fázi války prvním nezávislým polským orgá-

15 K problematice česko(slovensko)-polského sporu o Těšínsko vzniklo nepřeberné množství publikací, a to jak polských, tak českých. Jen jejich prostý soupis by vysoce převyšil rozsah tohoto příspěvku. Nejpodrobnějším a nejlépe zdokumentovaným zpracováním celé problematiky je dodnes práce (VALENTA 1961). Z novějších prací se Těšínskem obšírně zabývá (KÁŇA 1970). Jednou z posledních prací shrnujících problematiku je monografie (BÍLEK 2018). Situaci v české části Těšínska v meziválečném období se podrobně zabývá (GAWRECKI 1999). Problematiku poválečného Těšínska podává monografie (FRIEDL 2012). K problematice vyšel po roce 1989 i pokus o společné česko-polské zpracování (KASZPER 2009). Velmi bohatý dokumentační materiál obsahující vzpomínky současníků, kronikářské záznamy, ukázky z dobového tisku etc. přináší více než 400stránková publikace (WITTELS 2016). V polské historiografii se řada prací vcelku přirozeně ve svých hodnoceních událostí liší od historiografie české. Srov. např. (KAMIŇSKI 2004) aj. Co se týče další polské literatury k dané problematice, odkazují čtenáře na obsáhlé soupisy literatury v zde citovaných pracích. V polském mediálním prostoru se objevily rovněž položky zastávající ostře protičeská stanoviska opírající se o resentimenty na období konfliktů. Jejich asi hlavním zástupcem byl v letech 2004–2012 internetový server Zaolzie.org.

nem požadujícím připojení území, na němž vyvíjel činnost, k budoucímu polskému státu.¹⁶ Již 30. října deklarovala tato rada převzetí vlády nad územím knížectví těšínského. Téhož dne vznikl v Polské Ostravě (dnes Slezská Ostrava) obdobný český orgán s názvem Zemský národní výbor pro Slezsko, který zase deklaroval příslušnost těšínského knížectví k Československu.

Mezitím se na území náležejícím k uhelnému revíru, především v dolech a hutích, rychle zostřovala situace, jejíž výbušnost byla podporována zvláště těžkými zásobovacími problémy. Vzhledem k nutnosti zajistit na území Těšínska především klid, dodávky potravin, doly v provozuschopném stavu a další potřebné náležitosti podepsaly 5. listopadu obě rady dohodu o prozatímním výkonu správy na území odpovídajícím v podstatě etnické hranici mezi Čechy a Poláky. Dohoda obsahovala klauzuli, že definitivní smlouvu o hranicích mohou uzavřít jen představitelé vlád v Praze a Varšavě. Názor obyvatel hlásících se k Němcům a k německví spíše inklinujících Šlonzáků, případně Židů, tehdy nikoho příliš nezajímal.

Pro polskou stranu bylo rozhraničení dle uvedené dohody akceptovatelné. Pro československou vládu bylo toto rozhraničení naopak zcela nepřijatelné. Přitom se nejednalo pouze o prestižní záležitost. Podstata spočívala ve skutečnosti, že Československo by se muselo nejen vzdát značné části kamenouhelného revíru, jehož uhlí bylo zcela nezbytné pro zajištění chodu průmyslu na Ostravsku, ale přišlo by rovněž o kontrolu nad košicko-bohumínskou dráhou, jedinou tehdy plnohodnotnou železniční tratí spojující české země se Slovenskem.

Problém příslušnosti Těšínska nebyl nikterak nový. Původně společný česko-polský postup směřující především proti nebezpečí germanizace se koncem 19. století začal rozpadat. Polské národní aktivity podporované z Haliče a zvláště z Krakova byly ovšem mnohem výraznější.¹⁷ Zájem českých kulturních center se začal projevovat teprve pod vlivem poezie Petra Bezruče na samém konci 19. století.

Ještě za tzv. Velké války se předpokládalo, že těšínská otázka nebude nějakou závažnější překážkou ve vztahu mezi Čechy a Poláky. Vládlo přesvědčení, že rozpory se podaří překonat a že dojde k dohodě (např. VALENTA 1965, s. 322). Ukázalo se ovšem, že pravý opak byl pravdou. Intervence obou stran u dohodových velmocí neměly většího dopadu. Rada Narodowa, inspirována patrně pozitivním stanoviskem polských vládních kruhů k předmětné dohodě, postupovala, jako by se jednalo o definitivní rozhraničení. Pomyslného vrcholu dostoupily polské aktivity koncem listopadu 1918, kdy byly vypsaný volby do ústavodárného sejmu, které se měly konat i na Těšínsku. Jejich realizace by znamenala faktický výkon vládní moci na území příslušejícím k Polsku, a československé nároky by tak byly zcela odsunuty do pozadí.

Na protesty proti konání voleb polské vládní orgány nereagovaly, a československá vláda se proto rozhodla zabránit jim vojenskou akcí. Nešlo o jednoduché rozhodování. Vláda si byla vědoma nepříznivého dojmu, který konflikt vyvolá u dohodových mocností, a rizika prudkého zhoršení vztahu s Polskem. Nikdo však zjevně nepředpokládal, že konflikt o Těšínsko se stane, přinejmenším z pohledu působení na veřejné mínění, hlavní příčinou špatných československo-polských vztahů na období příštích dvaceti let a resentimenty k němu se vztahující budou soužití mezi částí Čechů a Poláků na Těšínsku zatěžovat ještě takřka po sto letech po jeho vzniku.

---

16 Z uvedeného pohledu je jistým paradoxem, že právě Těšínsko nebylo součástí žádného ze záborů vzniklých v procesu dělení Polska v 18. století. Bylo součástí českých zemí již od počátku 14. století.

17 Polský list *Gwiazdka Cieszyńska* začal vycházet už v roce 1851, české *Noviny Těšínské* až v roce 1894.

Samotná vojenská akce byla provedena ve dnech 23.–31. ledna 1919. Československé jednotky měly v té době na Těšínsku výraznou převahu, polská armáda byla zaměstnána boji s Ukrajinci v Haliči. Nedošlo k obsazení celého Těšínska, českoslovenští vojáci dosáhli toku Visly a na zásah Dohody bylo uzavřeno příměří. Bojové akce si vyžádaly celkem asi 150 obětí na životech a kolem 1 000 raněných.¹⁸

V průběhu bojů došlo s největší pravděpodobností k excesům, jejichž oběťmi se stali vedle zajatých vojáků i někteří civilisté. Vojáci útočících jednotek se patrně dopustili řady činů, které zasluhují jednoznačné odsouzení. Nic na tom nemění ani skutečnost, že po několika válečných letech, které prožili, se úcta k lidskému životu v podstatě vytratila a zacházení s civilisty, kteří se zapojili do boje, bylo mimořádně brutální. Jaký byl skutečný počet a příčina těchto činů, se už asi nikdy nedozvíme. Ve zjištěné atmosféře počátku roku 1919 nebyl prostor na objektivní vyšetřování.¹⁹

V každém případě byl dopad těchto nešťastných událostí na vztahy českého a polského obyvatelstva v regionu mimořádně ničivý. Všechny, ať již skutečné nebo mediálně zveličené či zcela smyšlené, a to na obou stranách, si získaly širokou publicitu v polském i českém tisku a pod jeho vlivem došlo k dalšímu rozdmýchávání nacionálního šovinismu a nenávisti, postojů, které našly ideální uplatnění v následujícím období v rámci příprav očekávaného plebiscitu.

Pro mocnosti Dohody byl vojenský konflikt mezi dvěma „vítěznými“ státy záležitostí svrchovaně nepříjemnou. Veškeré snahy o jeho urovnání vzájemnou dohodou se ukázaly jako nereálné. I kdyby se varšavská a pražská vláda pokusily o smírnou dohodu, rozvášněná oboustranná mediální kampaň by takovýto pokus odsoudila předem k nezdaru. Návod k rozhodnutí mělo dát lidové hlasování – plebiscit. Nápad, který se zprvu zdál být spravedlivým a rozumným řešením, brzy ukázal svou odvrácenou stranu. Sporné strany rozvinuly masivní propagandistickou kampaň. Nezůstalo však jen u samotné propagandy, došlo i na teroristické akce tzv. bojůvek. Všechny tyto činy byly provázeny vystupňovanými projevy nacionalismu a nenávistného šovinismu a vnesly do smýšlení místních obyvatel navzájem minimálně hlubokou nedůvěru. Mezi příslušníky obou národů byl vyhlouben hluboký příkop naplněný nepřátelstvím a nenávistí.

Konflikt byl nakonec rozhodnut (spolu s polskými požadavky na území severního Slovenska) arbitráží konferencí vyslanců v belgických lázních Spa v roce 1920. Polsko v té době svádělo těžký zápas s bolševiky před Varšavou a těšínský problém pro Poláky v daném okamžiku ustoupil poněkud do pozadí. Rozhodnutí arbitrů splnilo československé minimální požadavky, zejména kontrolu košicko-bohumínské železnice. Na obou stranách však zanechalo pocit hořkosti vlekoucí se ještě řadu desetiletí. Zejména polské obyvatelstvo Těšínska vyburcované místními médii na pokraj hysterie vnímalo výsledek arbitráže jako těžkou křivdu a intelektuální zázemí těšínských Poláků postupovalo nadále tak, aby arbitrážní rozhodnutí bylo změněno. V podstatě vždy, když se schylovalo v meziválečném období ke zlepšení československo-polských vztahů, setkaly se tyto aktivity s nepřátelskou mediální kampaní organizovanou zejména Poláky z Těšínska. Na české straně zastávali ostře protipolské postoje zejména národní socialisté reprezentovaní tiskovým orgánem Česká slovo. Sledujeme-li v uvedených souvislostech mediální politiku českou a polskou, vidíme, že nesla lví podíl na vytvoření a ustálení maximálně negativního vzájemného postoje. Nelze asi popřít, že autoři oněch útočných a nenávistných statí byli vedeni „nejušlechtilejšími“ úmysly prospět vlastní zemi a jejímu lidu. Jakýkoliv prostředek, lež či mystifikace byly využity, aby splnily svou roli. Informace, pokud byly ve zprávách vůbec obsaženy, obviňovaly

18 Obě strany, Češi i Poláci, měly rozhodující část svých vojsk angažovaných jinde. Polsko v té době bojovalo s Ukrajinci v Haliči a s Němci na Poznaňsku. Nej kvalitnější československé jednotky – legie v Rusku – bojovaly s bolševiky a držely transsibiřskou magistrálu.

19 Podrobně k uvedeným událostem, včetně jejich přehledu na základě materiálu uloženého ve fondech archivu v Cieszyně a ve fondech tamní knihovny, přinesl (KACÍŘ 1998, s. 302–310). Řadu svědectví Čechů a Poláků přináší (WITTELS 2016, s. 15–65).

druhou stranu z nejrůznějších zločinů. Je až neuvěřitelné, s jakou rychlostí se mohly na přechodnou dobu sice napjaté, ale vcelku korektní vztahy v regionu proměnit ve vlnu vzájemné nenávisti, která navíc přetrvávala po řadu dalších let, tu a tam podpořena v „zájmu“ politiky některé z obou zemí, převážně ovšem z polské strany. Vedle médií sehráli v tomto procesu významnou roli nejrůznější národní aktivisté, ať už to byli učitelé, pracovníci české a polské školské matice a další. I na nich leží nemalá míra zodpovědnosti. Nic na tom nemění skutečnost, že jak Češi, tak Poláci obviňovali vždy druhou stranu z šíření nenávisti a sami byli hluboce přesvědčeni, že oni jsou jen na stráži práv svého národa. Ti, kteří byli připraveni postavit se do cesty šířícímu se nacionalismu, byli smetení svými spoluobčany jako zrádci národních zájmů. Kolo nenávisti, v okamžiku, kdy se roztočí a nabere rychlé obrátky, je zpravidla poháněno z obou stran a není nic těžšího než je zabrzdit.

Vliv mediálních aktivit na rozpoutávání československo-polského napětí by bylo možno bez obtíží sledovat po celé meziválečné období. Ve vztahu ke konfliktu o Těšínsko byla československá strana neustále obviňována z útlu polské minority a ze snah o čechizaci regionu. I když nelze popřít určité a někdy i docela výrazné čechizační snahy, zvláště ze strany některých místních orgánů a národních aktivistů, podíváme-li se jen na stručný výčet polských škol, knihoven, organizací či politických stran, nemluvě o řadě sportovních, hospodářských, kulturních a dalších spolků, nelze popřít, že vzhledem k nepřilíh skryvané iredentistické pozici polské minority byla československá menšinová politika v daném období v podstatě velmi liberální. (GAWRECKI 1992, s. 94–96) I přesto však samotná skutečnost, že postavení polské národnostní menšiny na Těšínsku bylo výrazně lepší než etnických menšin v jiných státech, jakož i v samotném Polsku, nehrála v utváření vztahů příslušníků polské menšiny vůči Československu fakticky žádnou významnější roli.

Vedle latentního napětí na Těšínsku samotném byla těšínská problematika vytahována na povrch vždy, když bylo z hlediska zahraničně politického výhodné dosáhnout rychlého zhoršení vztahů. Příkladem může být situace poté, co se Polsko po uzavření smlouvy o neútočení se Sovětským svazem v roce 1932 a deklarace o nepoužití síly s Německem v roce 1934 cítilo významně posíleno ve své mezinárodní pozici a rozhodlo se zvýraznit své postavení, jak se tehdejší polská vláda domnívala, jako středoevropské velmoci. Jedním z prostředků směřujících k tomuto cíli mělo být maximální oslabení pozice Československa.

Za hlavního iniciátora zhoršení vztahů prostřednictvím využití latentních iredentistických postojů polského obyvatelstva na Těšínsku byl oprávněně pokládán nový polský ministr zahraničí plk. Beck. Byl odhodlán dosáhnout nejen revindikace části těšínského území, ale v duchu Pilsudského koncepce polské zahraniční politiky podpořit očekávaný proces rozpadu Československa, který by vedl k dosažení společné polsko-maďarské hranice, a umožnil tak pokus o realizaci Polskem vedené federace států mezi Baltem a Jadranem, jež by v jeho představě vytvořila účinnou bariéru mezi Německem a Ruskem.

Nejvhodnějším termínem pro rozpoutání masivní protičeskoslovenské propagandistické kampaně bylo 15. výročí zahájení útoku československých jednotek na Těšínsko. Nešlo však ani zdaleka jen o nějakou mediální kampaň. Polské vládní a vojenské orgány se rozhodly využít menšinové problematiky jako destabilizujícího prvku a započaly na Těšínsku mezi místními obyvateli polské národnosti budovat ilegální iredentistickou síť, jež měla v případě potřeby zahájit teroristické akce a vytvořit dojem všeobecného povstání. V Moravské Ostravě byl dosavadní polský konzul Ripa nahrazen agresivním nacionalistou Léonem Malhommem. Z Polska byla vypovězena řada československých občanů a v rámci teroristických útoků došlo k demolování českých škol v některých obcích. Ničeny byly československé státní symboly a nahrazovány symboly polskými. Útoky byly vedeny rovněž na železnici, kde došlo k poškozování kolejí

na košicko-bohumínské dráze. (BADZIAK 1998, s. 16–17; DŁUGAJCZYK 1993) I když československé vládní orgány reagovaly na výše uvedenou kampaň poměrně umírněně, jakékoliv bezpečnostní opatření bylo vzápětí interpretováno jako útok na příslušníky polské národnostní menšiny. (WANDYCZ 2004, s. 212)

Po přechodném zdánlivém uklidnění se situace na Těšínsku výrazně vyostřila v souvislosti s československo-německou krizí na podzim roku 1938. Polská vláda využila v té době obtížného mezinárodního postavení Československa a nejpozději kolem poloviny září zahájila konkrétní přípravy k případnému vojenskému obsazení Těšínska. 17. září byly uvedeny do pohotovosti od roku 1934 připravované ilegální skupiny, které dostaly 22. září rozkaz zahájit diverzní akce. Následujícího dne bylo rozhodnuto o vytvoření armádní skupiny „Śląsk“ pod velením gen. Bortnowského a zformován byl z místních obyvatel i tzv. Legion Zaolziański.²⁰ Gen. Bortnowski dostal rozkaz připravit zahájení vojenských operací proti Československu k 1. říjnu 1938. (DESZCZYŃSKI 2003, s. 139) Veškeré tyto aktivity byly doprovázeny mimořádně ostrou protičeskoslovenskou kampaní většiny polského tisku. Z pohledu obyvatel české národnosti nebyl vnímán nějaký podstatný rozdíl mezi postupem nacistické a polské propagandy, stejně jako mezi aktivitami henleinovského Freikorpsu a diverzních skupin organizovaných, cvičených a vyzbrojovaných polskými vojenskými orgány.

Z vojenského hlediska v podstatě bezvýhodná situace, kdy se zhroutily veškeré záruky dané především Francií v rámci tzv. kolektivní bezpečnosti, přiměla prezidenta Beneše ve snaze zajistit si v očekávaném konfliktu s Německem alespoň polskou neutralitu odeslat dopis polskému prezidentu Mościckému s nabídkou jednání o odstoupení území. Jednalo se o politicky velmi riskantní krok, na který neměl Beneš podle ústavy ani právo. Ani tato riskantní karta nevyšla a polská hrozba zůstala i nadále aktuální.

O ztrátě celého pohraničí, včetně po řadu let nákladně budovaného pevnostního obranného systému, rozhodla nakonec v Mnichově konference čtyř velmocí a Československo se jejímu diktátu podrobilo. Výsledkem byla celonárodní frustrace. Polská vláda, nemile dotčena faktem, že nebyla jako jedna z mocností přizvána na mnichovskou konferenci, se rozhodla vyřešit situaci sama formou ultimativního požadavku na okamžité odstoupení části Těšínska. Československo ustoupilo i v tomto případě, mimo jiné také z obav, že polsko-československý konflikt by mohl být pro Německo vítanou záminkou k zásahu do i tak složité situace. Podrobně (KÁŇA 1970).

Vstup polské armády na odstoupené území Těšínska byl polskými obyvateli uvítán s neskrývaným nadšením. Podporu u veřejnosti našly i požadavky na slovenské území na Oravě a Spiši. Samotný proces předání území a následné kroky polských orgánů proběhly způsobem jednoznačně deklarujícím úmysl provést co nejrychlejší polonizaci (oficiálně se hovořilo o repolonizaci) nově získaného teritoria. České školy byly uzavřeny, české spolky zrušeny a jejich majetek zabaven, polština se stala jediným úředním jazykem. K emigraci bylo donuceno na 30 000 českých obyvatel, často ve lhůtě do 24 hodin. Češi byli masově propouštěni z práce. Hlavním iniciátorem této politiky byl bývalý polský konzul v Ostlavě a představitel civilní správy u velitelství operační skupiny Śląsk Léon Malhomme.

20 Byl organizován z dobrovolníků z okresů Rybnik, Pszczyna, Bielsko a Cieszyn a z uprchlíků z československého Těšínska. Veliteli oddílů byli zpravidla armádní důstojníci, zbytek velitelského sboru tvořili aktivní důstojníci a z řad dobrovolníků někteří záložní důstojníci. K 30. září měl Legion ve 14 oddílech 1 700 mužů 1 sledu a v záloze bylo dalších 2 800 dobrovolníků. Úkolem bylo vyvolat povstání na československém Těšínsku a vést boj partyzánským způsobem. Vzhledem k mírovému vyřešení konfliktu se oddíl Legionu účastnily pouze několika vojenských přehlídek a v polovině října byl Legion rozpuštěn. (BADZIAK 1998, s. 16–17; DŁUGAJCZYK 1993)

Ve zbytku Těšínska, který zůstal zachován Československu, jakož i na širším Ostravsku vzbudily zprávy o „repolonizačních“ aktivitách polských úřadů nemalé rozhořčení, a to jak u civilního obyvatelstva, tak přinejmenším u části armády a jejího důstojnického sboru. Nezřídka se stávalo, že živelně vznikající české bojůvky, složené zpravidla z obyvatel donucených opustit zabrané území a provádějící teroristické akce na území odstoupeném Polsku, od nich dostávaly skrytou podporu. Z československého území vysílala i černá radiostanice s příznačným názvem Finis Poloniae. Na rozdíl od polských bojůvek organizovaných polskými vojenskými orgány v září 1938, neměly tyto skupiny, pro které se posléze vžil shrnující název „Slezský odboj“ podporu ze strany československých orgánů. Oficiální vládní místa i vrcholné vojenské orgány se na organizování bojůvek nijak nepodílely, tyto aktivity jim byly naopak svrchovaně nepříjemné, neboť nejen že prodlužovaly napjatou situaci na československo-polské hranici, ale byly také využívány k dalšímu masovému vyhánění obyvatel české národnosti ze zabraného území. To samo o sobě způsobovalo úřadům v souvislosti s nutností postarat se o množství českých obyvatel, kteří opustili území zabrané nacisty, jen těžko řešitelné problémy. Situace se bohužel vyostřovala po celý zbytek roku 1938 a zčásti ještě i na počátku roku následujícího. Určité zklidnění nastalo teprve koncem ledna po zákroku z nejvyšších československých míst, kdy se po vyslání gen. Hrabčíka na Ostravsko podařilo aktivity skupin tzv. Slezského odboje eliminovat.

Následná okupace zbytku českých zemí vedla postupně k významnému obratu v česko-polských vztazích. Právě těšínské teritorium, ještě nedávno místo ostrých česko-polských střetů, se změnilo v prostor organizovaných přechodů českých občanů, zejména vojáků, do Polska, kde polská vláda tolerovala vznik první československé vojenské jednotky v zahraničí.

Za druhé světové války se zabrané území Těšínska ocitlo hned první den bojů v rukou německé armády a území bylo přičleněno k Německu. Poměry v části, jež zůstala součástí protektorátu, a v části připojené k Německu se výrazně lišily. V Německem anektované části Těšínska byl ihned nastolen velmi ostrý okupační režim, obyvatelstvo bylo podrobeno silnému germanizačnímu tlaku. Řada obyvatel byla tvrdě perzekvována i fyzicky likvidována. Na 500 z nich, převážně důstojníků a policistů, kteří se dostali do sovětského zajetí, se stalo obětí hromadných poprav organizovaných v Sovětském svazu, zejména v Katyni. (BORÁK 2011)

Při první registrační akci v prosinci 1939 bylo umožněno uvést „šlonzáckou“ národnost a jazyk. Toho využila skoro polovina obyvatelstva s cílem vyhnout se nejtvrdějším perzekucím, které byly namířeny proti obyvatelům deklarujícím polskou národnost. Tito „šlonzáci“ byli posléze nuceni k přijetí německé „Volkslisty“. V případě odmítání (zpravidla s cílem vyhnout se povinnosti vojenské služby) byli obyvatelé, kteří se pokoušeli deklarovat znovu polskou národnost, zbavováni majetku, vězněni, vysídlováni či odesíláni do koncentračních táborů.²¹ Postavení Poláků bylo mnohem obtížnější než Čechů. Jejich majetek byl bez náhrady vyvlastněn a měli nižší přiděly potravin. Zavedeno bylo pro ně zostřené trestní právo ukládající i za drobné přestupky drakonické tresty. Češi na tom byli poněkud lépe. Nebyl jim konfiskován majetek, neplatilo pro ně zvláštní trestní právo ani řada dalších opatření uplatňovaných vůči Polákům. Perspektivně se ovšem počítalo s jejich přesídlením do německého prostředí a s plnou pozdější germanizací.

21 Samotná Volkslista se dělila na čtyři skupiny. Do prvních dvou byly zařazovány osoby, které se už před válkou hlásily k německé národnosti. Ty obdržely ihned práva občanů německé říše. Nejpočetnější třetí skupina byla sestavena z osob, které sice dříve aktivně německy nevystupovaly, ale deklarovaly při registraci své šlonzáctví. Byla jim sice udělena německá státní příslušnost, ale jen zkušební na dobu 10 let. Čtvrtou skupinu představovaly osoby, které se údajně německví odcizily. Ty zůstaly bez státní příslušnosti a byly považovány za „chráněnce říše“. Volkslista sice chránila svého držitele před největší perzekucí, nesla však s sebou tíživou povinnost vojenské služby v německé armádě. (BORÁK 2010)

Protinacistický odboj byl na Těšínsku organizován jak Poláky, tak Čechy, přičemž polský odboj byl výrazně rozsáhlejší. Relativní slabost českého odboje byla dána rovněž tím, že většina národně nejaktivnějších složek českého obyvatelstva musela opustit Těšínsko již na podzim roku 1938. Odboj se přirozeně zaměřoval primárně proti Němcům, koncem války se však zejména polské odbojové organizace souběžně chystaly na převzetí správy Těšínska do polských rukou ihned po porážce Němců. Dokonce i internacionalisticky deklarovaný odboj komunistický, ve kterém ovšem měli rovněž převahu polští komunisté, se v názoru na budoucnost Těšínska nijak nelišil od ostatních polských odbojových organizací. Nakonec bylo vše rozhodnuto v Moskvě.

Souběžně s osvobozováním obcí na Těšínsku Sovětskou armádou zahájili příslušníci polské menšiny budování polské místní správy. Velmi rychle se ovšem ukázalo, že sovětské orgány budou správu na území meziválečného Československa předávat do českých rukou. Vztahy mezi Poláky a Čechy se začaly rychle vyhrocovat. Do obcí se navíc vracela řada Čechů, kteří byli nuceni na podzim 1938 Těšínsko opustit a jejichž vztahy vůči Polákům byly ve vzpomínkách na „repolonizační“ aktivity polské správy výslovně nepřátelské. Opět nastala doba „vyřizování účtů“. V zásadě nebyla povolována obnova polských spolků, řada polských škol nebyla otevřena. Poláci, z nichž velká část byli držitelé německé volkslisty, byli obviňováni z kolaborace s nacisty a nechyběly ani hlasy, aby byli odsunuti jako Němci.

K dalšímu vyhrocení situace mezi Československem a Polskem došlo mimo jiné v důsledku některých aktivit československých orgánů o připojení částí do té doby německého teritoria na Ratibořsku a v Kladsku, o kterých, jak se předpokládalo, bude rozhodovat mírová konference. Polská správa je však již považovala za své. Situace došla dokonce tak daleko, že v červnu 1945 byla na Těšínsku soustřeďována jak československá, tak polská armáda a hrozil otevřený vojenský konflikt. (BÍLEK 2018, s. 199–293) Vzájemné vztahy neustále vyostřovala oboustranná nenávistná mediální kampaň. Polskou menšinu v jejím odporu proti Československu podporoval za situace, kdy nebylo možno využít tisku, zejména katovický rozhlas. Na české straně byli nejvíce protipolsky zaměřeni národní socialisté, kteří si svým postojem získali značnou popularitu mezi českými obyvateli Těšínska. Naopak největší zastání nacházeli Poláci u komunistů.

Sovětský svaz, který dlouho využíval neshod mezi Československem a Polskem ve svém zájmu, změnil svůj postoj už v roce 1946. Donutil obě vlády usednout k jednacímu stolu a přiměl je v březnu 1947 k podpisu spojenecké smlouvy a dodatkového protokolu zavazujícího obě strany k vyřešení veškerých územních sporů ve lhůtě dvou let. Češi a Slováci v Polsku a Poláci v Československu měli mít zaručena stejná menšinová práva, ovšem už v podmínkách v Polsku existujícího a v Československu rodícího se totalitního systému. Nebyly obnoveny ani polské předválečné politické strany, ani předválečné spolky. (FRIEDL 2012)

Situace v období let 1948–1989 byla charakterizována oficiální politikou rozhodnutou nepřipustit existenci jakýchkoliv národnostních problémů. Existující resentimenty na české i polské straně sice v oblasti Těšínska přežívaly i nadále, ale jejich existence nedostala žádný mediální prostor. Jen výjimečně pronikly na povrch některé politické problémy, jako např. tzv. Cieslarova platforma spočívající v návrhu polského komunisty Pawla Cieslara, jejímž cílem bylo zastavit proces asimilace polského obyvatelstva. Cieslar, předválečný předseda KSČ v Trineckých železárnách, přednesl v roce 1950 na zasedání Krajského výboru KSČ v Ostravě svou představu jakési „repolonizace“ Těšínska. Preferováno mělo být tzv. autochtonní obyvatelstvo, které považoval automaticky za Poláky. Výsledkem měla být polská územní autonomie na Těšínsku. Platforma byla uznána za projev buržoazního nacionalismu a v roce 1952 byl Cieslar vyloučen z KSČ. (GAWRECKI 2003, s. 497–498)

Komunistické Československo považovalo národnostní otázku v podstatě za vyřešenou a jakékoliv pokusy ji znova otevřít byly považovány za projevy buržoazního nacionalismu a antikomunismu. Centrálně řízená média podporovala tzv. bratrství mezi národy socialistického tábora, ať již byla reálná politika jakákoliv. K výkyvům docházelo v letech politických krizí, a to zejména v české politice vůči Polsku v letech 1956 a po roce 1980, z polské strany vůči Československu v letech 1968 a 1969. S negativním přijetím mezi příslušníky polské minority se setkala nové územněsprávní členění v roce 1960, kdy došlo k narušení tradičních vazeb. Zrušení okresu Český Těšín a přiřazení Jablunkovska k okresu Frýdek-Místek bylo oprávněně vnímáno jako akt směřující proti polské menšině a podporující procesy její asimilace.

Představitelé polské národnostní menšiny vnímali a vnímají relativně rychlý proces asimilace, zejména úbytek dětí v polských školách, s velmi negativními pocity, což je svým způsobem pochopitelné. Přesto však nelze říci, že by jeho průběh byl výsledkem snah vlády a místních orgánů o co možná největší omezení polskosti na Těšínsku. Při relativně nízkém počtu obyvatel polské národnosti na Těšínsku významně působí řada objektivních faktorů, v jejichž důsledku dochází k další marginalizaci polské národnostní menšiny. Významný podíl má migrace do jiných částí České republiky, kde Poláci díky příbuznosti obou jazyků vcelku rychle splynou s místním českým prostředím. Svou roli sehrávají také smíšené sňatky, u nichž často zejména ženy deklarují národnost svou a svých dětí dle národnosti manžela apod. Oblast s relativně vysokou koncentrací obyvatel polské národnosti se neustále zužuje mimo jiné rovněž vlivem výstavby měst, jako je Karviná či Orlová, v nichž se v důsledku migrace ze Slovenska nebo ostatních částí Česka výrazně snížil počet Poláků a polské osídlení ztrácí svůj dříve poměrně koncentrovaný charakter. Ten se do jisté míry uchovává již jen v některých obcích, zvláště na Jablunkovsku.

I v současnosti dochází k drobným incidentům plynoucím z dosud živých resentimentů vzta- hujících se událostem první poloviny 20. století, projevujícím se zejména u příležitosti výročí některých konfliktů. V českých médiích nacházejí ohlas spíše výjimečně, častěji se s ním můžeme setkat v polských menšinových médiích bezprostředně na území Těšínska.

Aby bylo možno situaci zhodnotit poněkud objektivněji, bylo by nutno reflektovat případné proje- vy působení resentimentů na sociálních sítích. Žádný takový výzkum, pokud je mi známo, zatím proveden nebyl a naše případné úvahy není v tomto směru možno opřít o nějaká konkrétnější fakta. Není nicméně sporu o tom, že právě sociální sítě vytvářejí značný prostor pro šíření zpráv a názorů vycházejících mnohdy z nekontrolovatelných zdrojů, jsou často využívány v tzv. hybridní válce a ve hrách zpravodajských služeb s cílem destabilizovat situaci na vybraném teritoriu. Zkušenosti z dosavadních aktivit rozdmýčavajících náboženské, národnostní či rasistické emoce a vedoucích někdy až ke krvavým srážkám mezi obyvateli žijícími desítky let v dobrých sousedských vztazích nabádají k nezbytné opatrnosti.

Máme-li závěrem zhodnotit vzájemné resentimenty v dosavadním průběhu česko-polských vztahů, můžeme s vysokou mírou oprávněnosti konstatovat, že nijak výrazně nepřevyšují míru resenti- mentů mezi kterýmikoliv po 1 000 let vedle sebe žijícími národy a státy. Spíše by se dalo říci, že s výjimkou problematiky Ruska a Těšínska vytvářely česko-polské vztahy mnohem méně příležitostí ke vzniku, pří- padně trvání resentimentů než vztahy jiných zemí a národů v obdobné pozici. Nepochybně pozitivní roli sehrává blízkost a vzájemná poměrně snadná srozumitelnost jazyka. Významně pomohlo otevření hranic a možnost vzájemných cest a výhodných nákupů, stejně jako turistiky, v současné době zbrzděné nepří- znivou epidemiologickou situací. Bohužel, nepříliš pozitivní roli v budování dobrých vzájemných vztahů sehrávají zpravodajská média, a to, jak se zdá, v posledních letech spíše česká než polská. Negativní roli nesehrává bohužel pouze skutečnost, že pro zpravodajství jsou mimořádně přitažlivé zejména negativní

zprávy, ale v některých záležitostech se nelze ubránit podezření, že svou roli sehrává i snaha omezit konkurenceschopnost polského zboží, zejména potravin, na českém trhu. Výrazné akcentování např. problémů s polskou solí v masných produktech vytvořilo u množství českých obyvatel, kteří jsou mimo běžný kontakt s polskou skutečností, představu o obecně špatné kvalitě těchto polských výrobků, a to bez ohledu na skutečnost, že přinejmenším jejich chuťové vlastnosti jsou mnohdy výrazně lepší než u obdobné produkce české. Příkladů obdobného druhu, kdy média skutečně nepřispívají k utváření dobrých vztahů, lze samozřejmě nalézt mnohem více. Honba za senzací, vyšší prodejností či sledovaností přináší i dnes své ovoce, bohužel v mnoha případech silně nahnílé. Nezbyvá než doufat, že se po staletí těžce zkoušené střední Evropě podařilo vytvořit dostatek přirozené imunity proti náboženským a nacionalistickým vášním a postupující proces osobních kontaktů a vzájemného poznávání dokáže alespoň v přiměřeném rozsahu eliminovat rizika plynoucí z rostoucí komercializace a bulvarizace mediálního prostoru.

Literatura a prameny

- ANTONÍN, Robert a kol. *Slezsko v dějinách českého státu. Od pravěku do roku 1490*. Praha: NLN, 2012. ISBN 978-80-7422-168-2.
- BADZIAK, Kazimierz, Giennadij MATWIEJEW a Paweł SAMUŚ. *Akcja „Łom”: polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP*. Warszawa: Adiutor, 1998. ISBN 8386100311.
- BÍLEK, Jiří. *Kyselá těšínská jablíčka: československo-polské konflikty o Těšínsko 1919, 1938, 1945*. Praha: Epocha, 2018. ISBN 978-80-7425-097-2.
- BORÁK, Mečislav. *Ofiary Zbrodni Katyńskiej z obszaru byłej Czechosłowacji*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2011. ISBN 978-80-86224-81-7.
- BORÁK, Mečislav. Fenomén německé volkslisty. In: PEJČOCH, Ivo a Jiří PLACHÝ (a kol.). *Okupace, kolaborace, retribuce*. Praha: Ministerstvo obrany ČR, 2010, s. 111–119. ISBN 978-80-7278-529-2.
- DESZCZYŃSKI, Marek Piotr. *Ostatni egzamin. Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego 1938–1939*. Warszawa: Neriton, 2003. ISBN:83-88973-61-4.
- DŁUGAJCZYK, Edward. *Tajny front na granicy cieszyńskiej. Wywiad i dywersja v letech 1919–1939*. Katowice: Śląsk, 1993. ISBN 83-85831-03-7.
- FRIEDL, Jiří. *Češi a Poláci na Těšínsku 1945–1949*. Praha – Brno: Historický ústav – Conditio humana, 2012. ISBN 978-80-7286-204-7.
- GALANDAUER, Jan. *Vznik Československé republiky 1918*. Programy, projekty, předpoklady. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1988.
- GAWRECKI, Dan a kol. *Dějiny českého Slezska 1740–2000. I.–II*. Opava: Slezská univerzita, 2003. ISBN 80-7248-226-2.
- GAWRECKI, Dan. *Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918–1938*. Český Těšín: Muzeum Těšínska, 1999. ISBN 80-902355-4-9.
- GAWRECKI, Dan. Těšínsko v období mezi světovými válkami (1918–1938). In: BORÁK, Mečislav (ed.). *Nástin dějin Těšínska*. Ostrava – Praha: Advertis – Výbor pro územní správu a národnosti České národní rady, 1992, s. 94–96.
- HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel. *Duch národních novin*. Kutná Hora: s.n., 1851.
- KACÍŘ, Petr. Obsazení Těšínska v roce 1919 – k některým aspektům československo-polského územního sporu. In: BORÁK, Mečislav (ed.). *Slezsko v dějinách českého státu. Sborník příspěvků z vědecké konference, pořádané pod záštitou prezidenta České republiky Václava Havla u příležitosti 50. výročí Slezského ústavu SZM v Opavě*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1998, s. 302–310. ISBN 80-86101-18-5.
- KAMIŃSKI, Marek Kazimierz. *Konflikt polsko-czeski 1918–1921*. Warszawa: Neriton – Instytut Historii PAN, 2003. ISBN 8388973053.
- KÁŇA, Otakar a Ryszard PAVELKA (pseudonym, skutečným autorem Stefania Stanisławska). *Těšínsko v polsko-československých vztazích 1918–1939*. Ostrava: Profil, 1970.
- KASZPER, Roman a Bohdan MAŁYSZ (eds.). *Poláci na Těšínsku. Studijní materiál*. Český Těšín: Kongres Poláků v ČR, 2009. ISBN 978-80-87381-00-7.

KAVKA, František. *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355–1378). Díl II. (1365–1378)*. Praha: Karolinum, 1993. ISBN 80-7066-695-1.

KRZEMIEŃSKA, Barbara. Češi a Poláci v mínění svých nejstarších kronikářů. In: GROBELNÝ, Andělín a Jaroslav BAKALA (eds.), *Tisíc let česko-polské vzájemnosti*. Opava: Slezský ústav ČSAV, 1966, s. 53–70.

MIKULKA, Jaromír. Letopisná literatura v Čechách a v Polsku o vzájemném poměru obou národností. *Slavia, časopis pro slovanskou filologii*. 1963, XXXII(4).

PAVLÍČEK, Tomáš W. Politicum a martyrium v nejdelším soudním procesu první světové války. Stylizace a strategie během procesu s Karlem Kramářem. In: BÍLEK, Jan a Lubomír VELEK (eds.), *Karel Kramář (1860–1937). Život a dílo*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2009, s. 127–137. ISBN 978-80-86495-58-3.

PICHLÍK, Karel. *Bez legend: zahraniční odboj 1914–1918: zápas o československý program*. Praha: Panorama, 1991. ISBN 80-7038-217-1.

Pouť Slovanův do Ruska roku 1867 a její význam. Praha: Tiskem a nákladem E. Grégra, 1867.

ŠESTÁK, Miroslav. *Pouť Čechů do Moskvy v roce 1867*. Praha: Melantrich, 1986.

TOBOLKA, Zdeněk V. (ed.). *Idea státu rakouského / František Palacký, příloha B, O centralizaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku*. Praha, 1907.

URBAN, Otto. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982.

VALENTA, Jaroslav. *Česko-polské vztahy v letech 1918–1920 a Těšínské Slezsko*. Ostrava: Krajské nakladatelství, 1961.

VALENTA, Jaroslav. Otázka československo-polské spolupráce v období rozpadu Rakousko-Uherska. *Slezský sborník*, 1965, 63, s. 312–329.

WANDY CZ, Piotr S. *Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti*. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-0657-5.

WITTELS, Krzysztof (ed.). *Přes hranici. Poláci-Češi ve 20. století na stránkách „Karty“*. Varšava: Ośrodek KARTA, 2016. ISBN: 978-83-64476-77-8.

Kosmova kronika česká. Praha: Svoboda 1972.

Národní listy 1863, 1908

Pražské noviny 1846. Dostupné z: <http://narodnilisty.wz.cz/2006/nl4/slovan.html>

DĚJINY SOUSEDSTVÍ VE VÝUCE

Milan Hes

Začněme možná prostou otázkou: Co spojuje pojmy média, dějiny a společnost? Odpověď by mohla znít: Historické vědomí. Historické vědomí je potřebné vnímat jako bod společného zájmu světa médií i didaktiky dějepisu. Do historického vědomí žaček a žáků proniká řada informací z mimoškolního prostředí. (LABISCHOVÁ 2013) Nemalá část z těchto sdělení o minulosti přichází k příjemcům historických informací právě z médií. Školní dějepis by měl o této skutečnosti vědět a měl by s ní systematicky pracovat.

Přistupujeme k tématu z pohledu didaktiky dějepisu – oboru, který výrazně všechny tři pojmy „média, dějiny a společnost“ propojuje. Ještě před koncem minulého století byl v českém prostředí didaktický systém dějepisu často vnímán jako „modifikovaný historický obsah, transformovaný z obsahu historické vědy, vybraný a uspořádaný ve vzdělávací soustavu dějepisu jako vyučovacího předmětu“. (JULÍNEK 1995, s. 73) Pro drtivou část učitelské veřejnosti se tak didaktika dějepisu stala synonymem metodiky, teoreticko-praktického návodu k „umění učit“. Didaktika dějepisu byla vnímána jako průprava k dějepisnému vyučování.

V osmdesátých letech 20. století byl v německé didaktice dějepisu¹ předmět dějepisu „definován jako historické vědomí“. (BENEŠ 2005, s. 17) Co tato pozměněná definice pro didaktiku dějepisu a pro školní edukaci vlastně znamená? Kategorie historického vědomí nepatří k těm, s nimiž by se zacházelo zrovna snadno. Například v pojetí sociologie je historické vědomí chápáno jako „entita“, jež vzniká vzájemným působením několika klíčových vlivů. „Jednou z těchto komponent je prožitá historická zkušenost (osobně prožitá, event. předávaná v interpersonálním kontaktu). Další je ideologie, zejména ideologie státní, protože státy a jejich režimy využívají ideologický výklad historie a historickou argumentaci ke své legitimizaci; určitou roli ovšem sehrávají i ideologie politických stran. Třetí komponentou (nikoli však co do významu) je vědění produkované dějepisectvím a historickou vědou. Čtvrtou to, pro co se v sociologickém bádání vžilo označení kolektivní paměť.“ (ŠUBRT, VINOPAL a kol. 2013, s. 16)

Nutno podotknout, že školní dějepis si výše představené komponenty historického vědomí velmi dobře uvědomuje. Vyprávěné dějiny (přímé svědectví pamětníka) jsou tím nejpřirozenějším a také velmi častým způsobem, prostřednictvím kterého jsou žačky a žáci v rodinném prostředí uváděni do minulosti. Dějepis si pochopitelně uvědomuje i roli státu, která je v edukačním systému zcela pochopitelná. Je jasné, kdo například garantuje „použitelnost“ učebnic jako nejrozšířenější vyučovací pomůcky apod. Školní dějepis je logicky provázán s historickou vědou. Prací se školními historickými prameny, jež vychází z badatelského přístupu historiků, se žák seznamuje s minulostí bytostně autentickým způsobem. Navíc školní dějepis také výrazně přispívá k posilování kolektivní (historické) paměti. (KRATOCHVÍL 2019)

Jak se dívá na fenomén historického vědomí didaktika dějepisu? „Česká didaktika dějepisu se snaží pracovat s jeho vymezením jako takové formy historického myšlení, která je (relativně) uzavřeným systémem historických informací, vázaných dohromady obecně kulturními vazbami, platnými v dané přítomnosti. (...) Jinak řečeno, stanovení historického vědomí jako vlastního předmětu dějepisu znamená

---

1 Počátek tohoto obratu v přístupu k didaktice dějepisu je spjat s K. E. Jeismannem, který poprvé o historickém vědomí jako předmětu didaktiky dějepisu (historické složky školní edukace) hovořil v roce 1976 na konferenci německých historiků v Mannheimu. Více (JEISMANN 1988).

postihovat ne minulost samu o sobě, nýbrž vidět ji tak, jak působí v naší současnosti a tím také pro naši budoucnost.“ (BENEŠ 2005, s. 16)

K didaktice dějepisu již nepřístupujeme pouze jako k metodice dějepisného vyučování, jež pochopitelně zůstala součástí didaktiky dějepisu, ale jako k svébytné vědě, která může výrazným způsobem napomoci smysluplnému utváření a následnému rozvoji osobní i sociální historické kultury. Podle historika a didaktika dějepisu Zdeňka Beneše *„bychom mohli pole historické kultury definovat jako jakékoli prostředí, ve kterém se produkují, zachovávají a předávají historické informace“*. (BENEŠ 1995, s. 155) Aniž bychom chtěli snižovat roli metodiky dějepisu, bez které není kvalitní příprava budoucích učitelů možná, zopakujme, že současné nazírání na didaktiku dějepisu se posunulo od uváděné *„transformace systému historické vědy“* k vnímání oboru jako *„teorie historického myšlení“*.²

Učitel dějepisu analyzuje stav žákova historického poznání před samotnou výukou dějepisu. *„To znamená, že nezastupitelnou roli tu sehrává rozměr současnosti, tedy soudobý vztah k milému. Ten spočívá v neustálém diagnostikování a rozvíjení současného ‚pozadí‘ žaček a žáků jako celistvých osobností a v uvědomování si, že žačky a žáci nejsou nepopsaným listem, ale právě přesně naopak, již při svém prvním setkání s dějepisem, a nejen s ním, mají jisté touhy, představy, vědomosti, názory a postoje, které je různým způsobem ovlivňují. Jejich neustálým odkrýváním můžeme výrazněji přispět k ‚objasňování vlastní existence‘, neboť podstatou každého moderního vyučování se stává snaha pochopit problémy života společnosti, v které žačky a žáci žijí.“* (KRATOCHVÍL 2019, s. 15)

Média a dějepis se ve vztahu k historickému vědomí doslova setkávají. Obohacují se a vzájemně inspirují. Žijeme obklopeni médii a život bez nich si většinou již neumíme představit. Rozumění médiím však není nikterak snadné. (MCLUHAN 2011) Vyspělé státy si již po 2. světové válce uvědomily, že je vhodné do školního prostředí zařazovat mediální výchovu. Zejména od šedesátých let minulého století se mediální vzdělávání stalo součástí edukace. V České republice se k tomuto kroku přistoupilo s odstupem několika desetiletí na přelomu 20. a 21. století.³ Mediální teoretik Jan Jiráček spatřuje ve vztahu mezi médii a dějepisem následující průniky. Média samozřejmě do výuky (nejen) dějepisu *„pronikají jako technické prezentační pomůcky“*. (JIRÁK 2010, s. 237) Zejména se však svět školního dějepisu a médií setkávají, protože *„a) masová média je možné využívat jako pramen (...), b) masová média a jejich roli je ale možné vnímat i jako dimenzi výkladu sociálních a politických dějin a konečně c) lze pojímat média v obecném slova smyslu (tedy ve významu komunikačních nástrojů) jako součást dějin lidské komunikace a masová média jako probíhající etapu vývoje komunikace“*. (JIRÁK 2010, s. 237)

V tomto příspěvku budeme v rámci didaktického zamyšlení nad dějinami sousedství věnovat pozornost převážně výše uvedenému bodu „a“.⁴ Na konkrétním modelu práce s audiovizuálním svědectvím pamětníka (respektive dokumentárním filmem)⁵ předložíme metodický podnět k výuce vybrané kapitoly z dějin česko(slovensko)-polského sousedství.

Vyjděme z teze, že by výuka dějepisu měla rozvíjet u žáků žitý a živý vztah k minulosti. Měla by přispívat ke kultivaci historického vědomí. Výuka dějepisu (stejně jako historie) *„začleňuje minulost do přítomnosti, čímž buduje most směřující do budoucnosti a při hledání smyslu legitimizuje neomezené opětovné studium pramenů“*. (LEDUC 2005, s. 95) Školní dějepis by měl při péči o historické vědomí

2 Například Maria Bieniek vymezuje cíle historického myšlení v prostředí školního dějepisu prostřednictvím rozvoje šesti faktorů: Jedná se o „dynamizm“, „globalizm“, „nomotetyczność-nomotetyzm“, „aktywizm“, „genetyzm“ a „uniwersalizm“. (BIENIEK 2007, s. 24–25)

3 Mediální výchova je pojata v edukaci buď jako průřezové téma nebo může být realizována jako samostatný vyučovací předmět.

4 Při podrobné didaktické analýze filmu *Opozice v borůvce* lze však smysluplně rozvíjet i další z průníků mezi médii a dějepisem. Ve výpovědích pamětníků, kteří ve filmu vystupují, je například několikrát věnována pozornost výrobě ilegálních tiskovin apod.

5 *Opozice v borůvce* [dokumentární film], r. Klára Řezníčková a Monika Horskáková, 2014, spolek PANT.

rozvíjet poznání v kategoriích času (žák získává vědomí o proměnlivosti času), prostoru (žák propojuje historické jevy s prostorem), společností (žák se seznamuje s vědomím lidské a společenské identity), hospodářství (žák rozvíjí ekonomicko-sociální vědomí), změny i kontinuity (žák si uvědomuje historické trvání jevů i proměnlivost jevů v dějinách), fikce i reality (žák získává vědomí o historické skutečnosti) a dobro i zlo (žák prohlubuje vlastní vědomí o morálce). Na příkladu analytické práce se školním historickým pramenem se budeme výše uvedeným kategoriím věnovat.⁶

Přejdeme již k historii sousedství v pojetí školního dějepisu. Proč se výukou o sousedských vztazích a vůbec dějinami sousedů zabývat?⁷ Předně z obecně lidského hlediska. Právě v sousedské sféře se „často rychle vzvednou a srazí soudy vlastní a cizí“ (SEIBT 1996, s. 9) Znalost druhého a zájem o druhého je preventivním opatřením před vznikem fatálních nedorozumění a sporů. Znalost vede k pochopení, to zase ovlivňuje pozdější konání.

Neznalost a ignorování druhého mohou přispívat k nepochopení a bohužel i k nenávisti mezi lidmi (skupinami, národy apod.) „*Ať tedy nelidskost vypadá jakkoli, u jejího pramene je vždy jakási zaslepenost. Stačí nerozpoznat v druhém svého bližního.*“ (GRIMALDI 2013, s. 9) Francouzský filozof Nicolas Grimaldi pojmenovává hlavní zdroje nelidskosti: „*Proto také tušíme, že existují dva možné prameny nelidskosti člověka: nedostatek představivosti a odmítání uznat, že druhý je nám podobný.*“ (GRIMALDI 2013, s. 12) I když je obyvatel sousedního státu pro mnohé cizincem, neměl by zůstat ve vnímání zcela cizím člověkem, se kterým nemáme nic společného. „*Nejpozoruhodnější na tom je, že když omezíme své povinnosti lidskosti na vlastní kmen, nepřipadá nám tak nespravedlivé, jsme-li nespravedliví vůči cizincům, stejně jako nám nepřipadá nelidské být nelidský ke všem, kdo se nám doopravdy tolik nepodobají, protože nepatří k našim.*“ (GRIMALDI 2013, s. 78)

Vztah k druhým, lidem za hranicí pomyslnou i skutečnou může včas kultivovat jen vzdělávání. Nicolas Grimaldi k tomu poznamenává: „*Vždyť seznámíme-li se s jinými typy lidství, dává nám to pocítit, že každý z nás by mohl být stejně tak kýmkoli jiným. Když nám vzdělání odhaluje, jak si každý člověk nebo každá společnost vynalézá určitý typ lidství, umožňuje nám pochopit toto lidství spíše jako kulturní perspektivu než jako vrozený fakt.*“ (GRIMALDI 2013, s. 113) Úloha školního dějepisu je v tomto případě jedna z těch nejpodstatnějších. Při poznávání dějin našich sousedů klademe minimálně důraz na rozvoj vědomí o prostoru, identitě, proměnlivosti i trvání, morálce, fikce i reality... A to není vůbec málo.

Předkládaný analytický model se týká dějin česko(slovensko)-polského sousedství v období tzv. normalizace. Metodická inspirace vychází z filmu *Opozice v borůvčí*.⁸ Jedná se o audiovizuální mediální produkt, který se dotýká dějin disentu v podmínkách komunistického Československa a Polska. Délkou necelých deseti minut je tento konkrétní film vhodný pro využití v běžné vyučovací hodině. Svou povahou ho lze smysluplně zařadit do výuky v posledních ročnících základních škol (v příslušných třídách víceletého gymnázia) a s upraveným katalogem otázek lze toto didaktické médium uplatnit také při

6 Didaktik dějepisu Hans Jürgen Pandel vymezil na konci osmdesátých let minulého století obdobné kategorie jako základní východisko pro reflexi rozvoje historického vědomí.

7 Autor příspěvku tuto otázku položil v empirické sondě celkem patnácti vyučujícím dějepisu základních a středních škol. Proč tedy vyučovat o dějinách sousedství? Uvedme alespoň několik odpovědí. Mgr. Petr Šimíček z Gymnázia Olgy Havlové v Ostravě-Porubí uvádí: „*Je to potřebné, vzájemné poznání, ovlivňování, momenty střetů (konfliktů i vzájemné solidarity) i spolupráce. Také vidět sami sebe a své dějiny optikou těch sousedů..., neotřelé a objevné pohledy...*“ Mgr. Nataša Šimků z Gymnázia Praha 4, Budějovická k výuce dějin sousedství poznamenává: „*Máme podobné historické zkušenosti. Můžeme srovnávat. Měli bychom se zbavit zažitých předsudků.*“ Mgr. Jan Dušek ze stejné střední školy konstatuje: „*Já za sebe určitě pozitivně. Myslím, že výklad o vztazích s Němci, Slováky, Rakouskem atd., to žáky zajímá daleko víc než dějiny vzdálenějších národů a zemí.*“

8 Charakteristika filmu *Opozice v borůvčí* na audiovizuálním kanálu YouTube.com: „*Krátký dokumentární snímek je výpovědí dvou disidentů, kteří se podíleli na aktivitách tzv. Československo-polské solidarity. Polák Wacław Martynowski a haviřovský chartista Rostislav Němčík hovoří o tom, jak probíhala výměna materiálů mezi českou a polskou stranou, co bylo jejím předmětem, jak celé akce probíhaly i jaký měly dopad. Mluví nejen o materiální pomoci, především množení materiálu a její distribuci, ale také o tom, že Poláci byli ve svém boji proti komunismu pro Československo morálním příkladem.*“ Film vznikl v rámci projektu „*Moderní dějiny do škol*“, který byl financován z prostředků ESF a státního rozpočtu ČR. Film připravili: Petra Sasínová, Tomáš Netočný, Petr Protivánek, Tomáš Pchálek, Viktor Pokorný, Monika Horsáková a Klára Řezníčková. Stopáž filmu uváděna v délce 9 minut 28 sekund.

výuce stredoškolaček a stredoškolákov. Film *Opozice v borůvčí* může v hodinách dějepisu fungovat jako svěbytný školní historický pramen. Co vlastně školní historické prameny jsou a čím se případně odlišují od zdrojů, s kterými standardně pracuje profesionální historik? Jak by mělo být se školními historickými prameny v optimální míře zacházeno? Prakticky obdobně jako v historické vědě, tak i v didaktice dějepisu sehrává důraz na práci s prameny svou nezastupitelnou úlohu. Zatímco pro historika je dovednost popisu pramenného dokladu cestou a zároveň zásadní podmínkou k vědecky přijatelné „objektivitě“ interpretace minulých událostí, a poznání pramene je tedy primárně nasměřováno k pochopení již proběhlé události, v případě didaktiky dějepisu se v zacházení s pramenem nemůže jednat „jen“ o poznání (popis) minulosti. Především totiž jde o „rozměr přítomna“, jde o naši aktuální a v současnosti existující vazbu k dějinám a s dějinami. Školní historický pramen neslouží pouze k prohloubení žákovy faktografické orientace v dějinách. (HES 2012)

Školní historický pramen může být chápán jako jistá „stopa“ minulého, kterou můžeme v edukačním prostředí cíleně sledovat, objevovat, vracet se k ní či ji obrazně řečeno následovat. Vycházíme z přesvědčení, že pozorné následování těchto „stop“ přivádí žáka na cestu k historickému myšlení, k historickému vědomí. Spjatost historického a školního historického pramene je zcela zásadní povahy. Při výuce se školním historickým pramenem vycházíme z přístupů, které uplatňují při své práci dějepisci. Badatel, který historický pramen začne užívat, vlastně podrobuje tento zdroj postupnému a logicky strukturovanému kritickému rozboru. Sleduje nejprve jeho vnější znaky, jako jsou například vlastnosti jazykové, ale také například to, jak byl vůbec pramen zaznamenán, předáván a uchováván. Dále je pochopitelně nutné, aby historik posoudil vnitřní logiku či spolehlivost pramene, aby se snažil položit si například otázku, zda si pramen neprotiřečí v určitých částech apod. Stále blíže se tak badatel přibližuje k vlastní interpretaci a zařazení dokumentu do historického kontextu, do kterého pramen náleží. Při práci se školním historickým pramenem se necháváme postupy historiků inspirovat. Vytváříme a aplikujeme katalogy otázek, které nám umožní se školním historickým pramenem pracovat. (HES 2012)

Učitel dějepisu si musí předkládaný filmový materiál pustit ještě dříve, než ho v hodině využije. Žáci sledují film s tím, že po jeho skončení proběhne diskuse, a v souvislosti s filmem bude zapotřebí zodpovědět podstatné otázky. (KRATOCHVÍL 2008) Slovenský didaktik Viliam Kratochvíl předkládá model sledování dokumentárního filmu jako školního historického pramene v následujících fázích: „1. příprava, 2. sledování filmu, 3. doplnění poznámek, 4. zopakování obsahu filmu, 5. vyhodnocení informací, které jsme získali z filmu.“ (KRATOCHVÍL 2019, s. 232–233)

Pro analytický rozbor (a následné vyhodnocení) obsahu filmu jako školního historického pramene využíváme z nabídky bohatého souboru otázek a podnětů tyto: „*Jaké informace nám poskytl uvedený film? Posudte, do jaké míry byl film srozumitelný. Co vás ve filmu obzvláště zaujalo? Co se vám ve filmu nelíbilo? Čím bychom mohli ještě doplnit informace z filmu? Co cítíte při sledování filmu? Jakou náladu ve vás film vyvolal? Jaké osoby, předměty (prostor) ve filmu vystupují? Byly ve filmu využity nějaké symboly? Které otázky vás při sledování filmu napadly? Kdo film vytvořil? Kdo finančně natočení filmu podpořil? Zjistěte, zda film vznikl kvůli vzdělávacím účelům. Jaké cílové skupině je film určený? Jaký důkazový materiál film využívá, například primární nebo sekundární prameny, výpovědi svědků...? Zjistěte, zda film obsahuje autorský komentář. Porovnejte film s výpovědi svědků. Jak film pracuje s výpověďmi svědků? Do jaké míry autoři filmu žádají lidi, aby popsali, co se stalo? Je žádoucí, aby ve filmu zaznívaly hodnotící soudy? Co je hlavním cílem filmu? Snaží se film vysvětlit, co se stalo, nebo se snaží informovat lidi o tom, kdo co komu (kdy) udělal? Snaží se film dát slovo těm, kteří byli doposud ignorováni,*

nebo se film snaží nějak opravit historický výklad? Domníváte se, že film splnil uvedené cíle? Jak je film podkreslen hudbou? Do jaké míry je tato hudba v souladu s dalšími postupy filmu? Jaké myšlenky vyjadřuje obrazový materiál filmu? Do jaké míry je myšlenka, kterou se film snaží vyjádřit prostřednictvím obrazového materiálu v souladu s poselstvím vyplývajícím z komentáře? Jaký je tón komentáře? Do jaké míry je tento komentář objektivní nebo neobjektivní či jednostranný? Snaží se tento komentář poskytnout vyvážený výklad toho, co se stalo? Zjistěte, zda je komentář neutrální nebo kritický.” (KRATOCHVÍL 2019, s. 233–234)

Film *Opozice v borůvčí* je specifický tím, že o vzájemných kontaktech tzv. Polsko-československé solidarity ve filmu promlouvají výhradně pamětníci (aktéři) historických událostí. Při analýze tohoto konkrétního školního historického pramene využíváme specifických znalostí práce s audiovizuálním svědectvím pamětníka.

Předně zdůrazněme, že při práci se vzpomínkami pamětníků se nedotýkáme bezprostředně paměti toho, kdo k nám promlouvá. Pamětník (svědek událostí) se ke své paměti vztahuje prostřednictvím vzpomínání. Proces „vynášení“ vzpomínek z paměti může být snadnou záležitostí, která v člověku leckdy probíhá až samovolně, může být dokonce posilován jistou formou cvičení, kdy člověk z osobních, profesních či didaktických důvodů s obsahy své paměti systematicky pracuje, může se ovšem také jednat o velmi bolestivý prožitek, ke kterému se člověk odhodlává mnoho let, či dokonce desetiletí. Paměť není zkrátka totéž co vzpomínání. Vzpomínání samotné je zprostředkováno převážně verbální komunikací. Jazyk je jedním z mnoha ukazatelů našeho vztahu k minulosti. To, jaká slova volíme, jaký význam jim přisuzujeme apod., není odrazem jen aktuálního života, ve kterém se nacházíme, ale pochopitelně také našeho vnímání již proběhlého. (HES 2013)

Nabízíme vyjít z možného metodického přístupu pro analýzu audiovizuálního svědectví pamětníka (svědectví pamětníka ve filmovém materiálu). Pozorně sledujte audiovizuální svědectví. Vytvořte si poznámky o důležitých informacích, které se v tomto mediálním sdělení objevily. Snažte se věnovat pozornost nejen samotné obsahové výpovědi pamětníka, ale rovněž dalším informačním rovinám, kterých bylo ve filmu využito. I zdánlivý detail může někdy přilákat žákovu pozornost. Co vás zaujalo z neverbální komunikace, vizuálního doprovodu ve filmu? Jaký byl tón jeho hlasu? Objevila se u pamětníka gesta? Jaká? Co asi mohla znamenat? V jakém tempu pamětník hovořil? Bylo mu dobře rozumět? Díval se pamětník stále na kameru? Uhnul někdy (záměrně) před záběrem kamery? Jednalo se o rozhovor s pamětníkem v celistvosti, nebo ve filmu zaznívaly pouze části tohoto rozhovoru? Nacházejí se v tomto audiovizuálním svědectví nějaká místa, ve kterých by podle vašeho mínění bylo vhodné film zastavit, zopakovat, doplnit otázkou? O jaké konkrétní pasáže se jedná? Čemu jste ve vyprávění pamětníka nerozuměli? Na co byste se pamětníka chtěli sami zeptat? Kterou otázku filmaři položili dobře? Která otázka podle vás měla zaznít, ale nezazněla? Pokuste se po zhlédnutí filmu vytvořit vlastní sadu otázek, které by mohly být využity pro analýzu tohoto audiovizuálního svědectví pamětníka. Jsou vaše otázky dostatečným návodem na to, aby pátrání vašich žáků bylo co nejúspěšnější? Vyzkoušíte si natočit podobný rozhovor s vlastním pamětníkem? Inspirujte se pro vytvoření vlastního dějepisného (pamětnického) projektu.

Při sledování svědectví mohou žáci narazit na řadu obtíží. Mezi nejčastější patří nemožnost zachytit část sdělení, chybný či nepřesný písemný záznam slyšené informace apod. (VANĚK, MÜCKE, PELIKÁNOVÁ 2007) Je vhodné o těchto úskalích vědět a být na ně připraven. Od samotné práce s audiovizuálním školním historickým pramenem by nás tyto komplikace však odradit neměly.

Již bylo konstatováno, že při sledování a rozvoji historického vědomí žáků sledujeme hned několik klíčových kategorií. Během analýzy filmu *Opozice v borůvčí* lze smysluplně rozvíjet řadu těchto „stavebních kamenů“ historického vědomí a dále z nich vycházet při rozboru konkrétních detailů poznání historické události.

Pojďme si vybrat z filmu tři kratší sekvence. V úvodu filmu *Opozice v borůvčí* pamětník Warcislaw Martynowski uvádí: „*Když začala v roce 1981 v Polsku aktivně pracovat Solidarita, ukázalo se, že společně můžeme dosáhnout více. Nejen v Polsku, ale také v Česku, na Slovensku a v Maďarsku... Že když budeme bojovat společně, více toho dokážeme.*“ Další vystupující aktér události Rostislav Němčík doplňuje: „*Československo-polská solidarita byla organizace, která vlastně moc organizace ani nebyla. Ona vznikla celkem živelně, kontakty mezi polskými disidenty a československými disidenty byly velmi živé a z polské strany přišla spousta nabídek, jak nám můžou pomoci.*“

Žák získává orientaci v čase. Rok 1981. Ideálně si informaci ve výuce ihned propojujeme s mapou střední Evropy. Co měly tyto země v roce 1981 společného? Vědomí souvislosti historické události v konkrétním prostoru. Vláda a moc. Politické vědomí rozvíjíme například dotazem po příčinách „společného boje“ disentu. Kdo byli disidenti a proti čemu bojovali? Vědomí o historické změně i kontinuitě. Existují i dnes někde formy disentu? Vědomí dobra a zla. Proč se lidé v Solidaritě kriticky vymezovali proti komunistickému režimu v Československu a Polsku? Co jim na komunistické vládě vadilo? Realita a fikce. Pátrejme po tom, kde si můžeme informace o aktivitách Solidarity, disentu a protikomunistické opozice dále ověřit apod.

Posuňme se, obrazně řečeno, ve stopáži filmu *Opozice v borůvčí* dále. Přibližně do 2. minuty snímku. Pamětník W. M. vzpomíná: „*Polsko-československá solidarita vznikla v roce 1981. Podnětem bylo setkání polského Výboru na obranu pracujících a Charty 77 v Krkonoších v roce 1978.*“ R. N. doplňuje: „*Jedna z věcí, která se velice rychle rozvíjela a která dobře fungovala, tak to byla trasa přes zelenou hranici, to znamená, že byli různí kurýři, kteří nosili v bažících zejména z Polska spousty materiálů... Ty materiály, které chodily z Polska, tak byly dvojího charakteru. Zaprvé to byly knihy, které byly vydávány v různých exilových nakladatelstvích, a pak to byly i dokumenty Charty a různých organizací, které působily tady v Československu.*“ W. M. uvádí: „*V češtině to byly materiály určené obyčejným lidem. Aby se i dělník z továrny nebo učitel mohl dozvědět pravdu.*“

Při ruce zůstává v našem rozboru školního historického pramene i nadále mapa. Krkonoše. Hraniční hory mezi Českou republikou a Polskem. Žák se však také dozvídá, jak vlastně lidé Polsko-československé solidarity konkrétně proti komunistickému režimu pracovali. Jak jsou vydávány knihy dnes? V čem spatřujete rozdíl od tehdejší doby? Proč pamětník uvádí, že chtěli, aby se i obyčejní lidé dozvěděli pravdu? V jaké souvislosti se ve vzpomínce pamětníka objevuje slovo „exil“? Co tento pojem znamená?

V závěru filmu *Opozice v borůvčí* pamětník R. N. hodnotí: „*Spolupráce s polskou Solidaritou, to byla obrovská morální vzpruha v tom, že v těch akcích nebo v tom boji, řekněme, nejsme sami... Poláci do toho šli s větší razancí než my. My jsme trochu byli opatrnější, jako myslím jakoby národ. Tím, že si Solidarność vydobyla v Polsku takové místo, tak to v nich zůstalo, taková ta bojovnost a vůle se s tou, jak říkali Poláci, komunou, to znamená s komunisty, nějakým způsobem vypořádat. Poláci nám prostě ukázali, že ta akce je strašně důležitá a že jedině tohleto nás může posunout dopředu.*“

Žák se zamýšlí nad skutečností, kterou možná sám tak trochu poznal. Co to znamená nezůstat sám? Proč je důležité pěstovat dobré vztahy (nejen) se svými sousedy? Čím se člověk ve svém životě „posouvá dopředu“? Co vás „posouvá dopředu“?

Dějepis obrazně řečeno přestává být výukou o něčem, co dávno minulo, co nás již nemůže nijakým způsobem ovlivnit. Dějepis primárně nevychová analýzou filmového svědectví (mediálního výstupu) mladého odborníka na dějiny protikomunistické opozice či jiného konkrétního tématu. Dějepis však může vést ke stylu myšlení, jež pomůže člověku orientovat se v tom, co v lidské společnosti bylo, v tom, co aktuálně je, a v tom, co nastat může. Jedná se o úkol, který přesahuje prostory škol a který svým dopadem ovlivňuje nejen stav historické kultury, ale stav společnosti jako takové. Dějiny sousedství jsou důležitou součástí této snahy...

Literatura a prameny

BENEŠ, Zdeněk. Obehrané téma, možná ale trochu jinak. In: KOHNOVÁ, Jana (ed.). *Výuka dějepisu a významná témata historie: XVII. letní škola historie: sborník přednášek*. Praha: Karolinum, 2005, s. 15–22. ISBN 80-246-1022-1.

BINIENIEK, Maria. *Dydaktyka historii: wybrane zagadnienia*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2007. ISBN 978-83-729-9531-5.

FRIEDL, Jiří, Tomasz JUREK, Miloš ŘEZNÍK a Martin WIHODA. *Dějiny Polska*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. ISBN 978-80-7422-306-8.

GRIMALDI, Nicolas. *Nelidskost*. Praha: Academia, 2013. ISBN 978-80-200-2258-5.

HES, Milan. K povaze školního historického pramene. In: KÁBOVÁ, Hana a Mikuláš ČTVRTNÍK (eds.). *Acta Universitatis Carolinae 2012, Historia Universitatis Carolinae Pragensis, Tomus LII. Suppl. 1, Bylo nebylo, Studie (nejen k dějinám dějepisectví, vzdělanosti*. Praha: Karolinum, 2012, s. 295–300. ISBN 978-80-246-2108-1.

HES, Milan. *Promluvili o zlu: holocaust mezi dějinami a pamětí*. Praha: Epocha, 2013. ISBN 978-80-7425-191-7.

JIRÁK, Jan. Média a mediální tematika jako součást výuky dějepisu. In: MÄRC, Josef (ed.). *Dějepisné výzvy mezioborovým vztahům: (stupínek, jeviště, plátno)*. Acta Universitatis Purkynianae, Facultatis Philosophicae. *Studia historica didactica, 1*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2010, s. 235–242. ISBN 978-80-7414-257-4.

JULÍNEK, Stanislav. *Úvod do teorie a praxe výuky dějepisu*. Brno: Masarykova univerzita, 1995. ISBN 80-210-1225-0.

KRATOCHVÍL, Viliam a kol. *Dokumentárny film jako školský historický obrazový prameň*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2008. ISBN 978-80-7165-690-6.

KRATOCHVÍL, Viliam. *Metafora stromu jako model didaktiky dejepisu: k predpokladom výučby*. Bratislava: Raabe. ISBN 978-80-8140-365-1.

LABISCHOVÁ, Denisa. *Co si uchováme v paměti? Empirický výzkum historického vědomí*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2013. ISBN 978-80-7464-406-1.

LEDUC, Jean. *Historici a čas*. Bratislava: Kalligram, 2005. ISBN 80-7149-782-7.

MCLUHAN, Marshall. *Jak rozumět médiím: extenze člověka*. Praha: Mladá fronta, 2011. ISBN 978-80-204-2409-9.

ŠUBRT, Jiří a Jiří VINOPAL. *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2140-1.

VANĚK, Miroslav, Pavel MÜCKE a Hana PELIKÁNOVÁ. *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. ISBN 978-80-7285-089-1.

Opozice v borůvčí [dokumentární film], r. Klára Řezníčková a Monika Horsáková, 2014, spolek PANT. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=lubNVWNC_hg&t=3s

OBRAZ POLSKA A POLÁKŮ V SOUČASNÉM ČESKÉM ZPRAVODAJSTVÍ

Monika Horsáková

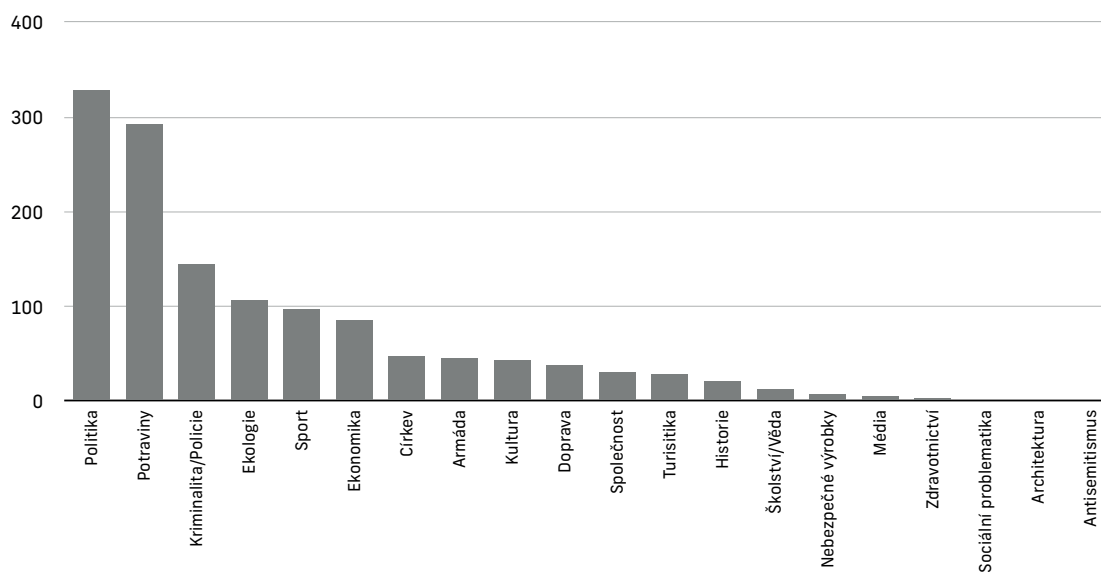
Jaký je vlastně skutečně obraz, který česká společnost získává z každodenního zpravodajství nejčtenějších deníků, nejsledovanější televizní stanice a médií veřejné služby? Následující text vychází z autorského průzkumu deníků *Blesk*, *Mladá fronta DNES* (MFD) a *Právo*, *TV Nova* (Nova), zpravodajského kanálu České televize ČT24 a zpravodajského kanálu Českého rozhlasu – *Radiožurnálu* (ČRo) v období 1. 1. 2018 – 30. 6. 2019, tedy za období 18 měsíců. Předmětem následující statistiky byly zpravodajské příspěvky vyhledané v databázi Newton, obsahující v titulku slova Polsko, Polák, polský (a jejich gramatické tvary). Celkem šlo o 1 352 relevantních novinářských psaných či mluvených textů. Přívlastek relevantní uvádíme proto, že jsme přirozeně z vyhledaných příspěvků vypustili např. ty, které pojednávali o osobách s příjmením Polák.

Hned na úvod chceme zdůraznit, že si jsme vědomi základních funkcí žurnalistiky, které kromě informování např. zahrnují také kritiku a kontrolu, a že právě z této jejich povahy vychází fakt, že většina jejich výstupů se zaměřuje především na negativní jevy společnosti (nejen té polské). Nám však v následujícím přehledu nejde o hodnocení textů a jednotlivých médií, nýbrž o statistiku za sledované období, která částečně ukáže, jaký byl obraz polské společnosti v českém zpravodajství, jakým konkrétním oblastem a jakým konkrétním tématům se nejsledovanější česká média věnovala. Víme totiž také, že mezi další funkce žurnalistiky patří formulování a zveřejňování (médiá dělají věc veřejnou z určitých obsahů) a určování agendy, tedy soustřeďování pozornosti na několik málo témat a událostí, které se posléze ocitají ve světle zájmu veřejnosti. Jistěže i tady je primárním cílem médií především upozorňovat na problémy, ostatně zpravodajská média často fungují jako jakýsi výstražný systém a novinářům se často říká „hlídači demokracie“. Zároveň je však nepopíratelné, že právě zpravodajské výstupy mají svůj díl vlivu na naše vnímání obrazu světa, nejenak je tomu v případě dalších mediálních výstupů, publicistikou a dokumentaristikou počínaje a fikční tvorbou konče – tomu se budou věnovat některé z dalších textů v této knize.

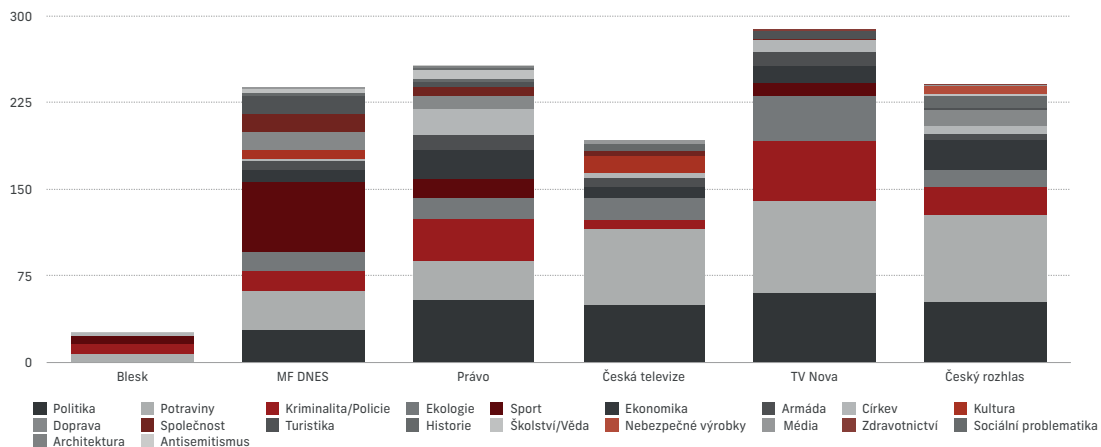
Pokud jde o tematické zaměření publikovaných textů (graf č. 1), většina se týkala politiky z nejrůznějších perspektiv (329 příspěvků) a potravin (292 příspěvků – pouze 2 z těchto příspěvků bychom přitom mohli nazvat pozitivními, tzn. týkaly se toho, že polské potraviny jsou kvalitní nebo že v polských potravinách se neprokázala zdravotní závažnost). Dalším četným tématem byla kriminalita a policie (145 příspěvků – 10 pozitivních příspěvků týkajících se příhraniční spolupráce policistů, zbylé příspěvky se věnovaly deliktům – dopadení špiónů, zločinců, neukázněných řidičů atp.), následovalo téma ekologie (107 pří-

spěvků – příspěvky se většinou týkaly nebezpečného odpadu a konference o klimatu, která se konala v Polsku, přičemž pouze 2 příspěvky se věnovaly konferenci samotné, zbylé výstupy se zaměřily na problémy, jež může konference přinést, nebo zpřísněných kontrol na hranicích, probíhajících v souvislosti s konferencí). 97 příspěvků se týkalo sportu – pouze 4 z nich se však týkaly situace kolem sportovního prostředí v Polsku, podmínek ve sportovních klubech očima českých sportovců, kteří do Polska přesídlili, dalších 5 příspěvků se týkalo polských sportovců, zejména v disciplínách skok na lyžích a fotbal, zbytek příspěvků se týkal informací o přestupech sportovců či trenérů mezi oběma zeměmi, příspěvky, které se týkaly pouze výsledků utkání atp., jsme do analýzy nezařadili. 86 výstupů se týkalo ekonomiky a hospodářství, 47 příspěvků církve (kromě dvou příspěvků, jež se zabývaly bojem církve proti alkoholismu, a jednoho příspěvku o tom, že polský kněz pálí knihy o Harrym Potterovi, se všechny tyto příspěvky zaměřily na sexuální zneužívání dětí). 46 příspěvků se věnovalo armádě (dominuje dozbrojování polské armády americkými raketomety a americké vojenské základny v Polsku, okrajově je zmiňováno společné cvičení NATO). 43 příspěvků se týkalo kultury (polsko-české festivaly, polské dny v některých městech ČR, účast polských umělců na kulturních akcích v ČR). 39 výstupů bylo zaměřeno na problematiku dopravy (dostavba dálnic, nové vlakové spoje mezi Polskem a Českou republikou – ve většině jsou tyto příspěvky laděny pozitivně). 30 příspěvků jsme zařadili do tématu „Společnost“, jde o příspěvky zaměřené na to, že Češi mají rádi Polsko a Poláky, na partnerství českých a polských měst a obcí. 28 příspěvků se týkalo turistiky – většina z nich návalu polských turistů v Adršpachu a problémům spojeným s touto skutečností, objevovaly se také zprávy o spadlých lavinách či mrtvých turistech, pouze 3 příspěvky se věnovaly turistickým zajímavostem v Polsku. 21 příspěvků bylo zaměřených na historii, a to zejména v souvislosti se 100. výročím vzniku Polské republiky. 14 příspěvků bylo věnováno tématu školství a vědy, většina se týká stávek učitelů. Nebezpečné výrobky, zdravotnictví, sociální problematika, média, architektura a antisemitismus byly ve zkoumaném vzorku zastoupeny jen solitérními texty.

Graf č. 1 – Tematické okruhy příspěvků

Graf č. 2 – Poměr tematických okruhů v agendě jednotlivých médií

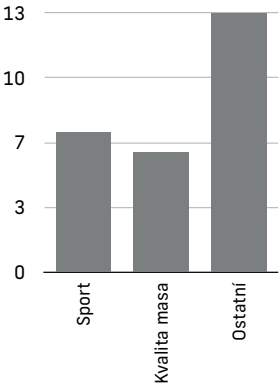
Z poměru tematických okruhů, kterým se věnovala jednotlivá média (graf č. 2), je zřejmé, že politice se nejméně věnovala MfD. Tematika potravin dominovala ve veřejnoprávních médiích a v TV Nova. V TV Nova a Právu se také více zaměřili na kriminalitu. Ekologickým tématům se nejvíce věnovala TV Nova, která se nejvíce zaměřila i na dopravní témata. Sportu zase MfD. O ekonomice nejvíce informovaly Český rozhlas a Právo, kde dominovala i tematika církve. Kulturní témata zaznamenaly pouze MfD a Česká televize, ostatní média se jim ve sledovaném období ve svém zpravodajství nevěnovala. Tematicky nejméně pestré bylo zpravodajství Blesku, které se věnovalo pouze potravinám, kriminalitě, sportu a církvi. Blesk však vykazuje také výrazně menší množství zpráv věnovaných polskému regionu a společnosti, zřejmě to pro něj není dostatečně atraktivní téma.

Nejfrekventovanější konkrétní témata napříč vybranými médii:

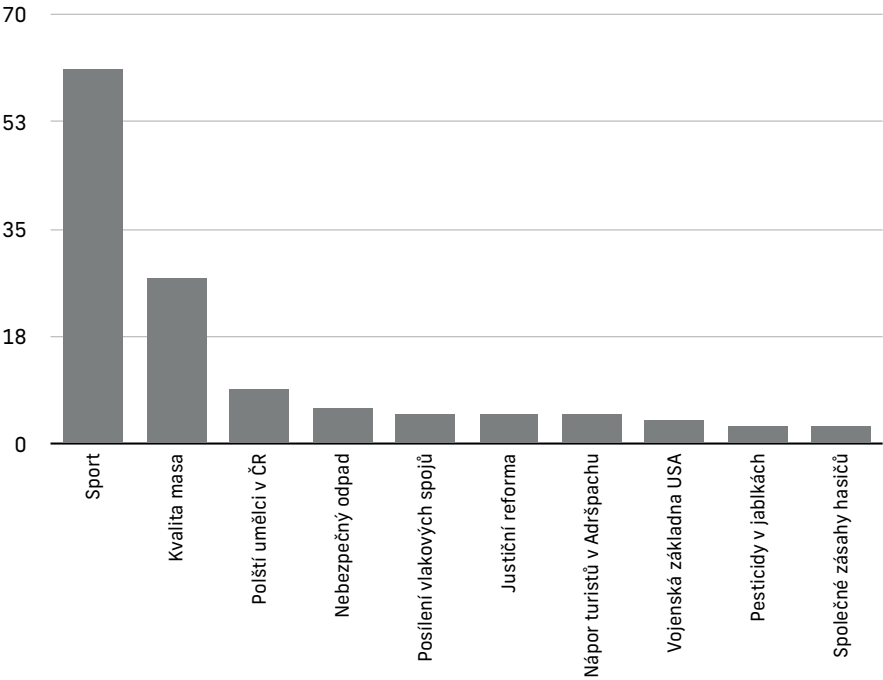
- Kvalita polského masa (salmonela, nemoc šílených krav, kontroly jatek...)
- Justiční reforma
- Zákon o spojování zločinů holokaustu s Polskem a vyhrčené vztahy s Izraelem
- Politická jednání, návštěvy
- Kácení dřeva v Bělověžském pralese
- Hraniční kontroly v závislosti na konferenci o klimatu a o Blízkém východu
- Vojenská základna USA v Polsku
- Nebezpečný polský odpad v ČR
- Přestupky řidičů
- Pobodání gdaňského primátora
- Důlní neštěstí v dole ČSM ve Stonavě a v polském dole Zofiówka
- Sexuální zneužívání dětí církevními představiteli

Následující grafy upřesňují počet příspěvků a konkrétnější zacílení a četnost témat v jednotlivých médiích.

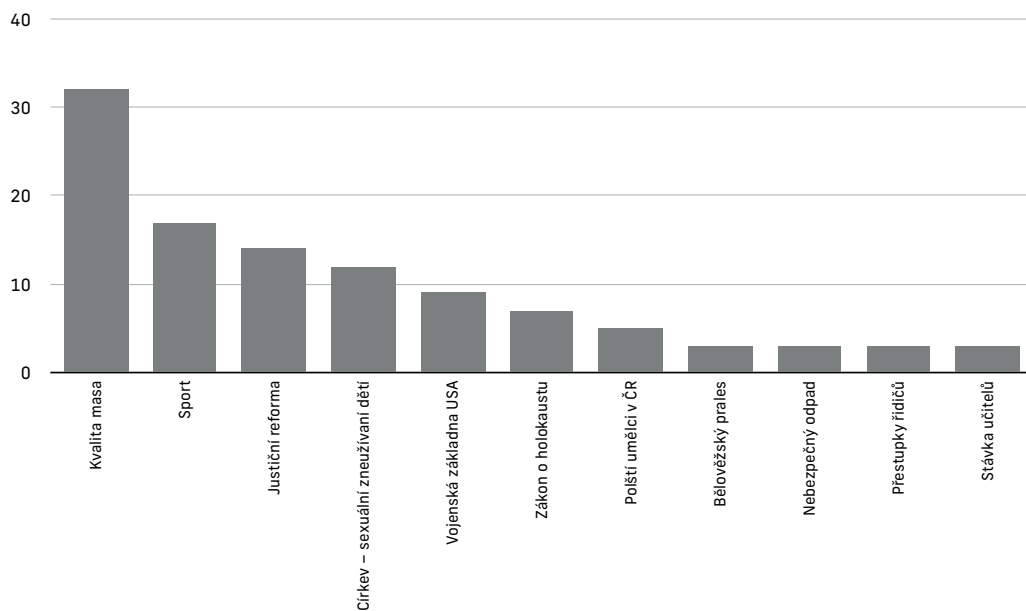
Blesk – 26 příspěvků

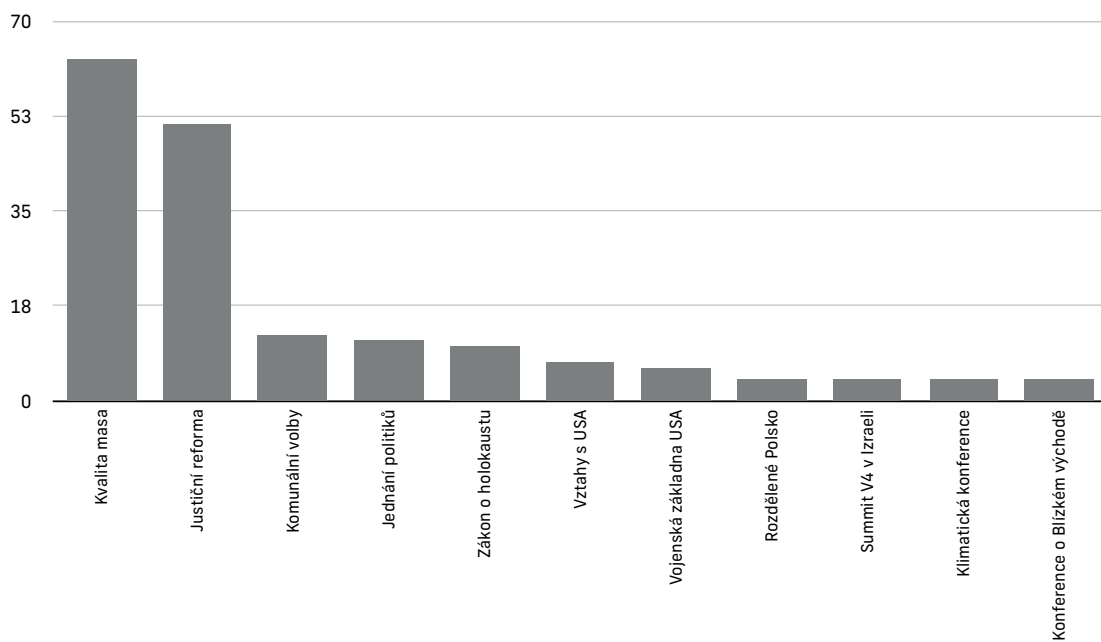
MF DNES – 292 příspěvků: graf – nejčtetnější témata

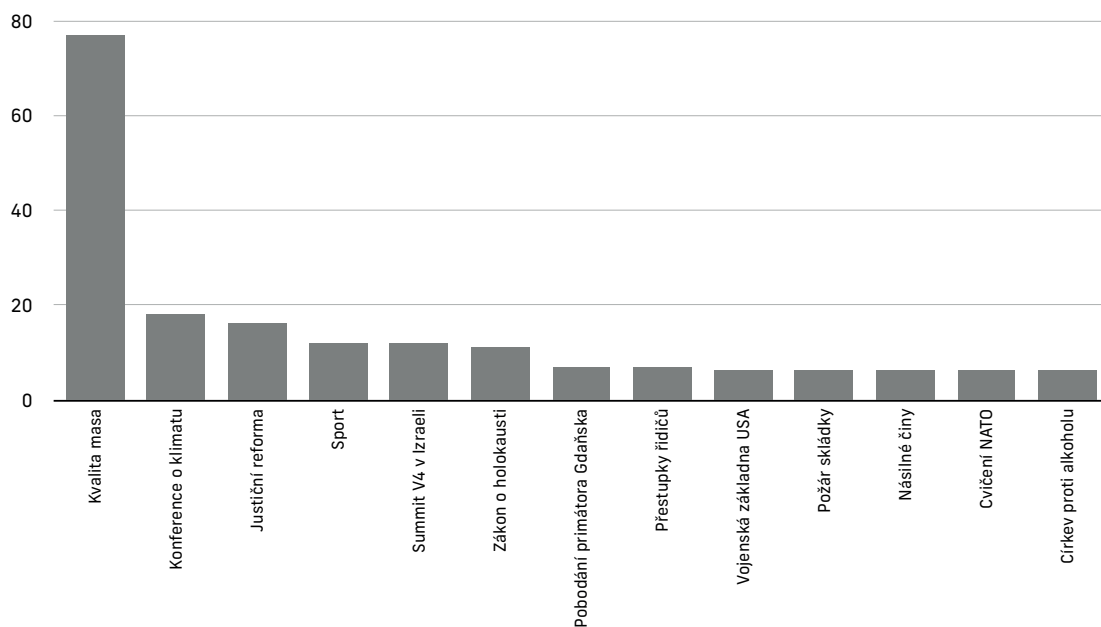
Právo – 191 příspěvků: graf – nejčtenější témata

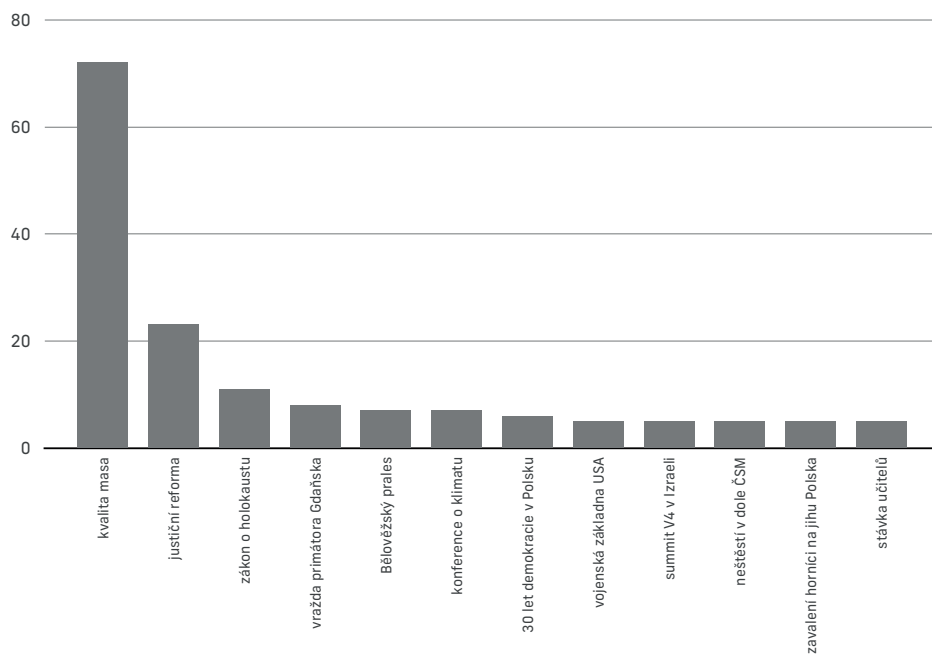
ČT24 – 283 příspěvků: graf – nejčtenější témata

TV Nova – 302 příspěvků: graf – nejčtenější témata

ČRo – Radiožurnál – 258 příspěvků: graf – nejčtenější témata

Z uvedených dat vyplývá, že ve sledovaném období jednoznačně v médiích převažovala témata negativní – znova ale připomínáme, že si jsme vědomi kritické a kontrolní funkce žurnalistiky, která je jednou z velmi podstatných rolí žurnalistiky ve svobodné demokratické společnosti. Předkládaná data proto nechceme nijak hodnotit, byť je samozřejmě k diskusi nakolik si média všimají např. podezření z nekvalitní dodávky potravin a nakolik se pak věnují třeba výsledkům šetření, jež dokazuje, že potravinový závažný nebyl...

Podíl negativních zpráv ve sledovaném vzorku textů byl 80 %.

- Informace o kvalitě polského masa tvoří skoro 20 % všech zpráv (bez započítání sportu skoro 30 %).
- Pozitivní zprávy pocházejí převážně z regionů (spolupráce mezi hasiči, policisty, školami, kultura), jde ale o spíše solitéry.

Ve sledovaném vzorku jsme zaznamenali také:

- zmiňování národnosti i v případech, kdy to nemá relevanci
  - např. Blesk: *Řídil drogovaný Polák!* – 7. 9. 2018
- mnohdy zavádějící titulky, často s expresivními výrazy
  - např. MFD: *Češi mají dost, Poláci utřeli* – 18. 7. 2018 (příspěvek zaměřený na výši platů politiků, který referuje mimo jiné o tom, že polští poslanci si snížili platy a mají jen 1,7násobek průměrné mzdy – zatímco titulek vyvolává negativní asociaci, obsah je vlastně pro občana pozitivní a mohl by pro českou politickou garnituru sloužit jako příklad)
- expresivní či hodnotící výrazy i v textech
  - slovesa: *...maršálek sejmu hřměl...*, *Bazer přeběhl k Polákům*; přívlastky: *...zvrhlí duchovní...*; slovní spojení: *...noční můra v podobě hovězího z polských jatek se dostala i do Česka...*; zdůrazňující částice *dokonce* atp.

Uvedené jevy mohou rovněž vyvolávat negativní asociace, a mít tedy podíl na negativním obraze polské společnosti, který mohou převážně negativní zprávy zveřejněné v českých zpravodajských médiích u čtenářů, diváků a posluchačů budovat. Takový obraz by ve sledovaném období mohl vypadat asi takto: *Polsko je rozdělená země, v níž stále více dominují nedemokratické a kontroverzní zákony, země, která kontaminuje Evropu nekvalitními a závadnými potravinami a nedisciplinovanými řidiči, vyrovnává se se sexuálními skandály církevních hodnostářů, chce se kamarádit s Trumpem a má neustále spory s Evropskou unií.* Nepopíráme, že současná Polská republika se zajisté (stejně jako ČR či další evropské země či USA) potýká s řadou problémů, řada tvrzení z předchozího souvětí má bezesporu reálný základ. Je ale na druhé straně zřejmé, že média ze své podstaty nemohou prezentovat svět a dění v něm v celé jeho komplexnosti, vždy si prostě musejí pro svou agendu vybrat jen některé události, každý zpravodajský text je tedy pouze výsekem reality, toho, co se aktuálně kolem nás děje – podobně jako fotografie či kamerový záběr mají své hranice dané orámováním záběru. Vystává samozřejmě také otázka, zda by vzhledem k principům práce zpravodajských médií podobně nedopadla i analýza zpravodajství o jiných evropských zemích či zpravodajství domácího. V tom, jaká je naše percepce zpravodajských textů, pak jistě hraje podstatnou roli míra naší mediální gramotnosti. Bez ní jsme nejen lépe manipulovatelní, ale také můžeme snadno podlehnout pocitu, že jsme se všichni ocitli v blbém čase na blbém místě.

Literatura a prameny

BURNS, Lynette Sherida. *Žurnalistika*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-871-6.

BURTON, Graeme a Jan JIRÁK. *Úvod do studia médií*. Brno: Barrister & Principal 2001. ISBN 80-85947-67-6.

HORSÁKOVÁ, Monika. *Současné zpravodajství v televizi veřejné služby*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2011. ISBN 978-80-7464-028-5.

MCQUAIL, Denis. *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-574-5.

RUP-MOHL, Stephan a Hana BAKIČOVÁ. *Žurnalistika, komplexní průvodce praktickou žurnalistikou*. Praha: Grada Publishing, 2005. ISBN 80-247-0158-8.

URBAN, Lukáš, Josef DUBSKÝ a Karol MURDZA. *Masová komunikace a veřejné mínění*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3563-4.

Kodex České televize

Kodex Českého rozhlasu

Newton Media

HRANIČNÍ ULIČKA A CO DÁL...?

Polsko-československé filmové projekty po skončení druhé světové války

Ywona Łyko

V době silně se rozvíjející globalizace, ve které žijeme, je transkulturalita jednou z klíčových otázek humanitních věd. Úvahy o spolupráci sousedních národů a místních identit jsou důležitým krokem na cestě k překonání stereotypů; umožňují překročit národní interpretační rámce a lépe porozumět tomu, jak region funguje. Model monolitické kultury postupně ustupuje flexibilnějším formám, v nichž „lze hovořit spíše o velikosti a intenzitě vlivů než o pevných hranicích. Pokud chceme provést řádnou analýzu situace, musíme zvážit různé faktory; nemělo by se explicitně důvěřovat národním a náboženským výkladům, ale otevřít se světu z pohledu mikro fenoménů a individuálností“. (FALSKI 2014; NIEDZIAŁEK 2016)

Obsáhlé poznávací možnosti v této oblasti poskytuje film. Filmoví vědci zkoumají různé modely výroby a oběhu filmů a popisují dosud neznámou transnárodní filmovou historii.

Když se zaměříme na náš středoevropský region, za pozornost stojí činnost filmových historiků Jadwigi Hučkové, Pavla Skopala a Ewy Ciszewské.¹ Problémy, které tíží tyto odborníky, souvisejí s konceptem fungování polské a československé kinematografie v rámci východního bloku a střední Evropy. Jimi vytvořená mapa společných míst a divergence sousedních kultur ukazuje, že humanitní obory se neomezují v rozdělení na mezinárodní a národní, ale berou v úvahu i otázku, jakým způsobem probíhá hranice transkulturních interakcí.

V tomto textu se vydám po stopách zmíněných odborníků a zaměřím se na polsko-československé projekty v oblasti kinematografie z konce 40. a 50. let 20. století. Výchozím bodem je článek Pavly Bergmannové, který se zabývá česko-polskými filmovými sdruženími od konce druhé světové války do realizace prvního polsko-československého filmu *Hraniční ulička* (režie A. Ford, 1948). (BERGMANNOVÁ 2011)

V historii polsko-československých diplomatických vztahů je toto krátké období důležité proto, že tehdy vznikla dohoda, umožňující dlouhodobou sousedskou spolupráci. V první části příspěvku, pro představení problematiky, shrnu z velké části závěry historičky Pavly Bergmannové, v části druhé, s využitím archivních zdrojů a studií filmových historiků, budu rozvíjet a doplňovat její myšlenky.

Po válce

Připomeňme, že Československo bylo třetí socialistickou zemí, vedle SSSR a Jugoslávie, se kterou Polsko po válce podepsalo dohodu o spolupráci.² V nejnovější historii polsko-československých vztahů to

1 Viz (HUČKOVÁ 2018).

2 Viz (NAHLIK 1964)

samozřejmě nebyl první pokus o přiblížení sousedních zemí.³ Poprvé se však jednalo o rozsáhlý plán spolupráce mimo politiku.⁴

Oficiálním začátkem polsko-československé spolupráce měl být rok 1947, kdy byla podepsána Smlouva o přátelství a vzájemné pomoci a Dohoda o kulturní spolupráci. Janusz Skodlarský nicméně zdůrazňuje, že „*navázání spolupráce bylo doprovázeno vážnými problémy. Překážky, které stály v cestě normalizaci vztahů, se dotýkaly mimo jiné v té době nevyřešené problematiky hraničních zákonů. Obchod se zbožím mezi oběma zeměmi byl minimální. Vítězství KSČ v parlamentních volbách 26. května 1946 a zhoršující se mezinárodní situace měly rozhodující vliv na průlom v polsko-československých jednáních. Strany odložily citlivou otázku hranic a navrhly hospodářskou spolupráci.*“ (SKODLARSKI 1975)

Jednoznačné obrození v oblasti kultury, které následovalo po podpisu dohody, se týkalo mimo jiné obnovení Polského kulturního střediska v Československu a Československého kulturního institutu v Polsku, zvýšení počtu překladů literárních děl a vyučovacích hodin v oblasti jazyka, historie a kultury sousední země na univerzitách, jakož i výměny výzkumných pracovníků.⁵

Iniciátorem navázání filmové spolupráce s Československem byl známý režisér a ústřední ředitel podniku Polský film Aleksander Ford. Ford si uvědomoval, že polská kinematografie zničená válkou neměla šanci na oživení bez vnější pomoci; samozřejmě si taky všiml velkého rozdílu mezi polskou a československou kinematografií.

Oproti Československu byl polský filmový průmysl během války zcela zlikvidován; natáčení bylo zakázáno, počet kin byl omezen, mnoho režisérů a herců bylo zabito. Kvůli válce je 90 procent němých filmů a 25 procent zvukových obrazů považováno za ztracené.⁶

Zemská armáda navíc stigmatizovala chození do kina z důvodu propagandistického programu a skutečnosti, že zisk ze vstupenek byl vyhrazený na potřeby německého zbrojního průmyslu. Přestože okupanti nabízeli polským filmařům spolupráci, s výjimkou snímku *Powrót* (Návrat, rež. Gustav Ucicky, 1941) se žádný z projektů neuskutečnil. (LUBELSKI 2008, s. 112–113)

Velká omezení během okupace byla zavedena také v Československu. Němci do velké míry obsadili studio na Barrandově za účelem výroby propagandy a počet českých filmů výrazně poklesl. Jak však Ivan Klimeš píše: „*V područí nacistické propagandy zůstávalo samozřejmě protektorátní filmové zpravodajství Aktualita, ostatní oblasti filmové tvorby se mohly rozvíjet relativně samostatně a zřetelnou platformou nacistické ideologie se staly jen v několika zcela ojedinělých případech [...].*“ (KLIMEŠ 2016, s. 262) V roce 1939 se Čechům podařilo natočit 49 filmů, o pět let později 9. (KLIMEŠ 2016, s. 274) Vzhledem k možnostem české kinematografie to bylo opravdu malé číslo, ale v té době v Polsku číslo nemožné.

Ujednání

Obnova polského filmového průmyslu proto musela být zahájena od nuly. Jak píše Pavla Bergmannová, na rozdíl od Polska mělo Československo profesionální vybavení, nezničené filmové studio a kvalifikované pracovníky. (BERGMANNOVÁ 2011)

³ Za zmínku stojí koncept polsko-československé konfederace z období druhé světové války, politická dohoda (1921) a tisková smlouva v oblasti tisku (1928).

⁴ Viz (MYSLAKOWSKA-MUSZYŃSKA, MUSZYŃSKI 2015, s. 118)

⁵ Viz (SZCZEPAŃSKA-DUDZIAK 2015)

⁶ Viz webová stránka *Filmoteka Narodowa, projekt Lost Films*. Dostupné z: <http://www.fn.org.pl/archiwum/page/index762f.html?str=489>.

V souvislosti s Dohodou o kulturní spolupráci uzavřeli v roce 1947 tehdejší ředitel Polského filmu Stanisław Albrecht a ředitel Československé filmové společnosti Lubomír Linhart smlouvu, v níž se mimo jiné dohodli na: společné produkci krátkých a celovečerních filmů, výměně filmových zaměstnanců, návštěvách a setkáních zaměstnanců a novinářů, spolupráci při formování pozic zaměstnanců a spolupráci filmových institutů, kin, filmových škol, nakladatelství a tisku.⁷

Tato ujednání byla konkretizována během následných setkání obou stran. Například Československo-polský plán kulturní spolupráce na rok 1948 ukazuje, že jednou za tři týdny bylo plánováno provádění společného středometrážního zpravodaje *Przegląd Słowiański* (Slovanský přehled) a probíhala jednání o československo-polské koprodukcii, kterou měl být film *Čertův Žleb*.⁸

Pro válkou zruinovanou polskou kinematografií se tento plán nepochybně zdál být podporou. S ohledem na širokou škálu závazků však není překvapivé, že existovala u Poláků obava, zda by se domácí filmový průmysl vypořádal s ambiciózními opatřeními.⁹

V roce 1948 se ve Szklarské Porębě konal inaugurační kongres filmařů z obou zemí. Iniciátorem srazu byla polská strana. Této i následujících konferencí se zúčastnili přední představitelé filmových kruhů. Mezi delegáty byli mimo jiné vedoucí produkce Československého státního filmu (ČSF) Vladimír Václavík, předseda Filmové rady Bohdan Rosa, ústřední ředitel filmové distribuce Jaroslav Málek, výše uvedený Stanisław Albrecht, filmový kritik Jerzy Toeplitz, režiséři Jerzy Bossak, Aleksander Ford a Jan Rybkowski.¹⁰ O rok později se setkali polští a českoslovenští filmoví technici. František Görtler ve spolupráci s Jerzym Kotowským sestavili pro účastníky sjezdu slovník odborných termínů týkajících se filmové techniky v polsko-české a česko-polské verzi¹¹. Nezávislé výbory porovnávaly stav vývoje fotochemického průmyslu a filmového vybavení a dohodli se, že fotografické zařízení bude vyráběno pouze v Československu a za zbývající techniku budou zodpovědné obě strany.¹² Další téma konference se vztahovalo na vývoj filmového školství. Vzhledem k zahájení výuky ve filmové škole v Lodži v roce 1948 polská strana usilovala o to, aby studenti a pedagogové měli příležitost prohloubit své znalosti a zkušenosti v zahraničí. Studium v pohostinné zemi mělo být umožněno konceptem polsko-československého stipendijního fondu:

*„Představitelé Polského filmu nedávno v Praze uzavřeli řadu dohod, které umožnily školení polských adeptů ve všech oblastech filmu v Československu. Problémy však vznikly při diskusi o náhradě za pobyt a školení polských studentů, protože vzhledem k nepřiměřeně vyšší úrovni československého filmu by stipendia a výměnná stipendia byla nerealistická. Navrhují vytvoření obecného stipendijního fondu, který bude na obou stranách rovný: lze relativně čtené československé slavisty, kteří studují v Polsku a československé studenty polských námořních škol vyměnit za polské filmové stipendisty a studenty konzervatoře v oblasti dechových a bicích nástrojů“.*¹³

7 Viz Československo-polská dohoda o kulturní spolupráci z 4. července 1947 (Archiwum Akt Nowych: složka „Ministerstwo Kultury i Sztuki, Biuro współpracy z zagranicą, Czechosłowacja [1945–1946] 1947–1948). Dostupné též z: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19480470346/O/D19480346.pdf>

8 „Pokud vím, již probíhají dalekosáhlá jednání o natáčení prvního polsko-česko-slovenského filmu Čertův žleb podle scénáře T. Kašíského, proto považují konkurz za zbytečný“ – poznámka k Dohodě o kulturní spolupráci pro rok 1948.

9 Viz Plán československo-polské kulturní spolupráce na rok 1948 (Archiwum Akt Nowych: složka „Ministerstwo Kultury i Sztuki, Biuro współpracy z zagranicą, Czechosłowacja [1945–1946] 1947–1948).

10 Viz (KINO 1949, č. 13, s. 180–181).

11 Viz (GÜRTLER, KOTOWSKI 1949).

12 Viz (KINO 1949, č. 13, s. 181).

13 Viz Plán československo-polské kulturní spolupráce na rok 1948 (Archiwum Akt Nowych: složka „Ministerstwo Kultury i Sztuki, Biuro współpracy z zagranicą, Czechosłowacja [1945–1946] 1947–1948).

Členové výše zmíněného setkání učinili také rozhodnutí, která se týkala výměny studentských filmů, natočení dvou dokumentů o sousední zemi a společné produkce o vztazích obou států.¹⁴

Projekty

První snímek vytvořený díky pomoci Československa byla *Hraniční ulička* (rež. Aleksander Ford, 1948). Ford naverboval na produkci zkušené tvůrce, což nepochybně mělo dopad na kvalitu práce. Na realizaci se podíleli: jeden z nejlepších českých kameramanů Jaroslav Tuzar a polští scenáristé Jan Fethke a Ludwik Starski. Jednalo se o třetí hraný film natočený v poválečném Polsku a také první, který se věnoval problému polsko-židovských vztahů.¹⁵ Polovina *Hraniční uličky* byla realizována ve filmových ateliérech na Barrandově. Kanály a varšavské podzemí vytvořil známý předválečný architekt Štěpán Kopecký. Československý štáb také pracoval na střihu a ozvučení filmu a hudbu provedl Filmový symfonický orchestr pod taktovkou slavného skladatele a dirigenta Milivoje Uzelace.

Vzhledem k tomu, že českoslovenští filmaři si byli vědomi, že v důsledku války polský filmový průmysl skoro neexistoval, nejprve se této spolupráce obávali. Jejich skepticismus souvisel se skutečností, že Poláci, šest let zbaveni možnosti natáčení, postrádají zkušenosti s novými způsoby práce na filmu. (MAREK 1947) Snímek však byl dobře přijat kritiky i veřejností a získal zlatou medaili na MFF v Benátkách. Podle Čechů byl výsledek spolupráce uspokojivý:

„Český filmový herec je zvyklý na určitý zmatek. Zmatek sice organisovaný, ale přece jen zmatek, který vyžaduje trochu praxe, aby se v něm člověk vyznal. A náhle – film polské produkce – u níž jsme se obávali nejhoršího, a jaké překvapení. [...] Nic není ponecháno náhodě, ale nic také není nařízeno. [...] Nová zkouška, nová debata. Každá situace tak vyplyne sama ze sebe a vyplyne zcela přirozeně.“ (MAREK 1947)

Okolnosti vzniku *Hraniční uličky* však nebyly jednoduché, právě naopak; atmosféra, která doprovázela film v Polsku, se ukázala být velmi napjatá. Jak zdůrazňuje Tadeusz Lubelski, práce na snímku se časově shodovala s antisemitskými nepokoji. V roce 1946 se konal pogrom v Kielcích, v důsledku čehož došlo k navýšení emigrace polských Židů. Podle Aliny Madej Ford přesunul realizaci do Československa, aby neprovokoval vládu v souvislosti s tématem obsaženým ve filmu. (LUBELSKI 2008, s. 141) Obtíže způsobila taky skutečnost, že režisér, který byl v té době ředitelem Polského filmu, se setkal s velkou kritikou v branži a byl nucen rezignovat na svou funkci. Produkce byla tak kontroverzní, že bylo dokonce zvažováno, zda vůbec uvádět *Hraniční uličku* v polských kinech. (LUBELSKI 2008, s. 141)

*„Poté, co v roce 1947 ztratil místo, odcestoval Ford do Prahy, kde v poválečném období pracoval na své první produkci s názvem *Hraniční ulička*. Před odchodem ze země nepředložil scénář novému průmyslovému vedení. Byla to vzpoura. I když se Ford velmi snažil vyhnout dozoru, nový ředitel Polského filmu Stanisław Albrecht osobně přijel do Prahy, aby zkontroloval průběh natáčení filmu. Usoudil, že snímek o židovské tragédii ve varšavském ghettu by nikdy neměl být uveden do polských kin. Ford byl nucen pozměnit scénář, ale to moc nepomohlo.“* (MISIAK 2003, 20.11.)

Mezitím se československá strana spoléhala na pokračující spolupráci. Články udržované v duchu dobové propagandy ukazují, že Fordův snímek připravil cestu k posílení přátelství slovanských národů a otevřel dveře společným filmovým projektům.¹⁶

14 Viz Plán československo-polské kulturní spolupráce na rok 1948 (Archiwum Akt Nowych: složka „Ministerstwo Kultury i Sztuki, Biuro współpracy z zagranicą, Czechosłowacja [1945–1946] 1947–1948).

15 Hlavní postavy filmu jsou polské a židovské děti na pozadí okupované Varšavy. Název ulice, i když se jedná o název skutečné ulice, zde má symbolický rozměr. Divák je konfrontován s různými modely chování, které se vztahují k antisemitismu.

16 Viz (FILMOVÉ ZPRAVODAJSTVÍ 1948, č. 230, s. 3).

Chopinovo mládí (rež. A. Ford, 1952) je další inscenace, kterou měl tvůrce v úmyslu natočit s Československem. V rozhovoru z roku 1949 Ford uvádí, že do realizace filmu měla být zapojena také Francie. Čeští herci měli hrát roli skladatele Josefa Slavíka a profesora Živného a pracovníci Barrandova podporovat technickou stránku produkce.¹⁷ Přestože v důsledku rozhodnutí přijatých během setkání filmařů ve Wisle (1949) se režisér vzdal většiny svých původních záměrů, myšlenka spolupráce s Československem byla v roce 1950 stále aktuální: „Ústřední dramaturgie a kolektivní vedení ÚD projednaly v měsíci červenci tyto předlohy: *Chopin – vyprávění o mladém Chopinovi* (lit. scénář A. Ford – polsko-česká spolupráce), *Anna Proletářka* (lit. scénář K. Steklý, 3 TK) [...]“¹⁸

Nakonec vznikl film striktně polský, vyprodukovaný v lodžských ateliérech. Na rozdíl od *Hraniční uličky* to úřady považovaly za příkladný umělecký úspěch socialistického realismu.¹⁹ Jediným Čechem, který se na snímku podílel, byl Jaroslav Tuzar. Kameraman obdržel za svoji práci polskou státní cenu, kterou tisk opět neváhal použít pro účely propagandy: „Závodní rada studia Barrandov rovněž s radostí blahopřeje soudruhu Tuzarovi k jeho úspěšné práci na polském filmu a k jeho vyznamenání polskou státní cenou, kterou byl poctěn. Jeho spolupráce na tak významném díle polských filmařů byla opravdu cenným příspěvkem k utužení bratrských polsko-československých styků na poli filmové tvorby.“ (ZÁBĚR 1952, s. 2)

Zatímco *Hraniční uličkou* končí Ford spojenectví s Barrandovem, na *Pětce z Barské ulice* (rež. A. Ford, 1954) ukončuje spolupráci s Jaroslavem Tuzarem. Přestože režisér nabídl kameramanovi účast na superprodukci *Křížáci* (A. Ford, 1960), kvůli svým závazkům v Československu filmař odmítl. (STALLICH 1959, s. 8)

Avšak po výše citované Pavle Bergmannové bych chtěla připomenout, že Tuzar nebyl jediným českým filmařem, jemuž byla nabídnuta spolupráce v Polsku.

Projekt *Návrat* (1948), který provedl Bořivoj Zeman, znovu probudil naděje obou zemí na rozvoj kontaktů v oblasti kinematografie.²⁰

Film navazuje na téma aktuální hned po válce a zároveň připomíná dílo Freda Zinnemanna *Poznamenání* (1948). Je to příběh o ženě, která se po návratu z koncentračního tábora snaží najít své dítě. Na rozdíl od amerického tvůrce však český režisér nebyl úspěšný. Na zmíněném filmovém kongresu ve Wisle bylo rozhodnuto, že *Návrat* nebude kvůli nízké umělecké úrovni odeslán k distribuci.²¹ Film spatřil světlo světa pouhých osm měsíců před Zemanovou smrtí v roce 1991. Jerzy Kawalerowicz, který asistoval režisérovi a podílel se na scénáři, vzpomíná, že práce na place se odehrávala v obtížné atmosféře kvůli nesplněným očekáváním hlavní herečky Ireny Eichlerówny. Tehdejší zástupce ředitele Polského filmu Tadeusz Kański stáhnul polskou herečku z Rio de Janeiro a sliboval hvězdnou roli v inscenaci. Avšak aspirace Eichlerówny, která si představovala, že bude hrát divu, se míjely s realismem její postavy a potřebami filmu. (HENDRYKOWSKI 1998, s. 33–34)

Bohužel se mi nepodařilo zjistit, proč nedošlo k realizaci polsko-československé koprodukce *Čertův žleb* (rež. Tadeusz Kański, Aldo Vergano, 1950). Zdá se, že téma pašování cenných uměleckých

17 Viz (FILMOVÉ ZPRAVODAJSTVÍ 1949, č. 38, s. 1).

18 Viz (VĚSTNÍK ČESKOSLOVENSKÉHO FILMU 1950, č. 7, s. 41).

19 Viz (MISIAK 2003, s. 95).

20 Za zmínku stojí část zprávy ze souboru připraveného redaktoři polské filmové kroniky: „*Češi a Poláci se navzájem dokonale chápou. Zatímco si Zeman myslí, že mluví polsky, herci jsou přesvědčeni, že dosáhli velkého pokroku v češtině.*“ Reportáž vtipným způsobem ukazuje, že žádný z výše uvedených neovládá jazyk partnera. (W ATELIER „FILMU POLSKIEGO“ 1948).

21 Viz (MADEJ 1997).

děl přes polsko-československé hranice na západ bylo zajímavé pro obě strany. Pozval Kaňski italského neorealistu Alda Vergana k účasti na projektu kvůli selhání *Návratu*?

Oficiálně byl snímek na obou stranách hranice dobře přijat.²² Za zmínku však stojí, že během třetího sjezdu polských a československých filmařů v Sopotech (1950) byl film hodnocen jako „ideologicky a umělecky sporný“. (SZCZEPAŃSKI 1950) A navíc, v tiskové zprávě o tomto sjezdu si můžeme přečíst, že veškerá tehdejší polská a československá filmová produkce byla kritizována. Polský náměstek ministra kultury a umění Włodzimierz Sokorski požadoval: „Musíme vidět roli dělnické třídy, její progresivní ideologie a její strany v široké škále otázek. Naše filmy byly doposud většinou nestranné, týkaly se problémů na vedlejší koleji, a proto stály [...]“ (MERZ 1950) Podobný názor vyjádřil i český dramaturg Miroslav Galuška, který se domníval, že hlavním důvodem krize obou kinematografií je ideologická slabost. (MERZ 1950) Řečníci v čele s Alexandrem Fordem a Galušskou upozornili polské tvůrce na nedostatek scénářů udržovaných v duchu socialistického realismu a na inspiraci československou buržoazií a americkým kosmopolitismem. (MERZ 1950)

Právě tuto krizi lze považovat za jeden z důvodů nedostatku polsko-československých koprodukcí do druhé poloviny 50. let 20. století. Připomeňme, že od konce 40. let 20. století se konal v obou zemích proces sovětizace kinematografie. V roce 1948 vznikl Československý státní film, který centralizoval domácí filmový průmysl. V důsledku ideologického tlaku a personální politiky byla kinematografie v Československu méně efektivní a hrozilo ji zhroucení. Podle Petra Szczepanika „v období 1948–1951 se fakticky završil zestátnovací proces, definitivně se zformovaly jednotné řídicí orgány pro všechny úseky kinematografie a zároveň se oficalizoval a upevnil vliv KSČ. Toto období se vyznačovalo dosud nejostřejšími politickými a generačními střety [...], kdy do filmu byli masivně přijímáni narychlo proškolení laici s politickými konexemi, což vyvolalo odpor zkušených profesionálů. [...] Tvůrčí pracovníci bývalého výrobního úseku byli převedeni do nového typu ‚závodu‘ (na Barrandově), jenž měl vyrábět filmy v podobném režimu pětiletého plánu jako továrny těžkého průmyslu“. (SZCZEPANIK 2016, s. 84–85)

Mezníkem v polské kinematografii byl kongres filmařů ve Wisle. Ředitel Polského filmu Stanisław Albrecht představil po sjezdu úplný dohled nad scénáři, aby mohl zavést reálně socialistickou ideologii. Anna Misiak poznamenává, že stranická kontrola se týkala všech filmových pracovníků. V důsledku těchto aktivit nebyl v roce 1950 vyroben ani jeden celovečerní snímek; „Studio v Lodži bylo prázdné a filmy zůstaly ležet na policích“. (MISIAK 2003) Navíc během konference ve Wisle obvinil tehdejší ředitel Studia dokumentárních filmů Tadeusz Sarnecki filmaře, že nejdůležitější polské celovečerní filmy byly vytvořeny hlavně díky pomoci ze zahraničí.²³

V roce 1951 vznikl Ústřední filmový úřad, který fungoval na podobných principech jako Československý státní film. V obou zemích byli tvůrci nuceni dodržovat nařízení a mnoho z nich přišlo o práci.²⁴ I když na začátku 50. let polská kinematografie potřebovala podporu, atmosféra pro koprodukcí byla nepříznivá. Polský film měl jít směrem k národní politizaci.

Kvůli rozšířené byrokratizaci kinematografie ve východním bloku došlo ke skutečnému vývoji koprodukčního modelu teprve v období politického tání, v roce 1957. Pavel Skopal tvrdí, že „...Pomě-

22 Viz (KINO 1950, č. 5, s 98).

23 Filmaři se dozvěděli, že *Poslední etapa* (rež. Wanda Jakubowska, 1947) byla natočena podle scénáře Gerdy Schneidera za účasti sovětského operátora Monastyrského. *Hraniční ulička* vznikla z velké části na Barrandově s kameramanem Jaroslavem Tuzarem; kameru k filmu *Město nepokořené* (r. Jerzy Zarzycki, 1950) dělal Jea Isnarda z Francie a *Čertí žleb* je díky Aldovi Verganovi.

24 O práci přišel například architekt Štěpán Kopecký, o kterém jsem se zmínila v tomto textu u *Hraniční uličky*. Z polské strany stojí za připomenutí případ Tadeusze Kaňského, který byl podle Jerzyho Kawalerowicze poslán do lomového pracovního tábora z důvodu neúspěchu snímku *Návrat*. Hubert Drapella tvrdí, že po promítání *Čertího žlebu* byl Kaňský zatčen pod záminkou finančního přestupku, poté byl převezen z Lodže do pracovního tábora v Milęcínu. Viz (MADEJ 1997).

ně náhlý a „synchronizovaný“ nárůst počtu koprodukcí naznačuje specifickou dynamiku fungující v rámci východního bloku. Ta je patrná i v méně viditelné rovině nerealizovaných koprodukčních projektů – jejich velké množství vypovídá nejen o relativní (ne)efektivnosti produkčního systému, ale především naznačuje, jak politické turbulence padesátých let ovlivňovaly filmový průmysl“ (SKOPAL 2014, s. 22)

I přes úspěch *Hraniční uličky* musela první poválečná polsko-československá koprodukce čekat až deset.²⁵ Větší spolupráce se uskutečnila až v polovině 70. let, kdy snímkem *Dvojí svět hotelu Pacifik* (rež. Janusz Majewski, 1975) začalo zlaté období pro polsko-československé projekty.

S odkazem na plán spolupráce z roku 1948 se polská strana zaměřila na produkci filmových zpravodajů. Na přelomu 40. a 50. let vytvořil štáb Polské filmové kroniky rozsáhlý materiál zvětčující sportovní, kulturní a politické události v Československu. Za zmínku stojí například zpravodaj (č. 42, 1948), kde je aliance států vyjádřena polskými jmény pražských ulic a reportáž z otevření Polského kulturního střediska v Praze (č. 7, 1949).

Historička Národního filmového archivu Karolina Nafati však ukazuje, že československá strana nevěnovala Polsku v zpravodajských filmech více prostoru než ostatním zemím východního bloku. Nicméně za zmínku stojí dvě čísla série *Nového Času: Polsko-československé přátelství* (č. 7, 1947) a *Warszawa hrdinné srdce bratrského Polska* (č. 91, 1949). První z těchto titulů se vztahuje na uzavření hospodářské dohody, druhá ilustruje poválečný život Varšavy k výročí podpisu uvedené smlouvy.²⁶

Na československé straně vznikl mezitím propagandistický dokument *Slovanský Štětín* (rež. Václav Švarc, 1949). Snímek odkazoval na dohodu, podle které Polsko poskytlo Československu svobodný celní prostor v přístavu Štětín a dále využití námořních přístavů a privilegované postavení v Oder-ské plavbě. Režisér filmu sestavil krajinu válkou zničeného města s vizí spojení, jež doprovázelo heslo „*Spoluprací ČSR a Polska vzniká nová hospodářská velmoc*“.²⁷

Zbývá podotknout, že v roce 1950 českoslovenští filmaři ve spolupráci se štábem Polské kroniky filmové natočili reportáž *Warszawa–Praha Závod míru*, který se týkal cyklistické soutěže mezi oběma státy. Jakkoliv se jednalo o třetí ročník, poprvé získal závod jméno Závodu míru, a „*stal se tak manifestací myšlenky míru a přátelství mezi národy*“ (KAŠPAROVÁ 2017)

Ačkoli téma polsko-československých filmových vztahů z přelomu 40. a 50. let zde nebylo zcela vyčerpáno, výzkum ukazuje, že historie kooperace mezi sousedními státy se opakovala. Stejně jako před válkou bylo slibné partnerství brzděno politickými událostmi. Spolupráce se posunula z koprodukcí na výměnu filmů, herců, pronájem ateliérů a adaptaci literárních předloh druhé země.²⁸ Vznikla řada projektů, které se nakonec neuskutečnily. Patří k nim i plán Jiřího Weisse na realizaci filmu *Pani Milczewska* podle literární předlohy Gabriely Zapolské. Paradoxně fakt, že obě země spadaly do jednoho tábora, nepomohl posílit přátelství. Poměrně rychle se ukázalo, že se propagandistická hesla o bratrství slovanských národů neshodovala se skutečností. Z filmového tisku 50. let je vidět, že postupem času tato hesla také ztichnou. Jak píše Ewa Ciszewska: „*Nezávislost středoevropských kinematografií byla tváří v tvář ostré politice a nedostatku podpory ze strany Sovětů iluzí*.“ (CISZEWSKA 2016, s. 163) Metoda sovětského izolacionismu zabránila oběma zemím nejen v rozvoji hospodářské spolupráce, ale do jisté

25 Viz film *Co řekne žena* (r. Jaroslav Mach, 1958).

26 Tyto dvě kroniky doplňuje polský filmový zpravodaj z roku 1948, který zaznamenává polsko-československou konferenci o hospodářské spolupráci ve Varšavě (PKF, č. 33, 1948).

27 Citát z filmu.

28 Jakkoliv otázka filmové distribuce není tématem tohoto článku, za zmínku stojí, že koncem 40. let československé produkce tvořily základ filmového repertoáru v Polsku. Viz (ČESKOSLOVENSKÁ KINEMATOGRAFIE VE SVĚTLE ZAHRANIČNÍHO TISKU 1960, č. 10, s. 2).

míry omezila kooperaci v oblasti kultury. Jeden z důvodů odložení polsko-československých projektů souvisel s tím, že Mosfilm se snažil stát se evropským filmovým magnátem.

Nakonec bych však chtěla zmínit ještě jeden nerealizovaný námět. Jde o scénář celovečerního filmu Jána Kadára a Bořivoje Zemana *O jeden víc* (alternativní název *Autobus*, 1948), který Ewa Ciszevska našla ve filmovém archivu v Polsku. Komedialní snímek měl vyprávět o životních peripetiích polských a českých autobusových mechaniků. Ráda bych citovala úvod ze scénáře: „*Vybíráme si současná témata – protože je považujeme za lepší než ta historická [...], záměrně se vyhýbáme tématům z nedávné minulosti (předválečná léta), která, podobně jako okupační témata, nemají tyto záblesky humoru, který potřebujeme k vytvoření přátelské atmosféry vzájemné důvěry a tepla.*“ (CISZEWSKA 2016, s. 164)

Zajímavé je, že myšlenka realizace koprodukcí se současnou tematikou je jakýmsi leitmotivem v dějinách polsko-československé spolupráce v oblasti filmu. Leitmotivem, který se často nerealizoval. Bylo tomu tak pouze kvůli politickým okolnostem, anebo také kvůli obavám z duplikace vzájemných stereotypů?

Je možné, že pátrání po odpovědi na tuto otázku by nám pomohlo otevřít další bránu k prozkoumání historie polsko-českých vztahů.

Literatura a prameny

BERGMANNOVÁ, Pavla. Vzájemné polsko-české vztahy v oblasti filmu po 2. světové válce (...a první česko-polský film Hraniční ulička/Ulica Graniczna). In: MARTINEK, Libor. *Rozumíme si navzájem? Možnosti reflexe minulosti v současnosti v české a polské literatuře, jazyce a kultuře 20. století*. Opava – Opole: Slezská univerzita, 2011, s. 131–140. ISBN 978-80-7248-699-1

CISZEWSKA, Ewa. Trudna sztuka koprodukcji. O pierwszym powojennym filmie polsko-czechosłowackim „Zadzwońcie do mojej żony” (1958) Jaroslava Macha. *Kwartalnik Filmowy*, 2016, 95, s. 163.

Čertův žleb. Příběh o boji s pašeráky ve Vysokých Tatrách. *Kino*, 1950, 5(5), s. 98.

Československá kinematografie ve světle zahraničního tisku, 1960, 10, s. 2.

FALSKI, Maciej. Transcultural Experience and Multiple Biographies as a Research Topic. *Colloquia Humanistica*, 2014, 3, s. 11–24. ISSN: 2392-2419.

Film česko-polské spolupráce. *Filmové zpravodajství*, 1948, 4(230), s. 3.

GÜRTLER, František a Jerzy KOTOWSKI. *Filmový slovníček česko-polský a polsko-český*. Praha: Filmová technika, 1949.

HENDRYKOWSKI, Marek (ed.). *Debiuty polskiego kina*, Konin: Wydawnictwo Przegląd Koniński, 1998.

HUČKOVÁ, Jadwiga. Cinema that does not sail under false colours. Polish critics about Slovak films. In: KIMLA, Piotr a kol. *Poland in the eyes of neighbors, neighbors in the eyes of Poles: Polish-Slovak relations*. Kraków: AT Wydawnictwo, 2018, s. 207–224. ISBN 978-83-63910-99-0.

JAROŠ, Jan. Hrdinové, vlastenci, rezervanci... zkrátka polský film. *Týdeník Rozhlas* [online]. 2014, 18 [cit. 2020-04-20]. Dostupné z: http://www.radioservis-as.cz/archiv14/18_14/18_tema.htm.

Kameraman Jaroslav Tuzar obdržel polskou státní cenu. *Záběr*, 1952, 8, s. 2.

KAŠPAROVÁ, Karolína. *Historie cyklistického závodu míru od roku 1948 do roku 1967*. Diplomová práce [online]. 2017 [cit. 2020-04-20]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/dzurbx/23687130>.

KLIMEŠ, Ivan. *Kinematografie a stát v českých zemích 1895–1945*. Praha: Univerzita Karlova, 2016. ISBN 978-80-7308-641-1.

LUBELSKI, Tadeusz. *Historia kina polskiego. Twórcy, filmy, konteksty*. Katowice: Videograf II, 2008. ISBN 978-83-7183-666-4.

MADEJ, Alina. Nieuchwytny szyfr zdarzeń. *Kwartalnik Filmowy* [online]. 1997, 18 [cit. 2019-06-07]. Dostupné z: <https://akademiapolskiegofilmu.pl/pl/historia-polskiego-filmu/artykuly/nieuchwytny-szyfr-zdarzen/76>

MAREK, František. Česko-polská filmová spolupráce. *Kino*, 1947, 2(3), s. 61.

MERZ, Irena. Ze zjazdu czechosłowackich i polskich realizatorów filmowych. *Trybuna Ludu*, 1950, 143, úryvky.

MISIAK, Anna. Aleksander Ford and Film Censorship in Poland. *Kinema: A Journal for Film and Audiovisual Media* [online]. 20. 11. 2003 [cit. 2020-03-20]. Dostupné z: <https://openjournals.uwaterloo.ca/index.php/kinema/article/view/1010/1109>.

MISIAK, Anna. Cenzura filmowa po zjeździe w Wiśle. *Kwartalnik Filmowy*, 2003, 43, s. 95.

MYSIAKOWSKA-MUSZYŃSKA, Jolanta a Wojciech J. MUSZYŃSKI. *Polska pod reżimem komunistycznym. Sprawozdanie z sytuacji w kraju (1944–1949)*. Warszawa: IPN, 2015. ISBN 978-83-7629-993-8.

NAHLIK, Stanisław E. Umowy międzynarodowe Polski Ludowej w okresie dwudziestolecia. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* [online]. 1964, 26(4), 35–67 [cit. 2020-03-18]. Dostępne z: <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/18795/1/004%20STANIS%C5%81AW%20E.%20NAHLIK.pdf>.

NIEDZIAŁEK, Ewa. O teorii transkulturowej i jej implikacjach dla badań humanistycznych. *Przestrzenie Teorii* [online]. 15. 6. 2016, 25, 231–243 [cit. 2019-02-03]. Dostępne z: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/pt/article/viewFile/6541/6558>.

Poláci u nás. II. schůzka polských a československých tvůrčích pracovníků v Železném Brodě. *Kino*, 1949, 4(13), s.181.

Rozhovor s tvůrcem filmu „Hraniční ulička“. *Filmové zpravodajství*, 1949, 5(38), s. 1.

SKODLARSKI, Janusz. Organizacja i funkcjonowanie polsko-czechosłowackiej współpracy gospodarczej (1947–1948). *Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej* [online]. 1975, XI, 185–217 [cit. 2020-03-20]. Dostępne z: http://rcin.org.pl/Content/44447/WA303_57806_A453-SzDZ-R-11_Skodlarski.pdf.

SKOPAL, Pavel. *Filmová kultura severního trojúhelníku. Filmy, kina a diváci českých zemí, NDR a Polska 1945–1970*. Brno: Host, 2014. ISBN 978-80-7294-971-7.

STALLICH, Jan. Za filmovou kamerou doma i v cizině. *Film a doba*, 1959, 8–9, s. 8.

SZCZEPANIK, Petr. *Továrna Barrandov. Svět filmařů a politická moc*. Praha: Národní filmový archiv, 2016. ISBN 9788070041772.

SZCZEPAŃSKA-DUDZIAK, Anna. Polsko-czechosłowackie kontakty kulturalne i naukowe 1945–1956. *Historia Slavorum Occidentis* [online]. 2015, 1(8), 212–235 [cit. 2020-03-20]. Dostępne z: [http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Historia_Slavorum_Occidentis/Historia_Slavorum_Occidentis-r2015-t1\(8\)/Historia_Slavorum_Occidentis-r2015-t1\(8\)-s212-235/Historia_Slavorum_Occidentis-r2015-t1\(8\)-s212-235.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Historia_Slavorum_Occidentis/Historia_Slavorum_Occidentis-r2015-t1(8)/Historia_Slavorum_Occidentis-r2015-t1(8)-s212-235/Historia_Slavorum_Occidentis-r2015-t1(8)-s212-235.pdf).

SZCZEPAŃSKI, Jan Alfred. Krzywa zaczyna iść w górę. Po zjeździe filmowym w Sopocie. *Dziennik Literacki*, 1950, 22, úryvky.

Výroba uměleckých filmů. *Věstník Československého státního filmu*. 1950, IV(7), s. 41.

W atelier „Filmu Polskiego“. Reżyser Zeman przy pracy nad filmem „Ślepy tor“ [reportaż]. Redaktoři Ludwik Perski, Jerzy Bossak. Datum wydání 30. 6. 1948. Dostępne z: <http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/5772>.

POLSKÉ A ČESKÉ FILMOVÉ PARALELNÍ SVĚTY

Martin Novosad

Twarz (r. Malgorzata Szumowska; 2018), *Kler* (r. Wojciech Smarzowski; 2018), *Boże Ciało* (r. Jan Komasa; 2019) – tři v poslední době nejdiskutovanější nové polské celovečerní hrané filmy, které vzbudily rozruch nejen v polských kinech a společnosti, ale zarezonovaly svou výpověď o nelichotivém stavu současného polského národa a církve i její roli v něm. Tři kritikou a odborným publikem oceňované, ale přitom divácké hity, které příkladně ukazují, že dlouhodobé sociálně-nábožensko-politické napětí ve společnosti může být živnou půdou pro kvalitní uměleckou reflexi ryze aktuálních problémů, jež se svým způsobem dotýkají de facto každého občana. Tři filmy, které zároveň polarizují už tak rozdělenou polskou veřejnost a otevírají mnohem závažnější diskusi směřující k samotným základním pilířům demokracie, totiž k výpovědi o svobodě a morálce, ale i o životních hodnotách dnešních Poláků. Touto částečně zúženou optikou, přes tato na zahraničních festivalech prezentovaná díla, mohou Češi i obyvatelé jiných států do jisté míry nahlížet kondici dnešní polské kinematografie. Není to rozhodně obraz komplexní, ale v mnohém určující jistý nepřehlédnutelný fenomén současného polského kina, který bych nazval jako „angažovaný“. Zároveň je to také přesně to, co podle mého názoru tak výrazně kvalitativně odlišuje současný český film od filmové produkce našich severních sousedů. A jestliže jsem svůj příspěvek nazval „Polské a české filmové paralelní světy“, pak bych se rád ve svých postřezích k této problematice dobral určité reflexe tohoto zvláštního stavu a pokusil se pojmenovat důvody, které rozevírají pomyslné nůžky autorských ambicí a tvůrčích schopností polských a českých filmařů.

Proč je tedy současný polský film daleko úspěšnější než ten český, a to nejen v domácím prostředí, ale dokáže oslovit rovněž zahraniční publikum?

Musíme začít statistikou. Polsko je zhruba čtyřikrát větší než Česká republika a čtyřnásobně lidnatější. Už tyto geografické okolnosti dávají jisté předpoklady toho, že i filmová produkce státu, který, stejně jako naše republika, vzešel z bývalého východního bloku socialistických zemí, bude mít ve filmovém průmyslu nepochybně větší záběr tvůrčí i ekonomický. A skutečně ho má. Roční filmová produkce Polska vůči České republice v podstatě odpovídá už naznačenému poměru 4:1. Kvantita ale zdaleka nemusí podmiňovat kvalitu. Bylo by naivní si myslet, že v polských kinech zdolávají žebříčky návštěvnosti pouze umělecky vyzrálé a společensky angažované snímky. Zdaleka ne. Jako snad všude na světě i v Polsku dominují v kinosálech komerční tituly převážně hollywoodské provenience, ale také domácí žánrové snímky, nejčastěji komedie, romantické, akční či jiné. Přesto se v Polsku do statistik divácky nejúspěšnějších filmů dostal v roce 2018 například právě *Kler* režiséra Wojciecha Smarzowského, který dokonce stanovil rekord v návštěvnosti, když překonal hranici 5 milionů diváků. O rok později mu zdatně sekundovalo *Boże Ciało* mladého režiséra Jana Komasy, které bylo nominováno za Polsko na Oscara pro nejlepší zahraniční film. V obou případech se jedná navíc o filmy, které byly oceněny hned v několika kategoriích na národním Festivalu polských hraných filmů v Gdyni a sbírají ceny a uznání i v zahraničí. Jen pro srovnání, v ČR v roce 2018 dominoval na Českých lvech snímek režiséra Olmy Omerzu *Všechno bude*, který tak zhodnotil své festivalové ambice započaté už při premiérovém uvedení na Karlovarském

filmovém festivalu. Z hlediska návštěvnosti ale statisticky jen potvrdil dlouhodobý nezájem tuzemského publika o artové filmy. Takže zatímco v Česku sice v roce 2018 vrostl oproti předcházejícímu roku počet představení (o 10 % na cca 544 tisíc), počet diváků (o 7 % na cca 16 344 tisíc) i tržby z kin (o cca 13 % na 2 268 milionů Kč), zájem diváků o hodnotnější filmy typu Omerzova snímku zůstal jen v řádu tisícovek diváků, což tento titul nedostalo ani do top 50 nejnavštěvovanějších filmů v daném roce v ČR. V roce 2019 se situace o něco zlepšila v případě snímku režiséra Václava Marhoula *Nabarvené ptáče*, které dokázalo dobře využít mediální kampaně spojené s jeho mezinárodním uvedením na festivalu v Benátkách. Z velké části taky médií dobře přizivená zvědavost přivedla na tento ambiciózní umělecký počín v roce 2019 přes 98 tisíc diváků, což je pro domácí artový titul v tuzemských kinech rozhodně nebývalý úspěch. Marhoulovo dílo je ale zároveň jediným výraznějším filmovým počinem, který se více prosadil také ve světě, o jeho kvalitách nakonec svědčí i jeho nominace na Oscara za ČR pro nejlepší zahraniční film. Jeho projekce v českých kinech ale kupodivu budí méně emocí než za našimi hranicemi, např. v Polsku, kde je samozřejmě konfrontován s Kosińského v mnohém kontroverzní předlohou. A mimo jiné o tom to je. Natočit film, který dokáže uchopit skutečně silné téma, které rezonuje ve společnosti a doslova vyprovokuje diváka k nějakému názoru či polemice. Marhoulovi se to podařilo, bohužel v konstelaci českého prostředí je paradoxně vnímán spíše jako výjimečný autor, který si zrealizoval svou uměleckou vizi, již ale mnozí čeští diváci vnímají jako odosobněnou historickou fresku, reminiscenci událostí, které mnohé z nás už dnes pramálo zajímají, protože je považujeme za přežilé. Také v Polsku vznikl v roce 2019 jeden mimořádný černobílý film, který vypráví o minulosti přes intenzivní love story dvojice hrdinů, která k sobě jen obtížně nachází cestu v důsledku společensko-politických změn v poválečné Evropě. Řeč je o filmu *Zimna wojna* režiséra Pawla Pawlikowského. Ten se stal diváckým hitem doma i v zahraničí a posbíral celou řadu prestižních ocenění na nejrůznějších prestižních mezinárodních filmových festivalech. Uspěl ještě výrazně více, protože k problematice vyrovnání se s komunistickou minulostí přistupuje přes emotivní love story, která je schopna publikum dojmout intenzivněji a vtáhnout do vyprávění dramatických osudů zamilované dvojice vzdorující době i režimu více než Marhoulovu sice vytríbený, ale záměrně poněkud odosobněný pohled na válečné strasti nahlížené optikou malého chlapce.

Proč současné polské filmy obecně rezonují více a českým filmařům se to tak úplně nedaří?

V první řadě je to – jak již bylo naznačeno – samotné téma. Může to znít banálně, ale když si srovnáte, v čem výše jmenované polské filmy hravě zastíní současnou českou filmovou produkci, tak logicky dospějete k tomu, že daleko trefněji volí ke své výpovědi velmi aktuální témata, která navíc rezonují ve společnosti. Říká se, že ke zhodnocení některých důležitých údobí v národní historii je potřeba dospět a získat k nim patřičný odstup, aby mohla proběhnout skutečně kritická reflexe této etapy dějin ve společnosti. Někdy může být taková distance osvobozující, ale čím více toto období prodlužujeme, tím víc naopak hrozí, že daná reflexe přestane diváky-občany zajímat. To je pravděpodobně problém jistého vlažného přijetí *Nabarveného ptáčka* u nás, ale taky třeba *Pražských orgií* režisérky Ireny Pavlaskové, které rovněž adaptují uznávanou literární předlohu, v tomto případě Philipa Rotha, a dotýkají se problematiky disidentství a kolaborace v období normalizace u nás. Bohužel z odstupu téměř padesáti let jde o kapitolu pro mnohé již dávno vyčerpanou, a předkládanou navíc málo působivou formou, která má daleko atraktivnější název než nakonec samotnou výpověď. Ale zpátky k tématům současných polských filmů. Tady se zhodnocuje zcela opačné hledisko, točit a vyprávět o tom, co aktuálně hýbe společností. Pokusit se naplnit jeden ze smyslů uměleckého poslání, totiž být tím, kdo vnímá problémy, jež budí diskusi ve veřejném mínění,

a nebojí se je tvůrčím způsobem zachytit a reflektovat. K tomu ale v Polsku nahrává dosti podstatným způsobem také samotné napětí uvnitř společnosti, která je názorově, z hlediska životních hodnot, politického, náboženského i vlastního přesvědčení, ale i sociálních rozdílů, velmi silně polarizovaná. Něco takového v českém prostředí není na této úrovni úplně patrné. Jistě, také česká společnost je názorově rozpolcená, ale díky své mentalitě není už natolik zatížena předsudky z minulosti, respektive s vlastními chybami a selháními se dokázala snadněji vypořádat. Možná i proto někteří tvrdí, že „Češi občas nemají paměť a rádi zapomínají“. Sladká nevědomost, která nám sice neumožní vždy odpustit, ale zapomenout, a tím pádem řešení odsunout na neurčito. O české společnosti by se termíny sociologů dalo s klidem prohlásit, že je to společnost nasycená. Čili ekonomicky v zásadě stabilní, rozvinutá, na demokratických principech postavená. To podstatnější, o co v poslední době nejvíce bojujeme, je jakási morálka, která se bohužel rozchází s představou určité části politického spektra, což ale není jev nikterak výjimečný ani v jiných zemích. Zjednodušeně řečeno by se tedy dalo konstatovat, že Češi si tak akorát stěžují na politiku, jako tomu ostatně bylo vždycky, ale v zásadě se jim z hlediska životní úrovně daří dobře, což vytváří klima, které umělce příliš neprovokuje a neponouká k nějakému hledání palčivých témat. Přitom se nedá říct, že by tady nebyla, jenom nás osobně tolik netrápí, což ukázal i poměrně vlažný zájem publika třeba o snímek režiséra Roberta Sedláčka z roku 2011 *Rodina je základ státu*, který reflexi současného klimatu v naší společnosti rozhodně předkládal, jenže i proto většina ambicióznějších tvůrců utíká od aktuálních problémů raději jinam a snaží se natáčet o něčem, co hloubku výjimečně možná má, ale pro diváky je ve většině této produkce spíš jen bezpečně únikovou atrakcí. Polští filmaři naopak tnou tzv. do živého. To, co se v posledních letech v Polsku děje i kvůli politické situaci, již momentálně po posledních volbách na dalších pár let bude opět reprezentovat vládní strana Právo a spravedlnost, je důkazem toho, že u našich severních sousedů de facto vře občanská nespokojenost, protože představitelé vládnoucí moci naprosto nepokrytě pod kamufláží sociálních a katolických hesel sahají občanům na základní práva a svobody. O současné polské společnosti bychom mohli bez nadsázky říct, že je hluboce rozdělená. Historicky, politicky, sociálně i nábožensky často podmíněná vzájemná nenávist je mnohdy už natolik nepřekonatelná, že vede k absolutnímu rozpadu vnímání reality. To, co jedni považují za morální a správné, se místy vymyká představě moderní demokracie, která by měla směřovat k toleranci a multikulturní otevřené společnosti. Místo toho můžeme i v polských státních médiích, mimochodem plně pod kontrolou vládní strany, být svědky veřejného napadání té části veřejnosti, která ještě brání principy demokracie a svobody, přičemž média se zaštiťují tezemi už nebezpečně blízkými propagandě extrémního nacionalismu či klerofašismu. Ostatně to, že Právo a spravedlnost provádí rozsáhlé čistky na všech úrovních veřejné správy, včetně ústavního soudu, není žádná novinka. Důsledkem toho je mimo jiné i jmenování nového vedení v Polském institutu filmového umění (Polski instytut sztuki filmowej – PISF), což je v podstatě polská obdoba našeho Fondu kinematografie, který je zásadní institucí pro realizaci polských filmů, protože rozděluje nemalé finanční prostředky státní podpory právě pro polské filmové tvůrce.

PISF je také jedním z organizátorů Národního festivalu polských hraných filmů v Gdyni, kde se už loni a letos v plné míře projevil dlouhodobé spory, které panují mezi větší částí polských filmařů a nově dosazenými lidmi z vedení instituce, která se snaží vylepšovat obraz Polska podle představ vládní strany Právo a spravedlnost i rozhodováním o podpoře polských snímků a filmařů. Výsledkem je poměrně nelichotivá situace, kdy část filmových tvůrců dokonce veřejně prohlásila, že pokud jejich filmy bude festival i v budoucnu nadále bojkotovat a odmítat uvádět, založí si raději vlastní přehlídku. Problém ale mnozí cítí už nyní, když žádají se svými filmovými projekty o podporu. Díla, která nevyhovují

mediálnímu obrazu Polska v duchu vládní strany, jsou prakticky předem odsouzena k vyřazení z grantových programů. A aby bylo ještě hůře, zcela nenápadně v roce 2019 v Polsku zanikl systém nezávislých filmových produkcí, byť subvencovaných státem, a místo toho byla všechna tato legendární filmová studia sdružena pod jedno vedení, které plně ovládnou opět Kaczyńského delegovaní vykonavatelé. Myslím, že tuto krizi v polské kinematografii pocítíme bohužel brzy, pokud se situace v blízkém horizontu nějak dramaticky nezmění, což je ale po parlamentních volbách 2019, v nichž si konstituční většinu zajistila znovu strana Právo a spravedlnost, málo pravděpodobné. Proto je tedy skoro ještě zázrak, že polský film je v tak relativně dobré kondici a dokázal si najít cestu, jak hovořit o aktuálních tendencích ve společnosti. Je to ale zároveň potvrzení neblahé úměry, že čím větší napětí je ve společnosti, tím větší předpoklady jsou pro to, aby stimulovaly filmové tvůrce, a umělce obecně, k vyjádření jejich názoru nebo dokumentování kritického stavu věcí. Polští filmaři nemusí být ani proroci, bohužel ta doba, kdy mohli varovat, je už dávno pryč. Z mého pohledu jsou mnozí z nich dnes spíše v jakémsi válečném stavu proti těm, kteří se snaží manipulovat historií, ale i přítomností, kupují si voliče sociálními programy a nevnímají ani jako podnět k diskusi či nápravě statisícové demonstrace rozhořčených obyvatel, kteří žádají zachování svých občanských práv a svobod, ale i základních principů právního demokratického státu. Naopak zastánci současné vládní linie proti nim stimulují rétoriku demagogických štváčů, kteří hovoří ve jménu národa, ale pokrytecky sami svoji vlast rozpouštějí v představě pokřivené morálky a vlastního prospěchu.

Není přitom bez zajímavosti, že tři na počátku uvedené polské filmové tituly spojuje ještě jedno téma – a to kritika církve. Polsko je bigotní stát, ve kterém vždy církev hrála velmi důležitou roli. Do 21. století ale vstoupilo Polsko, které filmaři začali daleko více vnímat v širším evropském i celosvětovém kontextu. Dost možná i proto, že polská „diaspora“ v zahraničí je nebývale početná a vazby s ní po pádu komunismu významně narůstaly. Tím pádem se stále častěji začaly v polských filmech prosazovat i některá dříve tabuizovaná témata, která se na západě objevila už dávno předtím, ale v polském prostředí jítla pochopitelně emoce. Dost na to, že se v katolickém Polsku začalo veřejně na plátnech kin hovořit o problémech homosexuálů, migrantů nebo etnických menšin, ale ke všemu se objevily i odvážné pokusy o vyrovnání se s vlastní minulostí. Za takovýto typický příklad lze považovat snímek *Pokłosie* režiséra Władysława Pasikowského z roku 2012 o vztahu Poláků k Židům. Mediální štvánice, která se po uvedení filmu v Polsku strhla proti jeho tvůrcům i hercům, nemá v českém filmu vůbec žádné srovnání. Jen pro představu, také my Češi jsme se museli vyrovnat se zločiny z minulosti, například těmi, které byly spáchány při divokém odsunu Němců v roce 1945. Na toto téma se podařilo natočit už několik filmů, přičemž třeba *Habermannův mlýn* režiséra Juraje Herze z roku 2010 patří určitě k těm nejdůležitějším. Kontroverzní téma u nás zarezovalo, ale nikdo nikomu kvůli tomuto autorskému pohledu nevyhrožoval, nepřijímal se žádný zákon, který by trestal každého, kdo by jen naznačil, že Češi provedli Němcům něco zlého. V tom je taky kupříkladu obrovský rozdíl mezi námi a dnešním Polskem.

Podobný rozdíl je i v úloze církve. Zatímco naše země je převážně ateistická a došlo u nás k odluce církve od státu, v Polsku je vliv církve na společnost, kterou tvoří většinově věřící, zcela zásadní. Horší už je, že polská církev se de facto sama podílí na politické moci v zemi, integrovala se do vládního směru, a to bohužel s pověstí zkorumpované organizace, která má svoje pragmatické zájmy a kvůli tomu dokonce kryje i zločiny. Daleko větší problém je v jejím pokrytectví, protože se snaží kázat o morálce, ale přitom sama není schopna provést revizi a nápravu vlastních hříchů, například aby se postarala o oběti pedofilních kněží. Místo toho staví čím dál tím víc na odív svou dominanci v nejrůznějších me-

galomanských stavbách (což je mimochodem i jeden z ústředních motivů snímku *Twarz*), statisticky má kupříkladu nejvíce exorcistů na počet obyvatel, ale bohužel, ačkoliv je placena z daní, není nad ní žádná veřejná kontrola. Navíc rétorika církevních kruhů je v Polsku velmi konzervativní, z dnešního pohledu bychom už mohli říct, že dokonce tmářská. Jakékoliv její vymezení se proti liberálům je většinou silně tendenční a zpátečnické, viz třeba veřejná diskuse proti homosexuálům nebo proti potratům. Paradoxem je, že i když jsou v Polsku potraty zakázané, porodnost tam klesá víc než u nás. Brojení církve má tedy zcela opačný efekt. Ostatně od věci není ani nedávná statistika, která uvádí, že polská církev ztrácí věřící nejrychlejším tempem ze všech na světě. Jistě, katolickou církví otřásají skandály po celém světě a nevyhnuly se ani Polsku. Řada věřících Poláků, kteří chodí do kostela, žádá po církvi větší otevřenost a upřímnost. Přesto její kání zatím musí suplovat někdo jiný, jako se tomu stalo třeba v případě mapy církevní pedofilie, která byla spuštěna na internetu a je sestavená už ze známých kauz, které prošly médií. Sestavila ji jedna z opozičních poslankyň a mohou se na ni anonymně hlásit i další oběti. Tohle téma bohužel v českém filmu přirozeně schází. Pokud se u nás někdo z filmařů dotkne církve, pak jde spíše o univerzálněji uchopitelný motiv víry v obecnějším významu nebo motiv osobního selhání než a priori o kritiku instituce jako takové. Za příklad by mohl posloužit už starší snímek režiséra Vladimíra Michálka *Zapomenuté světlo* z roku 1996. U nových českých filmů je tato problematika vyloženě okrajová, nesporně i proto, že není vnímána ve společnosti vyloženě negativně, je rovněž mimo aktuální diskusi.

Dalším motivem, který se odráží v současných polských filmech, je míra nacionalismu, jakési národní hrdosti a uvědomění. Ta bezesporu pramení z historických souvislostí, kdy právě Poláci museli o svou vlast těžce bojovat a za svou nezávislost a samostatnost platili drazé svými životy. Ani československý stát se nerodil bez bolestí, ale přece jenom úroveň diplomatického vyjednávání Masaryka, Beneše či Štefánika nám umožnila relativně pokojnější vymanění z osidel rakousko-uherské monarchie než Polákům, kteří nároky na své historické území museli tvrdě hájit na východě i západě. Zatímco Poláci vždy svou identitu museli obhájit i za cenu nejvyšších obětí, Češi se v mnohých nepříznivých obdobích svých dějin spíš přizpůsobili. To samozřejmě nějakým způsobem formuje také jakousi národní povahu a má dopad i na prezentaci tohoto charakteru v rámci uměleckých disciplín. V polském filmu proto není už od 50. let nouze o heroický pohled na statečné obránce svobody a kupodivu i v současném kině je tato tematika stále ještě vděčným diváckým artiklem. Například v roce 2019 vznikly v Polsku hned dva filmy, které se obrací k počátkům vzniku samostatného polského státu. Jeden nese rovnou jméno protagonisty těchto událostí – *Piłsudski* (režisér Michał Rosa), druhý má název *Legiony*, je od režiséra Dariusze Gajewského a vypráví ještě epičtěji příběh legionářského pokolení, které vyválčilo Polsku nezávislost. Oba shodně ukazují mladé lidi, kteří se často až vášnivě vrhají do víru válečných útrap, aby získali zpátky svou vlast, kde teprve budou moci naplno realizovat svoje sny. V českém filmu se rovněž objevily pokusy o ukázání českého hrdinství a patriotismu, ale samozřejmě v míře daleko rezervovanější. Historii vnímáme přece jen raději přes významné osobnosti, čehož příkladem budiž třeba *Masaryk* režiséra Júlia Ševčíka z roku 2016 či *Palach* režiséra Roberta Sedláčka, nebo i ty rozporuplné persony našich dějin, viz třeba *Toman* v režii Ondřeje Trojana. Další část naší tuzemské reminiscence pak tvoří snímky inspirované skutečnými důležitými historickými událostmi, jako kupříkladu *Anthropoid* režiséra Seana Ellise z roku 2016 nebo diváky žel bohu neprávem opominutý počin režiséra Radima Špačka *Zlatý podraz*. Pocit národního uvědomění je v nich sice přítomný, ale opravdu spíše v rovině dějepisné zprávy, která dnešního diváka už nějak zásadně neoslovuje. Zřejmě proto, že ho vnímáme jako něco samozřejmého, což je ale více problém naší národní mentality než selhání tvůrců. Epičtější projekty, které by se vracely ke klíčovým tématům naší

národní historie, zatím u nás narážejí spíše na problém se zafinancováním dobové výpravné podívané, čehož důkazem může být už několik let odkládaný film režiséra Petra Nikolaeva *Legionáři – Sibiřská anabáze*. Ostatně problémy s realizací má i pokus o adaptaci Langerova legionářského dramatu *Jízdní hlídka*, o kterou se pokouší producent a režisér Tomáš Hoffman, ačkoliv můžeme jen spekulovat, co ho dnes vede ke snaze natočit spíše protiválečně vyznívající dílo, jež je pouhou epizodou z legionářské anabáze našich jednotek v Rusku, a navíc už bylo v roce 1936 zfilmováno režisérem Václavem Binovcem. Na rozdíl od Polska se u nás díky malému trhu samozřejmě nákladný filmový historický epos jen stěží zaplatí. Právě tento pragmatický pohled a pravděpodobně i vlašný zájem diváků o podobné domácí dobové látky vedou tvůrce k hledání jiných námětů.

To mě přivádí k jednomu z posledních větších rozdílů, který odlišuje aktuální polskou kinematografii od té české. A tím je pohled na současnost. Pohled nepochybně do značné míry ovlivněný tím, co se ve společnosti děje a co běžné obyvatele trápí. V Polsku, jak už jsem poukázal dříve, je toho požehnaně. Tím pádem i témata snímků o všední realitě a běžných životech průměrných lidí v zemi našich severních sousedů získávají často kritický nádech boje proti určité nespravedlnosti, která má různé podoby, ale nejčastěji je prezentována skrze selhání systému, korupce ve státní správě, o církevních kruzích ani nemluvě, ale také, a to je pozoruhodné – v sociální nerovnosti. Polská společnost, stejně jako ta česká, byla hluboce poznamenána čtyřiceti lety komunismu. V 90. letech naplno propukla éra dravého kapitalismu, který mnohým přinesl možnost svobodného podnikání, a někteří díky tomu poměrně rychle zbohatli. Zatímco za komunistů na tom byli všichni stejně a neměli v podstatě nic, dnes se mají Poláci reálně daleko lépe. Jenže o to víc vyplynula na povrch vzájemná nevraživost a u řady lidí rovněž naprosto elementární vlastnost spojená s tržním hospodářstvím – závist. Jeden má takový majetek, ale druhý má mnohonásobně víc. Předtím vnímali církev i komunisty jako přirozené nadřazené vládcy, kteří mají všechno, protože to byla vůle boží nebo ideologické rozhodnutí strany, a nic s tím nenadělali. Ale po pádu socialistického zřízení se všechno změnilo. Najednou mohou mít sami vlastní profit, mít víc než ti druzí. A k tomu všemu se jim dostalo svobody, mnozí ale nevěděli, co si s ní počít. A nůžky sociální nerovnosti se začaly postupně rozevírat, což mnozí nesli nelibě a cítili v tom jistou křivdu. Mimo jiné i tím si lze dnes vysvětlovat opakovaný úspěch konzervativní strany Právo a spravedlnost v parlamentních i komunálních volbách, která si tyto nespokojené voliče dokáže svými sociálními programy koupit. Zejména obyvatelé na vesnicích totiž zdaleka nepocítili to, co by se dalo nazývat všeobecným blahobytem, a právě v porovnání s relativně zabezpečenějšími lidmi ve městech mezi nimi začalo pulsovat napětí, které vedlo k fatálním názorovým i hodnotovým rozporům a rozdělilo polskou společnost. Ačkoliv i v Česku máme podobnou historickou zkušenost, přece jen – i díky geografickým podmínkám, hospodářské infrastruktuře a dalším faktorům – jsme na tom o poznání lépe. Naše společnost je sice také polarizovaná na voliče strany ANO Andreje Babiše a jeho opozici, ale dokumentuje tak spíše etické dilema, které tak opět potvrzuje to, jak Češi rádi zapomínají, když jsou ochotni si do vedení státu zvolit lidi spojené s minulým režimem. Ne náhodou se u nás traduje vtip, který příslovečně pojmenovává třicet let po pádu komunismu naší zoufalou společenskou rozpolcenost. *Ptá se jeden druhého: Koho budeš letos volit? A ten odpovídá: No, asi komunisty. Načež tážající kontruje: Jasně, ale z které strany?* Ale i tohle je daň za demokracii a hlas většiny, se kterým ostatní nemusí souznít, dostal k moci sice zase oportunisty, jež ve skutečnosti myslí více na sebe než na občany, ale stalo se to v legitimních volbách, takže problém je třeba opravdu hledat důsledně spíše uvnitř toho, co se ve společnosti děje, a každý stát si to nakonec bude muset vyřešit po svém.

Ale zpátky k filmům. Současné polské filmy jdou daleko více po emocích a všímají si témat, která v rámci jejich společnosti vzbuzují kontroverze, ale o to víc filmaře provokují se k nim nějak názorově postavit. Za pozornost stojí třeba mimo jiné už jenom to, kolik žen-režisérek se v posledních letech v polském kině objevilo. S tím přichází často i jiný pohled na některá témata, jako je třeba postavení žen, homosexualita, reflexe nových médií, jako jsou internet a sociální sítě atd. Ačkoliv má polský film silnou tradici historických snímků, v současnosti je nebývale žánrově pestrý, a co je ještě zajímavější, z velké části má stále umělecké ambice. Pochopitelně domácí i mezinárodní úspěch polské kinematografie odstartoval před deseti lety vznik Polského institutu filmového umění, filmy se začaly propagovat, investují se do nich větší peníze, a třeba i mladí debutující autoři tak vnímají, že mohou přijít s neotřelými nápady a získat v tomto grantovém systému na své odvážné vize prostředky, které jim je umožní realizovat. Jen pro srovnání: PISF v roce 2018 investoval do polských filmů přes 700 milionů korun, u nás Fond kinematografie pouze zhruba 120 milionů korun. Výsledky se dostavily záhy, dokonce se dá hovořit o tzv. *Ida* efektu, kdy jako by Pawlikowského oscarový film nastartoval další tvůrce a obecně přiřivil zájem o polskou kinematografii na prestižních zahraničních festivalech. Ačkoliv zrovna *Ida* zarezonovala v polském prostředí mimo jiné už také zmíněným tématem vztahu Poláků k Židům a ve státní televizi se dočkala dokonce ideologické interpretace, vůči níž se ohradilo mnoho polských filmařů. Tohle všechno českému filmu dneska bohužel schází. Větší odvaha jít po tématech, která jsou kolem nás a mají potenciál oslovit širší než jen domácí publikum. Je to možná i v jakémsi kulturním rozhledu a zvědavosti, která českým filmařům chybí. Vždyť už jen zájem Čechů o Polsko je vlastně nevýrazný. K Polákům často Češi nemají žádný konkrétní vztah. Dokonce stále podléhají určitým předsudkům a stereotypům (jako například že Poláci jsou kšeftaři nebo že všechny potraviny z Polska jsou automaticky závadné), přitom v řadě ohledů by se od Poláků mohli leccos užitečného i naučit. Naopak Poláky Česko přitahuje po všech stránkách, dokonce v jednom z průzkumů veřejného mínění bylo zjištěno, že Češi jsou pro Poláky vůbec nejoblíbenější národ. Opačně to však neplatí. S tím souvisí i fakt, že Poláci o nás vědí hodně, mají nastudovanou českou kulturu a znají i české filmy. V Česku se na polské filmy chodí do kina výjimečně, spíš se objevují jen na tuzemských přehlídkách či festivalech. Naopak v Polsku vznikl před lety doslova nebývalý hlad po české kinematografii, i když spíš té starší, reprezentované díly Zelenky, Ondříčka, Hřebejka či Slámy, a řada i starších českých snímků se tam dostala do běžné distribuce a těšila se nebývalému zájmu publika.

Letošní národní Festival polských hraných filmů v Gdyni vyhrál takřka symbolicky zatím poslední dokončený film režisérky Agnieszky Holland *Obywatel Jones*. Pojednává o skutečných událostech a mimořádném úsilí britského novináře Garetha Jonese, kterému se i přes veškerá protivenství ze strany ruské komunistické diktatury podařilo poprvé sdělit světu doposud sovětskými cenzory pečlivě utajovanou pravdu o brutálních dopadech stalinistické politiky, která uvrhla Ukrajinu do brutálního hladomoru. S nasazením vlastního života mohl napsat hrůznou pravdu, jíž byl očitým svědkem, která nakonec změnila pohled zahraniční veřejnosti na nově budovaný socialistický stát. Hollandová natočila sice historický snímek, ale s přesahem a aluzí tak nebývale aktuální, až z toho mrazí. V době, kdy znovu nabírají na síle populističtí vůdci, mediální manipulace, fake news jako nástroj ideologické propagandy, jsme opět na prahu boje proti totalitě, akorát jiné moderní formy. A v tom tkví právě poslání umělců, potažmo filmových tvůrců, aby v sobě právě dnes našli zase dostatek odvahy i odhodlání odhalovat pravdu a vyprávět příběhy o tématech, které se nás bezprostředně dotýkají, o kterých je potřeba mluvit nahlas a kterým je nutné čelit. Polským filmařům se to momentálně daří lépe než jejich českým kolegům.

OD BEZRUČE K AJVAZOVI ANEB OBRAZ POLSKA V ČESKÉ LITERATUŘE

Jakub Chrobák

Úvod čtenářský a trochu metodologický

Pokud se máme dnes zamyslet nad tím, jak se na území Čech a Moravy, v dřívějším Československu a v dnešní České republice zobrazuje Polsko, jaký je jeho literární či obecně umělecký obraz, bude potřeba otázku poněkud metodologicky zpřesnit a ujasnit.

Bylo by jistě cenné a pozoruhodné heuristicky co možná nejprecizněji sesbírat odkazy a obrazy, kterými čeští literáti Polsko zobrazují, a výsledek této práce může přinést i řadu cenných poznatků. Ukázala by se zřejmě jeho dynamika zejména ve střetu romantického živelu s celou atmosférou 19. stol., a zřejmě by takový výzkum dokázal najít i konkrétní vazby na konkrétní historické události a jejich uměleckou evokaci a ještě častěji interpretaci, či rovnou dokonce jejich jednostranný výklad.

Taková práce založená převážně na pozitivistickém základě by sice mohla být užitečnou pomůckou jako pomocná historická studie, ale těžko by se dokázala vypořádat s elementárnějšími otázkami a potřebami literární vědy, spíše by se přiblížila tomu, co je dnes spojeno s tázáním autorů spojených s pojmem new historicism.¹ Podle našeho názoru totiž by literárnímu dílu měly být ponechány i jeho imanentní dějiny, k nimž struktura literárního díla, jeho udělanost, neodmyslitelně patří. Dá se tedy říci, že z tohoto hlediska se náš příspěvek pokusí na jedné straně vyjít z uvažování new historicism, zejména v otázce tzv. prezentace minulosti a přítomnosti, tedy zjednodušeně toho, jak umělecké literární dílo zobrazuje skutečnost. Ovšem daleko intenzivněji se pokusíme tyto otázky zodpovídat s důrazem jednak na strukturalistickou a po-strukturalistickou tradici české literární vědy,² jednak s akcentem na kategorii literárního prostoru jako prostoru, který lze literárně utvářet a který zároveň utváří literární dílo, jak o něm psali někteří dnešní badatelé, včetně autora tohoto článku.³

Zkrátka: pokusíme se ukázat, jak se literatura, její ztvárňování, chcete-li reprezentace světa, podílí na formování obrazu o určité oblasti, státu či národu. Pokusíme se to ukázat v několika krátkých historických řezech. Domníváme se totiž, že takové řezy do literární skutečnosti mohou právě přinést pozoruhodné poznatky o aktuálních situacích a pozdějších proměnách určitých literárních obrazů, které se pak nápadně shodují se stereotypy a mýty, kterými potom určitá část obyvatel toho kterého státu vnímá své sousedy, případně kohokoli jiného. První sonda nás přivede na přelom 18. a 19. stol., či přesněji k otázce *Rukopisů RKZ*. Nepůjde zde ani tak o hledání historické relevance, ta byla jednoznačně prokázána, ale spíše o zárodek, rodící se obraz v rozvíjející se národní společnosti. Pokusíme se na

1 Viz k tomu (BOLTON 2007).

2 Např. (ČERVENKA 2005).

3 Např. (TRÁVNÍČEK 2009, 2007, 2002; SCHUPPLEROVÁ 2017).

základě četby několika básní Rukopisu královédvorského ukázat, jak se založil obraz Poláků a Polska v české mentalitě. Potom přes několik drobných ohlédnutí za vztahem českého romantismu k Polsku zamíříme ke kapitole asi nejznámější, k Petru Bezručovi. Dále krátce nahlédneme do druhé poloviny 20. stol., k Bohumilu Hrabalovi a Ludvíku Vaculíkovi. A nakonec se pokusíme popsat, jak se reprezentuje Polsko ve vybraných textech současných autorů.

Jsmo totiž hluboce přesvědčeni, že to, jak se obyvatelé toho kterého státu, v tomto případě dokonce toho kterého regionu, chovají k sobě i svému okolí, je do jisté míry literaturou určováno, i když jsme si vědomi i toho, že toto stařícké a vzrušující médium je zejména dnes nahrazováno médii jinými.

Zrod národa a *Rukopisy*

Začneme-li u toho, co bývá obvykle v české literární historii i obecné historii označováno jako Národní obrození, je třeba položit si a připomenout jednu provokativní otázku, kterou implicitně vyslovil ve svém úvodu k *Lyrice českého obrození* Vojtěch Jirát. Když se ptá, co určuje autory vstupující do literatury v poslední čtvrtině 18. stol., píše: „*Byla to víra v dějinný význam jejich básnických činů. Apollo dal mladému veršovci harfu do rukou do rukou pro nic menšího, než aby česká poezie, která dotud byla v tmách, ano, v jámě, mohla zase povstat.*“ (JIRÁT 1940, I) Když potom si klade nad Puchmajerovskou školou básnickou otázku prvenství, opět ji problematizuje: „*Byli opravdu první, kdož se seskupili v družinu literátů stejných zásad i zálib a s ústředním orgánem. Nesporně přinesli mnoho nového; (...) Ale před nimi a kolem nich nebylo pusto (...). Jsou, lze-li tak říci, exklusivní literaturou, novotářskou výspou – ale období, jehož jsou částí, je tvořeno i jinými silami.*“ (JIRÁT 1940, II.) Tímto se vlastně nepřímo ptá na několik omezení, která určují jinak několikrát opakovaný obraz zrodu českého národa a jeho moderní kultury.

Tou první je vědomí tradice a kontinuity: nakolik skutečně je osvícenství a s ním spojené proměny tak výraznou průrvou v národních dějinách? Zde se zejména argumentuje literaturou lidovou a pak barokní a zde je první silný polsko-český moment, velmi málo připomínaný, a tím je mezinárodní, a zejména česko-slovensko-polské působení Jiřího Třanovského a podíl písní jeho *Cithary Sanctorum* na polský soubor evangelických duchovních písní. Zkrátka: Jirát se tu krom jiného obrací k otázce evropského rozměru českého obrození, zejména k jeho mezinárodním estetickým a etickým východiskům.

Druhým, a pro nás snad ještě podstatnějším argumentem je možná i to, jak se v těchto souřadnicích vyvíjela historicky i diskuse o podobě národa a národního jazyka. Na jedné straně je to tedy vědomí výlučnosti těch autorů a tvůrců, kteří se pokládali za ony probuzence či obrozence, na straně druhé přebírání základních souřadnic existence českého národa. A právě v těchto souvislostech mluví zcela zřetelně RKZ, a ještě o něco razantněji *Rukopis královédvorský*.

Na jedné straně je to především otázka česko-německá, která zasahuje téměř celou složku epickou básní zde otištěných. Zde je první důležitý moment určující pro celou naši studii: autor, který se jinak hrdě a nekompromisně hlásí k ideálu osvícenství, tedy k důrazu na pravdu a racionálnost, se uchyluje k „podvrhu“, proč? Možná proto, že své jednání jako podvrh nevnímá, možná je spíše přesvědčen, v souvislosti s dobovou představou rekonstrukce např. lidové kultury jako celku.⁴ To by ještě byla věc celkem srozumitelná, ostatně dnes už asi nikdo nepochybuje o významu těchto literárních památek bez ohledu na jejich „pravost“. Co je ale pro nás daleko závažnější, je otázka posunutá takto: jak zde vypadá obraz našich sousedů a jak obraz Čecha či Čechů? A zde je třeba si říci, že uprostřed střidy a kvasu evropských národů si ten rodící se český živel pro své vymezení hledá jen rozměr negativní.

4 Srov. k tomuto pojmu (BURKE 2005).

Zjednodušeně řečeno: Čech není Němec. To je samozřejmě velmi obecná rovina, vyjadřující daleko silněji animozitu dvou národů danou historicky, ovšem při pozorném čtení *Rukopisů* musíme jít ještě dál: Čech je ten, kdo není nejen Němec, ale také ne každý Slovan. Tedy: těsně před vypuknutím poměrně bohatého gejíru otázek, nakolik má Slovanstvo, jako celek, tvořit jednotný proud, se v českých zemích buduje obraz jiný, zde několik příkladů: „*Hoj poslyš ty veleslavný kníže! / Bůh ti bujarost dal ve vše oudy, / Bůh ti dal moudrosti v bujnou hlavu; / nuž ty nás ved' proti zlým Polanům, / po tvém slově půjdem v pravo v levo (...), Za mnou, zamnou chraň na Polany, / na Polany vrahy našich zemí! / Hrnulo se za ním osm vládyk, / s vladykami tři sta půl sta mužů, / můžů přeuatných tam kde bylo / množství Polan rozvaleno ve snu. (...)* Strach udeřil všecky Polany, / aj Polané zbraně se chápaí, / aj vládyky sečné rány sekou: / Polané tu skáčí semotamo, / davem trčí ku bráně příkopy; / dále dále před udatnou sečí.“ (RKZ 1819, s. 3–5) Nejprve se zamysleme nad onou genezí charakterů: asonance v úvodu, jakási zpěvnost, až ódičnost, se kterou se subjekt vypořádává s podobou českého vladyky, je v tvrdém kontrastu vůči nepříteli. „Polan“ je tu charakterizován jako zlý, jako vrah našich zemí a později jako zbabělý bojovník, který nakonec utíká z boje, byť se při popisu bitvy mluví o tom, že „*množství Polan rozvaleno ve snu*“, tedy ve spánku. Co nám ale tyto charakteristiky říkají o promyšlenosti či obraznosti celé epochy?

Na jedné straně můžeme samozřejmě říci, že jde o pokus vcítit se do duše tvůrce z 10. stol., kam měl být rukopis datován. Nic to ale nemění na faktu zřetelného kontrastu Čech – jiný Slovan, zde Polák, ale také na skutečnosti, že český hrdina má spíše vlastnosti jakéhosi antického světoobčana, spojeného s ctnostmi středověkého rytířského hrdiny. Tedy: žádná pozitivní charakteristika českého vládce, ale obecné uznání národní velikosti.

Na straně druhé obraz Poláka není také ničím motivovaný a de facto se nijak neliší od jiných příslušníků odlišných národů v epických básních *Rukopisu*, ať už jsou to Sasíci v básni *Beneš Heřmanov* či naopak Turci v básni *Jaroslav*.

Tedy: v prvním období, které se chápe jako zakládající pro moderní českou kulturu, se na jedné straně usadil a kodifikoval národní jazyk a jeho versologická základna, spolu s nimi ale také začaly kořenit elementární národní mýty, které jako by vyváděly český živel ze symbiotického soužití v rámci střeoevropského prostoru do jakéhosi národního rámce, v němž se také začínají usazovat archetypy zobrazování jiných národů a národností.

Romantická odbočka

Z tohoto módu vyvádí českou literaturu první poloviny 19. stol. až romantismus a jeho předromantické prapočátky. Kollárova *Slávy dcera* definitivně ustavuje slovanskou ideu, i když v její české variantě opět není mnoho prostoru pro charakterizaci, její klasicistní a preromantické zaměření ji vztahuje směrem k obecnému, čímž ji odtahuje od konkrétního, které se projevuje spíše ve složce intimní.

Výjimkou výraznou je samozřejmě Karel Hynek Mácha, ovšem na jeho díle, a především na přijetí jeho díla,⁵ se ukázalo, jak nepřijatelný byl ještě v 30. letech 20. stol. pro českou literaturu projekt uměleckého směru, který by otázku národní zcela izoloval od svých základních tázání.

Toto vše se samozřejmě projevovalo i v zobrazování polského živilu a Poláků, či obecně Polska. V Máchově díle sice mnoho odkazů nenajdeme, zato je pěkně vidět proměna obrazu v povídce, dnes málo známé dokonce i odborné veřejnosti, uveřejněné ve sborníku *Lada Nióla*, který představoval jeden z posledních výhonků romantismu a jímž se mladší romantická generace hlásila o své literární slovo.

---

5 Srov. (VAŠÁK, HAVEL 2004).

V povídce Marie M. Brodského (pseudonym J. V. Friče) jde celkem o běžný motiv lásky dvou přátel k jedné ženě, ovšem důležitý je vztah soků, Čecha a Poláka. Nejprve je to obraz komunity sídlící společně v Paříži, kam se vydávají z důvodů různých. A zde už najednou mizí útočný tón rozdílu, zůstává jen obraz jedinice trpícího vlastním žalem v kontrastu se skupinou prožívající společnou bolest národní: „*Mezi mladými Poláky, do jejichž středu mne v Paříži roku 1848 podivný osud byl uvrhl, nalezl jsem málo jinochů, ku kterým by mne harmonie citu i ducha byla blíže připoutala. Jejich bol byl jiný, oni chorovali duchem, já však celou bytostí svou, nemocí mnohem nepatrnější, ale přece daleko nebezpečnější. Oni oplakávali větší ztrátu než lásku milenky, ale jejich naděje byla živá; já za to choroval pouze srdcem, a to bez naděje.*“ (FRIČ 1855, s. 6) Tady je zřetelně vidět onen romantický výstup: trvá 20 let od Máchova vystoupení, kdy obecné otázky umělecké stávají se národním osudem, jsou ponášeny nad úroveň národní a nacionální, a i Polsko a Poláci mohou se tak proměnit v obraz bratrů, kteří zakoušejí v mnohém odlišný, ale ve svém principu stejný osud vyděděnců na zemi jako takové.

Jdeme-li v charakteristice Poláků ještě dál, projeví se tato proměna ještě v drobné charakterizaci vypravěčova soka: „*Mezi malou hrstkou přátel, dosti ke mně chladných, bylo mi šťastnou náhodou potkati se s mladým Stanislavem. Rod ani rodiště jeho jsem neznal, přece však jej soudruhové jeho, ač byl právě takým žebrákem jak oni, vždy jaksi vyznamenávali, mluvíce s ním i o něm se zvláštní úctou; a věru, nemohl jsem se jakéhosi úsměvu zdržeti, když mi jeden z nich jednou pod velkým ‚sekretem‘ sdělil, že jest můj přítel hrabětem a že býval jednou bohatým. Prozatím byl malířem, a chudým, ano skoro chatrným, an bez ohledu na sebe, jak mile mu něco franků do ruky vklouzlo, všecko se svými bratry buď rozdělil, buď, co bylo mnohem lehkovážněji, prohejřil.*“ (FRIČ 1855, s. 7) Místo nepřítele a vraha, slabocha a soupeřícího bojovníka najednou kumpán, člověk nacházející se v podobné situaci životní. Ještě intenzivněji je pak tento obraz cítit ve chvíli, kdy je zobrazeno Polákovu vnímání Prahy:

*„S úsměvem přistoupil jsem k jeho lůžku, a podal mu sklenku nejčerstvější vody.
„Ah! pardonnez moi! co tu chcete? kde jsem?“
V ne příliš ryzí polštině vypravoval jsem mu, jak se do mého bytu dostal.
Stanislav si promnul oči, dlouho se na mne pronikavě díval, podal mi ruku s panským díkem, a pohodiv hlavou a zrak se mne nespouštěje zvolal: „Vy nejste Polák?“
„To nejsem, ale Slovan přece. Znáte to město zde?“ ptal jsem se poukázav na obraz Prahy, visící nad mým a toho času jeho lůžkem.
„Ah to Praha, to Praha; vy jste tedy Čech – a z Prahy.“ –
Neviděl jsem ještě Poláka, na kterého by jméno naší matičky bylo taký dojem učinilo, ač se obraz její každému líbil; chtěje mu dáti úplnou zprávu, kdo jsem, přisvědčil jsem mu, že jsem Pražákem, on mně ale křečovitě zachytil ruku, a nechtě o mých okolnostech nic více věděti, vyskočil z lůžka a sevřel mne v náruč.“
(FRIČ 1855, s. 8)*

Shrňme-li: romantické zacílení na individuální subjekt, který trpí jaksi na obecné, estetické úrovni nedostatkem intenzity citu, nemá už důvod ani potřebu vymezovat se národnostně vůči jinému Slovanovi, a otázka slovanská je tak literárně rozřešena ve prospěch vize všeslovanské vzájemnosti a především

vzájemnosti v nejobecnějším slova smyslu humanistické, všeobecně lidské. To je významný posun, který ovšem nebude trvat v české literatuře věčně.

A znova Bezruč

Přistoupíme-li nyní k zběžnému pohledu na dílo Petra Bezruče, je třeba se vrátit do velmi národnostně napjaté atmosféry dané i regionálním zacílením pohraniční periferie, jejíž tlaky pojmenovává František Buriánek takto: „*Situace kraje vzdáleného od pražského centra a sevřeného dvojím tlakem národnostním z německé i polské strany umožnila Bezručovi kriticky postihnout charakter nacionalismu. Uplatnila se přitom jistě i dřívější deziluze ze „slovanské Prahy“ jeho studentských let a kritická skepse k oficiální české politice a k její ideologii, jak ji vyslovila Česká moderna, a zvláště Machar.*“ (BURIÁNEK 1995, s. 91.) Buriánek se sice snaží naroubovat na Bezruče pouze a jen notu sociální a málem socialistickou, ale v zásadě reflektuje cosi pro autora velmi podstatného: skutečné lidské, osobní zděšení nad situací lidí ve Slezsku a okolí. O tom ostatně svědčí verze některých básnických textů, které důsledně pracují s pojmy „moravský lid“, „moravská zem“ apod. Bezruč tu najednou rozvíjí téma vztahu Polsko – Čechy v úplně jiných perspektivách. To, co se může jevit, a částečně i jevilo, jako národní antagonismus, je antagonismus spíše sociální a národnostně uvědomující, tedy: sounáležitost s určitým kusem krajiny a země, ke které se cítíme přináležet, opravňuje básníka k ostrým proklamacím, které se neptají po historických konotacích, ale spíše (trochu po vzoru středověkých eposů) ospravedlňují existenci českého živlu na tomto území:

„POLSKÁ OSTRAVA

*Jsem polská Ostrava, však lidu moravského
Bez dýmu žila jsem let dlouhých na tisíce,
van ostrý letěl v důl s hřebene kopce mého
a čistá, průhledná šuměla Ostravice.*

““

*„Když kraj se proměnil, zvuk změňme jména Tvého,
dí konšelé ze západu k poslednímu.
JSEM POLSKÁ OSTRAVA NÁRODA MORAVSKÉHO!
Příbylec lhostejný jen mění jména předků.*

— — —

*Moravský národe, nedej mi jména brát!..... Zaměň za Český národe!
Řeč sladká těšínská znět bude sladkým hlasem,
až vtáhneš v radnici, až TY tam budeš vlásti,
mé jméno vrátíš mi, co věky nosila jsem!“
(BEZRUC 1967, s. 212)⁶*

Jak je vidět, onen tolikrát připomínaný děsivý obraz Polska je jakýmsi sociálně a národnostně podbarveným výkřikem vzdoru a obrany, jistěže emotivně zatíženým a jistěže doprovázeným na jiných místech až sarkastickými obrazy Poláků a polského živlu, ale jeho motivací tu podle mého není atakovat Polsko, jakýsi obraz Polska, ale útočit na velice konkrétní majitele a vlastníky zcela konkrétních podniků. To se sice z dnešního pohledu může jevit jako nekorektní, ale k básním bychom přece jen ještě pořád měli

⁶ Na tomto místě ovšem nechceme spekulovat o původnosti tohoto znění, je to debata na zcela jiný okruh otázek a jiného metodologického zacílení, odkazujeme tak k pro nás zatím nejpreciznější analýze podoby a tvaru *Slezských písní*, totiž k ediční poznámce v citovaném vydání.

přístupovat s jistou uvolněností, která právě tuto korektnost otupí. Ostatně sám formální důraz na apelativnost, urgentnost a bojovnost písňe, kterou umocňuje de facto lidový daktylotrochejský verš, který nejen že burcuje, ale jaksi se vemlouvá tak, že de facto ruší jakousi komplikovanost a „nesrozumitelnost“ básně, jak ji formulovali představitelé moderního a modernistického pojetí literatury a zvláště poezie.⁷

Co je ale nepopíratelné, že právě *Slezské písňe* jsou jakýmsi základem velmi stereotypního prožívání Polska a Poláků, jak je můžeme sledovat nejen v krajích bezprostředně sousedících s Polskem, ale i v kraji tomto. Odkud se ale tento obraz Poláka jako popíjejícího šmelináře bere, kde má své kořeny a je na nich něco literárního? Tato otázka by si samozřejmě zasloužila hlubší heuristiku, ale v této chvíli si dovoluji vytvořit domněnku, že v tomto případě nejde ani tak o primární formující úlohu literatury, jako spíše její dezinterpretaci, jak ji nabídla dobová kritika de facto od 20. let 20. stol. do r. 1989, čest výjimkám. V zásadě platí, že do bouřlivých výkřiků na smrt nemocného tvůrce, který možná poprvé a naposledy podlehl vášnivě touze psát, byly implantovány všechny ty sociální, národnostní, antisemitské OBECNÉ otázky. Ano, *Slezské písňe* obsahují řadu antisemitských, xenofobních, antipolských obrazů, ale jsou to konkrétní reálie, jsou to konkrétní výjevy, onen zobecňující a charakterizující či hodnotící aspekt, ten je spíše záležitostí literární kritiky a vědy. Ostatně už v jedné recenzi z roku 1940 stojí: „Zvláště na Židy se Bezruč díval po svém. Poučen zkušenostmi ze Slezska, viděl v nich parazity svého lidu.“

Nepochybně ovšem je, že jej sám Petr Bezruč osobně přizívoval. Tohoto rozpolcení si všimli i dva ostravští autoři na počátku nového tisíciletí, Ivan Motýl a Jan Balabán, a v divadelní hře *Bezruč?!* se právě distancovali od těchto bezručovských postojů, i když oba tvorbu slezského barda uznávají. A jedním z jader ironického pohledu a odsudku je právě i vztah k Polsku a Polákům. Bezruč je tu najednou vylíčen jako ten, kdo se přímo podílí na vzrůstajících animozitách a je určujícím symbolem nového společenského režimu po roce 1948:

„Zdravotní sestra: Mistře, dnes o vás zase píší v novinách.

Vašek: Hmmm, co by psali o starém čertisku!

Sestra: (čte z novin) Bezručova slova burcuje lid na všech pracovištích!

Bezruč: Burcuji, burcuji... chacha. Lidem jsí moje verše dávno zprotil, na schůzích je musí předčítat. Maryčka – komunistka, Ostrava, cha, svaly ti v železo ztuhly, to jo, to určitě – v paže úderníků, v závazky Stachanovců. Leda tady ve špitále burcuješ, po sestrách hromuješ, ať ti bažanta vymění. Dědku slizký, to není Marie před šedesáti lety, tady nemůžeš to svoje: Mládátko moje!

Vašek: (k sestře) Mládátko moje. Vyměnit, vyměnit! Sakra, je to zase plné (podává jí plného bažanta).

Sestra: Počkejte chvíli, dočtu vám to: – Kdysi svým dílem Bezruč protestoval proti tyranii vykořisťovatelů, ale stejní lidé dnes připravují válku a Bezručova slova znova burcuji – proti rozvrtníkům a veležrádcům, proti zahraniční reakci.

Bezruč: A ty se nebráníš, neočistiš ‚nás‘. Deset let hraješ hlupáka a do novin mluvíš, že se do politiky ‚něchceš mchat‘. Doly teď po mně pojmenovávají, kulturáky, šachty. Důl Petr Bezruč, Bezručova škola... A ty mlčíš, necítíš ten oheň, který spaluje Slezské písňe. Nevidíš, že Magdónům z Hamrů komunisti sebrali i ten kus pole za chalupou! I ty hospody znárodnili, Charbulákovi na Gruni, i té tvoji Marii, strýci Vaškovi v Háji. A co uhlí? Víš, kdo teď kope ostravské uhlí? Kněží z Hrabyně a vzpur-

7 Srov. (FRIDRICH 2005).

ní kantoři. Noví Halfarové, kteří se nedali umlčet a učili o zakázaných básnících, o Zahradníčkovi, o Kalistovi, o Kalandrovi. Záviš Kalandra, viš přece, toho pověsili...
(BALABÁN, MOTÝL rkp.)

Druhá polovina 20. století

Situace se mění po válce, ale vlastně už v období meziválečném, což je dáno jak rostoucí řadou překladových titulů, tak také, domníváme se, větší dynamikou české literatury, je zkrátka součástí naší identity hledat nepřátele spíše vně. Po válce najdeme celou řadu autorů, kteří se hlásí k odkazům polských literátů, např. Milan Kundera píše celou řadu esejů a Vitoldu Gombrowiczovi. Jménem, které z polské kultury rezonuje v Čechách intenzivně, je ale především Bruno Schulz. Bohumil Hrabal do jisté míry zobecňuje to, jak se obraz Polska mezi určitou částí českých literátů utváří: je to fascinující mix kultur, národní vážnosti, propojený s ironizačními vstupy drobných, každodenních nejobyčejnějších životních výjevů, doplněný o silnou, plnotučnou obraznost. Jako kdyby široké pláň Polska nabízely prostor pro jakýsi kultivovaný kabaret. Tento obraz nerozbíjí ani vstup vojsk Varšavské smlouvy, protože naštěstí existují polští spisovatelé, kteří se veřejně od účasti polské armády v tomto aktu distancují, např. Slawomir Mrozek.

Druhým obrazem, který ukazuje, podobně jako u Hrabala, Polsko pomalé, rustikální, ztišené, je několik stran románu Ludvíka Vaculíka *Cesta na Praděd*. Tento román je skutečně fantazijským i reportážním záznamem cesty na slavnou horu, která byla v jedné recenzi charakterizována takto: „Podle jejich představ by však Praděd (hora ‚severně zadumaná, klidná, táhlá‘) neměl být pokořen od východu, tedy trasou, kterou volí každý příchozí z české strany, ale nezvykle ze severu, od polské hranice. Tu by po několikadenní pouti středními a východními Čechami překročili u Náchoda a zpátky do republiky by se vrátili přes Kladsko, historickou zemi, o níž jsme v 18. století ve válce s Prusy přišli a jež pro Vaculíka představovala už od školních let cosi chvějivě vzrušujícího, kdysi nám odcizeného, nikdy nevráceného a nyní snad opět objeveného.“ (MATELA 2015) A skutečně, i když Vaculíkovo alter ego v románu vystupuje často „nepřátelsky“, zůstává pro něj Kladsko něčím vzrušujícím, což potvrzují i jednotlivé Vaculíkovské obrazy. Onen osten je dán konkrétním historickým pojetím, které zde postihuje cosi jako českou encyklopedii, tedy jakýsi ze školy naučený způsob vnímání minulosti, včetně hodnotících znamének. Nemá smysl zde citovat dlouhé pasáže z románu, protože ukazují pouze Vaculíkovu schopnost do literárního tvaru románu vtěsnat i takové stylové polohy, jakými je školní učební text. Daleko zajímavější jsou osobnější partie, kterými se vypravěč už vypořádává s českou a polskou realitou konce 60. let. Asi nejmarkantnější je tento rozdíl vidět právě v onom vnímání krajiny, které – jak se snad ukazuje zřetelně – je jednou z neopominutelných součástí toho, jak se vztahujeme ke krajině své i té, která s ní těsně sousedí. A zde se též projevuje ještě jeden fenomén.

Vaculík, který je rodem Valach, a pochází tedy z kraje na jedné straně hornatého, na straně druhé zemědělsky založeného a určitým způsobem rustikálního, je také daleko citlivější k tomu, když sleduje krajinu v příhraničních oblastech. Nejprve tu českou, která je mu úhorem a výrazem určité lenosti. Tato lenost je zase podmíněna společenským zřízením a hlavně podobou tohoto politického zřízení.⁸ Zejména to, jak se bizarní výprava, na koních a na voze, proplétá českou krajinou, ji připravuje na konfrontaci s polským prostředím. Na české straně je to ne-starost: zarostlá pole, neopečovávané stromy, zkrátka krajina nikoho, a tedy i k ničemu: „V rovině se teprve dobře pozná, co se přihodilo Čechám.

8 To se ostatně ukáže jako základní element jak jeho projevů na sjezdu spisovatelů, tak především při formulaci tezí *Dvou tisíc slov*.

Zatímco zvlněná krajina má vždycky jakousi mimovolnou estetiku, v rovině se krása musí založit úmyslně. Krása rovin, to jsou obširné lány, kde jako švihem končí svit pšenic a začíná modrošero jetelů, jsou to vyvýšená pevná tělesa panských cest se stromořadími namířenými ke špicím kostelních věží, s nečekanými průhledy do niv. (...) O tom všem mluvte, prosím, jako o minulosti. Za minulou musí se počítat česká vesnice jako výtvarný životní prostor, jenž něco povídal básníkům a skladatelům.“ (VACULÍK 2001, s. 184–185)

Tento prostor se pak stává samozřejmou součástí i lidských osudů a modeluje je: *„Letos se krom toho všude objevil veliký počet tabulek POZOR! OŠETŘENO JEDEM! NEVSTUPOVAT! To je krajina, o níž nám kdysi učitelé vlastivědy pravili, že se nazývá Zlatý pruh země České. Lidé starší, jsou velice znechuceni, ale zvykli si. V rovině se už ani nehodí jít v neděli na procházku. Mládež postává na hloupém rovném náměstíčku, pak sedne do auta a jede k sečské přehradě. Pole se nehodí k odpolední pobožnosti, když místo k díkům vybízejí ke kletbám.“ (VACULÍK 2001, s. 185)*

A najednou přechod na polskou stranu a tvrdý kontrapunkt: *„Byl pátek. Pryč byly uprášené pásy plevle podél silnice. Hrušně na mezích netonuly ve zvlčilém trní a na svazích se chvěla otava, pojem u nás známý už jen z pícninářské teorie.“ (VACULÍK 2001, s. 212)* Už ve struktuře tohoto popisu je vidět elementární rozdíl: vše jako by přistoupilo k lidskému subjektu, protože je lidskou prací a lidským pobýváním v krajině personifikováno, a užité obrazy tak vlastně přestávají být básnickou licencí a stávají se prostředkem evokace dané krajiny a tím pádem i životního prostoru daného národa. Což se projevuje i dál: *„Když jsme jeli skrz vesnici, husy se rozletovaly na všechny strany a v potoku, stranou pozornosti, pilně žbrblaly kačeny. Lidé na dvorcích štípali dřevo, skládali do stodol malé fůrky obilí, nosili do domů vodu.“ (VACULÍK 2001, s. 212)*

Vaculík ovšem v románu otevírá i otázku generační a šířeji také otázku toho, jak ne-svoboda působí na mladší lidi jako ne-poznaná nutnost, takže když se potom v jinak krásně upraveném Polsku setkají s projevy soukromého vlastnictví, s otázkou osobní odpovědnosti a starosti, nejsou ochotni přistoupit na tato pradávna pravidla hry a zděšeně se obracejí směrem k plánování a JZD. V jednom dialogu je tak musí vypravěč krotit ironicky:

*„Pavel se pokusil říct, nežli chraplavým hlasem řekl: ‚Jaká je tady v tom Polsku vláda? Já myslel, že jako u nás, soudruhu.‘
Josef řekl: ‚He, máš pravdu,‘ a zakryl si pusou hrnkem.
Já jsem řekl: ‚Vláda je stejná, ale nevládne tak dopodrobna jako u nás. Nechává lidem živnosti a náboženství. A lidi jsou, jací jsou.‘“ (VACULÍK 2001, s. 224)*

Sečteno a podtrženo: ve druhé polovině 20. stol. se obraz Poláků v literatuře výrazně proměňuje směrem k uznání partnerů a sousedů a k respektu k existenci alespoň některých elementárních svobod. Odtud tedy první závěr: pokud dnes hovoříme o nezájmu české veřejnosti, o stereotypních pohledech na Poláky, pak můžeme s klidným svědomím říci, že tyto obrazy nejsou motivovány literárně, nebo přesněji nepocházejí z té části literární produkce, kterou dnes pokládáme za páteřní, pokud jde o vývoj české literatury jako uměleckého druhu. Bude tedy nadále třeba zabývat se otázkou, odkud se takový obraz formuje, kde se rodí a bere.

Apendix současnosti

Dokládat a podávat určité sumarizující soudy nad současnou literaturou jistě zdaleka ještě není možné, a proto je tento závěrečný bod naší studie jen malou ochutnávkou a nabídkou možností, jak vztah českých spisovatelů k Polsku hodnotit. Jistě by se dalo najít množství dokladů, které by jej mohly relativizovat, ba dokonce zcela převrátit, přesto snad mají v našem uvažování své místo.

Na jedné straně je tu sborník, který přímo vybízí k detailnější interpretaci, totiž soubor textů českých autorů a autorek *Jak chutná Polsko*.

V něm najdeme i text Petra Hrušky, který v rámci celého svého básnického díla odkazuje k polskému světu jako ke světu přátel, místu, které rozumí jídlu i poezii, což se projevuje i v celé řadě literárních aktivit spojených s příhraničním setkáváním českých a polských básníků a básniček, spoluporaďaných na české straně nakladatelstvím *Protimluv*. I Hruškův příspěvek se v tomto sborníku přidává k řadě textů, které vnímají titul doslovně, jako otázku kulinářskou, ale i tím prozrazují jisté nové a dle předchozího neobvyklé zaujetí pro Polsko a polskou kulturu. Už téma vaculíkovské ozývá se znovu v příspěvku Petra Janyšky, který se zamýšlí, spíše esejistickým způsobem, o obsahu pojmu trh a tržnice. V souvislosti s polským prostředím píše: „*Že Polsko je chudou zemí, zemí malých kšeftářů a pijáků vodky, nad kterou se blahosklonně usmíváme u vědomí své technické a civilizační nadřazenosti? Kdo se umí dívat, vnímá, že ta země jde rychlým tempem kupředu, že v některých aspektech je už možná evropštější než česká společnost. Specifikem Polska bylo, že ani za komunismu úplně nezničilo svůj venkov a že všichni byli zvyklí, že kromě nákupu v samoškách, které většinu času nabízely jen ty nejnutnější velkopotravinový typy mouka, cukr, ocet, se zelenina, ovoce a maso kupovalo u soukromníků. Nedošlo tu k tomu téměř totálnímu zapomnění, co je skutečná mrkev či salát (...). To, čemu se minulá generace při pohledu na Polsko smála, jejich malá soukromá hospodářství oborávaná jedním koníkem a celou rodinou, se v době boomu zdravých potravin ukazuje jako výhoda.*“ (JANYŠKA 2015, s. 22.) A opět, jako u Vaculíka, tento detailní ponor do prostoru a krajiny a její vazby na mezilidské vztahy a na působení člověka v krajině a krajiny na člověka nakonec přináší obraz barvitého a chutného trhu, v němž se projevuje jakási původní, skoro až rustikální středoevropská lidská pospolitost.

Jiný obraz představuje krátký text Karla Steigerwalda, který se vrací k ještě jedné důležité česko-polské vazbě, kterou jsme zatím z našich úvah vynechali. Totiž výraznější míře svobody v době tzv. normalizační. Právě v tomto období, myslíme, se definitivně ustavily právě dva typy pohledu na Polsko. Jeden, řekněme mu pracovní literární či obecně umělecký, který viděl Polsko jako zemi, v níž ještě existuje jakási možnost aspoň určité svobody. Druhý, řekli bychom spíše mediální, vykreslující Poláky a Polsko tak, jak na počátku citovaného textu píše Janyška. Steigerwald doslova ukazuje mechanismus vzniku toho prvního a zavádí nás na bizarní cestu do Polska a Polskem ve společnosti Václava Havla a Pavla Landovského. Je to cesta plná bizarních rozhodnutí a možností, v nichž se dá relativně svobodně manévrovat i takto nepohodlným žvlům, a zachovává přitom polské realie i humor, další důležitou složku obrazů Polska v posledním období. První se odehrává hned na celnici, kam se skupinka bezelstně vydává bez jediného zlatého, které čekají v Polsku u dramaturgyně: „*Jsmo na hranicích. Celník chce vidět peníze. Ptá se, proč žádné nemáme. Protože žádné nepotřebujeme, říká Landák s jasnozřivostí Švejka. To celníka poplete. Dá auto odstavit. Následuje čtyřhodinová prohlídka. (...) Celník nic nenajde, jedeme dál. Šalbu v dloň, lanciju skloň, bolševika goň, goň, goň, křičíme v autě falešnou polštinou šťastni, že jsmo v Polsku.*“ (STEIGERWALD 2015, s. 46–47) Už z této ukázky je patrná nálada a atmosféra, podepřená reportážností celého textu. Přechod přes hranice, byť si do státu s relativně stejným zřízením, je v době tzv. normalizace důvodem k radosti a jakémusi neodolatelnému opojení. Právě takto si řada lidí do Polska v daném období projektovala své vize možností k životu.

Závěr povídky ovšem už modeluje zcela jiný, obecnější příběh: přátelé v Polsku zjistí, že peníze, pro které jeli, nebudou, bujarost, po které toužili, se neděje, a tak nezbyvá než cesta k návratu, „opepřená“ o ruský, nikoli polský boršč. Nicméně právě obraz Polska jako možnosti k bujarosti zůstává i dnes platným jako reálný dokument doby.

Dále následuje celá řada textů, které zde nemá smysl detailněji prozkoumávat, jen sumarizujeme: Polsko se tu najednou stává každodenním evropským prostorem, který se může stát stejně tak dějištěm bizarních románových epizod jako reportážních setkání a návštěv. Tedy, řekněme, restaurace jakési původní, přirozené samozřejmosti spoluxistence v prostoru Evropy.

Na závěr ještě drobná ukázka toho, co také zůstává silným momentem obrazu Polska v České literatuře. Je to Polsko jako místo tajuplného setkávání východního a západního světa, světa židovských osad a skupin a stejně tak emigrantů pádících do Ameriky za štěstím a slávou, to vše zpestřeno o rozměr ukrajinský. Poslední takový obraz najdeme v nedávno vydaném románu Michala Ajvaze *Města*. Mezi mnoha světovými metropolemi, do nichž, resp. do jejichž nálady a architektury je vetkán komplikovaný a složitý příběh hledání jakéhosi uměleckého svatého grálu, hrají významnou úlohu dvě polská města, konkrétně Varšava a zejména Lodž. Jsou to totiž místa spojená s osudy jednoho z hlavních aktérů celých následných událostí, pana Stonea, jehož dědeček byl právě polským emigrantem, který v Americe s úspěchem založil v románě světoznámou firmu. A právě to, jak Ajvaz pojímá vzpomínky pana Stonea na Polsko, je i obrazem určitého pohledu na milieu polské krajiny, kterým bychom svůj text rádi ukončili: *„Byla doba, kdy se (dědeček) ocitl na dně beznaděje, chodil kolem zdí továren a přemýšlel, jaký způsob sebevraždy by mu nejlépe vyhovoval. (...) A tenkrát mu kdosi půjčil knížku, chasidské příběhy, které sepsal Martin Buber, a ty dědečkovi zachránily život. I jemu se různí moudří muži smáli a říkali mu, že Buber je pán z Vídně a že to, co v knize napsal, nemá se skutečným chasidismem moc společného. Dědeček jim zdvořile naslouchal a poděkoval jim za to, že jej poučili, ale Buberovu knihu nosil pořád u sebe, protože mu umožnila poznat radost, uvidět záři smyslu ve skutečnosti, která předtím tonula ve tmě naprostého zoufalství, poznat důležitost drobných věcí, které mu před tím připadaly lhostejné. (...) Jeho imaginární Halič byla pro něj totéž, co je pro mě imaginární Japonsko, (...) Není to tak složité. Znamená to přijmout cestu, která nikdy nikoho nepřivede k žádnému domovu, protože nikde není žádný domov, žádná lthaka na nikoho nečeká, přijmout plynutí, proměnu a zánik, rozplývání věcí a hudbu sil, které proudí děním a proměňují tvary. Přijmout to všechno jako něco, co je nejen nutné, ale co je i dobré a krásné.“* (AJVAZ 2019, s. 561)

Na závěr se tedy ukazuje, že cesta, kterou česká literatura, alespoň ve svých vrcholných výkonech, vykonala, je cesta k pochopení, že lidstvo je určitý celek s hodnotami, které jsou všeobecné. A Polsko a Poláci jeví se tak dnes jako partner a přítel do diskuse o těchto obecných otázkách. Již jsme mnohokrát naznačovali, že jde o výběr textů, který by si sám zasloužil zdůvodňující studii, přesto se ale domníváme, že i v tomto drobném výčtu je onen posun jasně viditelný a sledovatelný. Ukazuje se tedy, že nástroje literární vědy mohou a jsou schopny promlouvat i do ostatních vědních disciplín a navazovat v nich smysluplné vztahy, podobně jako současná česká literatura.

Literatura a prameny

BOLTON, Jonathan (ed.) *Nový historismus / New historicism*. Brno: Host, 2007. Teoretická knihovna; sv. 10. ISBN 978-80-7294-217-6.

BURIÁNEK, František. Petr Bezruč. In: KOL. AUTORŮ. *Dějiny české literatury* 4. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-85865-48. Dostupné z: <https://www.ucl.cas.cz/edice/dejiny/dejiny-ceske-literatury/129-dejiny-ceske-literatury-4>.

BURKE, Peter. *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Překlad Markéta Křížová. Praha: Argo, 2005. ISBN 80-7203-638-6.

ČERVENKA, Miroslav a kol. *Na cestě ke smyslu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2005. ISBN 80-7215-244-0.

FRIEDRICH, Hugo. *Struktura moderní lyriky: od poloviny devatenáctého do poloviny dvacátého století*. Překlad František Ryčl. Brno: Host, 2005. ISBN 80-7294-101-1.

JIRÁT, Vojtěch (ed.). *Lyrika českého obrození: (1750-1850)*. Praha: Českomoravský Kompas, 1940.

MATELA, Matěj. Vaculík, Ludvík: Cesta na Praděd. *iLiteratura. cz*. [online], 2015 [Cit. 2020-01-10]. Dostupné z: <http://www.iliteratura.cz/Clanek/35239/vaculik-ludvik-cesta-na-praded>.

SCHUPPLEROVÁ, Stanislava. *Prostor a literatura – Jesenicko v české literatuře v druhé polovině 20. stol.* Ostrava, 2017. Dizertační práce. Ostravská univerzita.

TRÁVNÍČEK, Mojmír. *V letokruzích naboso*. Vsetín: Malina, 2009. ISBN 978-80-903890-3-8.

TRÁVNÍČEK, Mojmír. *Eseje, portréty, vyznání*. Vsetín: Dalibor Malina, 2007. ISBN 978-80-903890-0-7.

TRÁVNÍČEK, Mojmír. *Sdílet věčné: studie, profily a kritiky*. Olomouc: Periplum, 2002. ISBN 80-86624-05-6.

VAŠÁK, Pavel a Rudolf HAVEL (eds.). *Literární pouť Karla Hynka Máchy: ohlas Máchova díla v letech 1836–1858*. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1249-4.

BALABÁN, Jan a Ivan MOTÝL. rkp. *Bezruč?!*

BEZRUCH, Petr a kol. *Slezské písně Petra Bezruče: historický vývoj textu*. Ostrava: Profil, 1967. [cit. 2020-04-20]. Dostupné z: <http://www.ceska-poezie.cz/cek/sbirka/?id=1485>.

FRIČ, Josef Václav (ed.). *Lada Nióla*. Praha: neznámý nakladatel, 1855. [cit. 2020-03-22]. Dostupné z: <http://www.ceska-poezie.cz/cek/sbirka/?id=741>.

Rukopis královédvorský. Praha: Hanka, Haase, Kraus, 1819. [cit. 2020-03-20]. Dostupné z: <http://www.ceska-poezie.cz/cek/sbirka/?id=873>.

OBRAZ TVORBY OLGY TOKARCZUK V ČESKÝCH LITERÁRNÍCH RECENZÍCH

Stanislava Schupplerová

V úvodu bychom rádi podotkli, že tento text se záměrně věnuje situaci ještě před oceněním Olgy Tokarczuk Nobelovou cenou za literaturu. Následně se totiž samozřejmě v médiích všeho druhu začalo objevovat množství příspěvků hodnotících nejen patřičnost či nepatřičnost udělení takového ocenění autorce, ale také se začalo více hovořit o její tvorbě. Zvolený výběr recenzí či mediálních ohlasů na jednotlivé knihy v českém překladu, s nímž pracujeme, přitom není zcela jistě vyčerpávající. Představuje však v rámci časového období i médií, v nichž jednotlivé texty vyšly, jakýsi průřez ohlasy na tvorbu Olgy Tokarczuk v českém prostředí. Zcela záměrně jsou tak zastoupeny časopisy Host, Literární noviny, Aluze, Tvar, A2 jako reprezentativní média, v nichž vychází recenze na významné nebo očekávané knižní tituly u nás a běžně se na ně odkazují i literární vědci. V našem výběru jsou zahrnuty také server iliteratura.cz a Respekt coby mainstreamová a spíše popularizační média. Téměř vše by skrze archivy mělo být dostupné on-line, ve zvoleném výběru jsou tedy různé a běžně dostupné zdroje, ke kterým se dostane běžný čtenář, nikoli pouze zasvěcený odborník.

Olga Tokarczuk patří od 90. let ke stálým polské literární scény. Vystudovala psychologii a dráhu profesionální spisovatelky zřejmě nikterak neplánovala. Ještě za studií pracovala jako dobrovolnice v ústavu pro mladistvé a po získání diplomu působila jako psychoterapeutka. O lidských problémech, pocitech všeho druhu, běsech, preludech, trápeních ví tedy své. To vše se promítá také do jejích prozaických textů, které jsou známy i u nás. Tokarczuk však vydala také sbírku poezie, píše rovněž eseje či scénáře. V současnosti je „první ženou“ polské literatury a o její knihy i autorská čtení je zájem i v České republice. V roce 1999 byl přeložen do češtiny její v pořadí třetí román *Pravěk a jiné časy* (Brno)¹. Od konce 90. let se tak Tokarczuk stala autorkou, jejíž knihy se pravidelně objevují na pultech českých knihkupectví, především v překladech Petra Vidláka.² Jak mohou čtenáři Olgy Tokarczuk vnímat? Samozřejmě základem je vlastní četba a čtenářská interpretace. Ovšem kromě tohoto řekněme soukromého a subjektivního vnímání se ještě nabízí obraz Olgy Tokarczuk podávaný v recenzích a skrze literární reflexe.

A tady čeští literární vědci, recenzenti či redaktoři neustále omílají obraz Olgy Tokarczuk jako autorky mystických románů márquezovského typu, s čímž začali již na konci 90. let a neupustili od těchto přirovnání ani dnes. Možná za to může hojně citovaný výrok samotné autorky, jež prohlásila, že „*funkcí literatury je vyprávění mýtu v nových reáliích a situacích*“, přičemž mýtus charakterizuje následovně: „*Mýtus nám ukazuje vzor, podle kterého se dějí věci. Celé generace si předávají stejné báje. A proto*

1 V originále *Prawiek i inne czasy* (1996).

2 Mezi další překladatele patří Pavel Peč a Iveta Mikešová.

také všechny romány stále a znova vyprávějí totéž, jenže různými způsoby." (DÜRR 2000) Zřejmě nikdo nemůže popřít, že Tokarczuk představuje velmi svéráznou autorku s jedinečnou poetikou a autorským stylem. Přirovnávání k autorům magického realismu ji, alespoň dle rozhovorů, těší, ale sama své romány za až tak magické nepovažuje a nahlíží na ně střízlivěji. „*Márquez je živelný, fantastický, smyslový. Já, jak se sluší na člověka ze severu, jsem chladnější, udržuji si větší odstup. Ale hodně nás spojuje: oba rádi posouváme hranice toho, co bývá obecně považováno za reálné.*" (STULÍROVÁ 2012) Ano, právě ono posouvání hranic a ohledávání světa, který jiní nevnímají, jsou na její tvorbě přitažlivé.

A tak se dostávám k oblíbenému prvku českých recenzentů, především na literárních webech, k citacím, ovšem nikoli z románů a povídek. Je až s podivem, jak často autoři českých recenzí Tokarczuk citují, především její názory na vlastní tvorbu či obecnější, filozofické myšlenky.

Například u románu *Denní dům, noční dům* (Brno 2002, 2012)³ se Tokarczuk vyjadřuje k názvu knihy: „*Nejtragičtější věcí v životě, kterou stojí za to popsat, je banální fakt, že nikdy nemáme to, co bychom chtěli mít, nejsme tam, kde bychom chtěli být, nejsme tím, čím bychom chtěli být. Každý z nás to prožíval v určité etapě svého života a kvůli tomu trpěl. [...] Všichni máme dva domy – jeden konkrétní, umístěný v čase a prostoru, druhý – nekonečný, bez adresy, bez šance na zvěčnění v architektonických záměrech – a v obou žijeme současně.*" (GREGOROVÁ 2003)⁴

Nebo u recenze na další knihu *Svůj vůz a pluh ved' přes kosti mrtvých* (Brno 2010, 2017)⁵ se autorka vyjadřovala ke vztahu k Čechům: „*Já sama Čechům také hodně věcí závidím, například klid a jakousi takovou spontánní přirozenost. Závidím jim, že téměř ve všech rádiích beze studu pouštějí svoji lidovou hudbu. Často na venkově ono duté umca-umca poslouchám. Závidím jim zakořeněnost ve své českosti. Být Čech je tak přirozené. A být Polák znamená mít problém s polskostí, sám se sebou, s celou zemí, s historií. Velkými spisovateli počínaje a konče drobným dělníkem či instalatérem, který odjel do Londýna a už se tam se svou polskostí necítí ve své kůži.*" (GREGOROVÁ 2010)

A samozřejmě nesmí chybět ani citace v recenzi na poslední román *Knihy Jakubovy* (Brno 2016):⁶ „*Samozřejmě není možné se úplně zbavit sebe sama a vlastní doby. V tomto smyslu historický román neexistuje, protože jeho kořeny vždy tkví v současnosti spisovatele. [...] Ano, mě vždy nejvíce do- jímá ta nejbanálnější, triviální strana života. Ne velké úspěchy, pakty a traktáty, ne paruky a portréty, ne hodnosti a moudré korespondence, ale právě ony popraskané ruce a pásek od kalhot otačený na břichu, ty všechny drobnosti, které dějepisci neberou vážně, protože proč? A nikdo je nezapisuje. A přece tohle je právě podstata života, vždy křehká a prchavá, jako lidské tělo a jeho dobrodružství v čase.*" (MILITZ 2017)

Recenzenti pracují samozřejmě s překlady, takže pro ně vždy nemusí být samozřejmostí znalost polského originálu ani znalost polštiny vůbec, ale jako kdyby měli mnozí potřebu vše dovysvětlit, odkázat se na autorku, aby tak jejich texty nabyly na věrohodnosti. Jako kdyby jim samotné knihy nestačily. Přiznávají uhranutí texty, jejich atmosférou, občas se odkážou na jiného polského spisovatele, ale pro čtenáře laika neorientujícího se tolik v záplavě soudobé knižní produkce, jsou to často charakteristiky přinejmenším záhadně znějící, jako třeba v případě recenze na knihu *Běguni* (Brno 2008, 2018)⁷: „*Poslední opus pol-*

3 V originále *Dom dzienny, dom nocny* (1998).

4 Dovolím si malou poznámku a odbočení, tohle je téma, které u nás zpracoval už Jan Čep v povídkové knize *Dvojí domov*. Bohužel nikoho z recenzentů tato spojitost napadla, což je dle mého mínění škoda, jelikož by se mohlo jednat o zajímavé srovnání sice odlišných autorů historicky i poetikou, ovšem tématem a ukotvením v krajině velmi blízkých.

5 V originále *Prowadź swój pług przez kości umarłych* (2010).

6 Celý název *Knihy Jakubovy aneb Velká cesta přes sedmero hranic, pět jazyků, tři velká náboženství a nespočet menších*, v originále *Księgi Jakubowe albo Wielka podróż przez siedem granic, pięć języków i trzy duże religie, nie licząc tych małych* (2014).

7 V originále *Bieguni* (2008).

ské spisovatelky Olgy Tokarczukové *Běguni* představuje v bohatém spektru její dosavadní tvorby předěl, jakousi románovou dekonstrukci, koláž z mikropříběhů ovinutých množstvím nezodpovězených otázek.“ (GREGOROVÁ 2009) Nebo u již zmiňovaného *Pluhu*: „Ve své poslední knize se Tokarczuková vzdaluje od oné nabubřelé polskosti svého psaní, od moudrosti, mysticismu a důkladné znalosti přivolávaných souvislostí, jež se tváří jako mystifikace.“ (GREGOROVÁ 2010)

Vše jsou to jen kusé citace, které však mají alespoň ilustrovat, že pro české recenzenty není Olga Tokarczuk autorkou snadno popsatelnou.⁸ Možná se v Čechách trochu ostýcháme pokusit se uchopit její díla podrobněji, popsat její jazyk, který je tak určující. Toho se alespoň jemně dotkl například Jakub Dürr v *Aluzi*, když napsal: „Čím toho autorka dosáhla? Především svým stylem a výběrem slovních obrátů, jimiž kreslí své lyrické, současně však poněkud drsné obrazy. Nezřídka nám dává zapomenout, že se jedná o román. Právěk a jiné časy působí dojmem ambiciózní a dynamické básně, jež však nebyla zkonstruována nijak složitě a toporně. [...] Strhující četbě napomáhá zdařilý překlad Petra Vidláka. Pro důkaz toho, že využil potenciálu jazyka beze zbytku, stačí srovnat jeho práci s prací Jana Linky, který přeložil tři výběrové kapitoly z této knihy pro polsko-maďarské číslo *Souvislostí* z roku 1998 – Linkův překlad se dá označit spíše za překlad pracovní.“ (DÜRR 2000)

Co tedy z českých recenzí vyplývá? Olga Tokarczuk je jakousi záhadnou, přesto velmi známou polskou spisovatelkou, která se neustále do něčeho noří a vytváří prazvláštní světy. Je to dáma spojená s oblastí Kladska, česko-polského příhraničí, která miluje přírodu a horory. Ale jakými prostředky oné záhadnosti dosahuje? Jak pracuje s jazykem a literárními žánry? Jakým způsobem jsou reflektovány v jejich prózách kategorie prostoru a času? Jak charakterizuje své postavy? A co vypravěči, lze je nějak popsat v rámci naratologických teorií? O tom se čtenáři recenzí mnoho nedozví. Nejde o to, aby recenzenti pracovali jen s odbornou terminologií a metodami. Měli by se však umět vymanit z roviny pouhých dojmů a složitých větných konstrukcí a více citovat ze samotných románů.⁹

Zaujetí pro věci mimo naše běžné vnímání, pro drobnosti, které často za podstatné nepovažujeme, časté personifikace a až jakési pomyslné vrůstání do krajiny je u Tokarczuk nepopíratelné a stalo se jedním z hlavních atributů její tvorby. Romány Olgy Tokarczuk se vyznačují fragmentárností a eliptičností. Často pracuje s dělením do drobnějších kapitol, přičemž autorka neváhá čtenáři skrze vypravěče ukazovat věci a světy, s nimiž si v prvních chvílích nemusí vůbec vědět rady. A tak například v románu *Právěk a jiné časy* můžete narazit na kapitoly nesoucí názvy – Čas Boha, Čas Zemřelých, Čas Hry, Čas domu i čas podhoubí. (Mimo jiné houby jsou organismy, které Tokarczuk provází v celé její tvorbě. Představují další svět, život, kterému nerozumíme a jenž je podle autorky na lidech zcela nezávislý.)

Tokarczuk si vysloveně libuje ve hře s jazykem. Její romány jsou plné obraznosti, básnických prostředků, metafor, synestézií a snaží se čtenářům vždy popsat vše tak, aby společně s jejími vypravěči a postavami nahlédli do fikčního světa poskládaného z maličkostí jako impresionistický obraz. „Starostův dům připomíná zámek. Kamenný, porostlý mechem stojí na starých základech, odtud to vlhko. Z velkého kaštanu na dvorku opadávají lesklé plody a za nimi pospíchá žluté listí. Vypadá to, jako by dvůr pokrýval krásný oranžovozlatý koberec. Z obrovského sálu se vchází do spoře zařízeného salonu vymalovaného světlými barvami a s ozdobami na stěnách a na stropě. Podlaha z dubových parket je vyleštěná jako zrcadlo. Pokračují přípravy na zimu, v předsíni stojí koše jablek, které budou zaneseny do zimních pokojů, aby tam voněly a čekaly na Vánoce. Venku je ruch a zmatek, protože rolníci přivezli dříví a ukládají ho do hranic. Ženy přinášejí koše ořechů, Družbacká se nemůže vynadivit jejich velikosti. Rozloupne jeden

8 V seznamu literatury uvádím další recenze, Gregorová byla pro účely tohoto textu nejuvštější.

9 Příkladem budiž třeba Martin Malenovský a jeho recenze *Běgunů* ve *Tvaru* č. 20 z roku 2009 s názvem *Pohybem proti smrti*.

a s chutí sní jeho šťavnatou, měkkou dřev, jazykem prozkoumá lehkou hořkost slupky. Z kuchyně se line vůně vařených povidel.“ (TOKARCZUK 2016, s. 824)

Ani postavy neumí charakterizovat prostě, jednoduše podle vzhledu či charakteru, vždy si najde vlastní obraz, přirovnání a nezřídka to bývají zvířata, která ve svých postavách vidí a nechává obžít.

„Katarzyna Kossakowská, rozená Potocká, žena kameneckého kastelána, paní mnoha vesnic a městeček, paláců a usedlostí, patří k dravcům. Ti, i když se dostanou do potíží a upadnou do osidel pytláků, si vyližou rány a hned se vrátí do boje. Kossakowská má zvířecí instinkt, jako vlčice ve smečce vlků. Nic jí nebude. Ať se Družbacká raději stará sama o sebe. Ať se zamyslí, jaké zvíře je ona... Při životě ji drží právě dravci, dělá jim společnost, baví je svými fraškami. Ona je ochočený konipas, ptáček, který krásně propěvuje své trylky, ale sfoukne ho jakýkoli vítr nebo průvan z okna otevřeného za bouře.“ (TOKARCZUK 2016, s. 823)

Tokarczuk je zkrátka typem autorky, kterou tolik nezajímá, co člověk vidí a má přímo před očima, ale co člověk vidí svým vnitřním zrakem, co prožívá, jak vnímá barvy a vůně, což v něm vyvolává různé představy, vjemy, dokonce mnohdy vede ke zkreslování reality. A tak se v rámci jejích příběhů noří čtenáři spíše do postav, nechávají se vést monology vypravěčů (často personálních) a někdy mohou nabývat dojmu, že čtou spíše *Mandevillovu cestopis* než moderní prózu přelomu tisíciletí. Tokarczuk umí dokonale propojovat nadpřirozeno s realitou, což dokazují například *Běguni* nebo *Denní dům, noční dům*. Pro všechny její knihy je však určující prostor dění. Stačí se podívat na začátky jejích knih. *„Čas pravěku. Pravěk je místo, které je středem vesmíru. Rychlou chůzí se dá Pravěk přejít ze severu na jih za hodinu. Stejně dlouho by to trvalo z východu na západ. A kdyby se někdo rozhodl Pravěk pomalu obejít kolem dokola a kdyby si zároveň chtěl všechno důkladně prohlédnout – trvalo by mu to celý den. Od rána do večera. Severní hranicí Pravěku je silnice z Tašova do Kielců. Je rušná a nebezpečná, protože způsobuje cestovní horečku. Nad touto hranicí bdí archanděl Rafael.“* (TOKARCZUK 1999, s. 5)

„Vidím tedy údolí, v němž stojí dům, přímo uprostřed, ale není to můj dům ani mé údolí, nemám nic, protože ani já sama si nepatřím, vlastně nic takového jako já ani není. Vidím oblouk horizontu, který obepíná údolí ze všech stran. Vidím rozbouranou kalnou řeku, která teče mezi horami. Vidím stromy vrostlé svými silnými nohama do země, jako nehybná jednonohá zvířata.“ (TOKARCZUK 2002, s. 7)

„Jsem ještě malá. Sedím na parapetu, kolem jsou rozházené hračky, zbořené věže z kostiček, panenky s vytřeštěnými očima. V domě je tma, vzduch v pokojích se pozvolna ochlazuje, pohasíná. Nikdo tady není; všichni odešli, zmizeli, ještě jsou slyšet jejich slábnoucí hlasy, šoupaní, ozvěny kroků a vzdálený smích. Za oknem je prázdný dvorek. Tma tiše padá z nebe. Sedá na všechno jako černá rosa.“ (TOKARCZUK 2008, s. 5)

Tokarczuk ukotvuje své hrdiny v prostoru, i když cestují, vždy vědí, kde se nachází, vždy čtenáři popíší místo, v němž se právě ocitli, ale ne suše za pomoci výčtu, ale vždy velmi barvitě. V jejich prostorech se navíc ocitají i další, někdy jejich současníci, jindy jacísi duchové minulosti. Vzájemně o sobě vědí a jejich příběhy se mohou prolínat nebo doplňovat. V tomto ohledu je v autorčiných prózách neustále přítomen závan mysticismu, jako kdyby věděla víc, než kdy budeme vědět my, jako kdyby nás skrze své příběhy neustále upozorňovala, že jsou věci mimo nás samotné, že všemu není třeba a často ani není v naší moci porozumět. A tak se prolínají lidé s krajinou. Někdy je prostor doslova vepsán do jejich těl,

jako když vidí paralely mezi tepnami a žilami a cestami a železnicí v *Bęgunech*. Nebo když se zjevují téměř čarovní obyvatelé vzdálených chalup a lesů jako v *Pluhu* nebo *Domech*. Romány Olgy Tokarczuk jsou mnohovrstevnaté. Vše promýšlí a propojuje do detailů, nic nezmiňuje jen náhodou. I když je pravda, že poslední velkolepý román *Knihy Jakubovy* se ve své druhé polovině pod nápojem množství informací začíná rozpadat. Vytrácí se tajemná atmosféra domů protkaných vůněmi, tajemných městských zákoutí, potměných knihoven a domácností, kde jsou filozofické disputace na denním pořádku stejně jako svatby či pohřby. Najednou se z románu stává spíše kronika, faktografický záznam událostí, což je určitě dáno množstvím informací, které autorka nashromáždila, a snahou dostat je tam všechny. Najednou spíše popisuje a jako kdyby vystupuje z postav ven, začíná „jen“ vyprávět. A to se jí možná také stalo, trochu nadneseně, u tohoto románu osudným. Možná je pro recenzenty nejen u nás, ale také v Polsku román příliš velkým soustem. Na devíti stech stranách je zachyceno tolik postav, míst a událostí, že je kniha místy až k neučtení. Navíc boří zažitě představu Polska 18. století jako místa kosmopolitního a nábožensky tolerantního. A tak se v recenzích neustále řeší, co a proč s historickým obrazem polských dějin Tokarczuk provedla, spíše než způsob, jakým to provedla. Najednou jsou její názory na společenské a politické dění podstatnější než její vyprávěčský talent a způsoby, jakými s ním nakládá. Jako kdybychom v literárním světě už zapomněli, že tu existovala nějaká rozkoš z vyprávění, vlastní autorům i čtenářům. Snad proto tak vypadají i mnohé recenze na romány Olgy Tokarczuk – jsou rychlé, jen naznačují, převypravují děj a samozřejmě nezapomínají připomínat, jaká ocenění autorka získala. Navíc dosti paradoxně si občas recenzenti stěžují, že Tokarczuk dost nevypráví: „*Tokarczuková na mnoha místech zbytečně zaplevelila makrokosmos své knihy vzletnými úvahami o ‚cíli cesty‘ nebo frázemi o tom, že spisovatelská činnost je nejtěžší formou seberealizace. Spletitý labyrint literárního díla by klidně obstál v mnohem skromnějším, intelektuálně méně ambiciózním balení.*“ (HAVELKOVÁ 2009, s. 63)

A tak zůstává pro mnohé čtenáře Olga Tokarczuk tajemnou autorkou, která píše nedaleko české hranice, v dolnoslezské oblasti Kladska, a uvažuje o podobách bytí a nebytí a u toho se zatajeným dechem pozoruje lesní zvěř a rozmlouvá s duchy.

Literatura a prameny

BENEŠOVÁ, Michala. Pravěká pluralita časů. *Literární noviny*, 2007, **18**(33), s. 11. ISSN 1210-0021.

DÜRR, Jakub. Neotřelé a vtahující časy. *Aluze* [online]. 2000 [cit. 2019-11-01]. Dostupné z: http://aluze.cz/2000_03/tokarczukova.php.

FORMANOVÁ, Josefina. Záplata na zástěře dějin: opus mangum Olgy Tokarczukové. *A2*, 2017, **13**(13), s. 4. ISSN 1803-6635. Dostupné z <https://www.advojka.cz/archiv/2017/13/zaplata-na-zastere-dejin>.

GROMBÍŘ, Jakub. Román utopený v podružnostech. *Tvar*, 2008, **19**(7), s. 20. ISSN 0862-657X.

GREGOROVÁ, Bára. Tokarczuk, Olga, Denní dům, noční dům. *Iliteratura.cz* [online]. 2003 [cit. 2019-11-01]. Dostupné z <http://www.iliteratura.cz/Clanek/10955/tokarczuk-olga-denni-dum-nocni-dum>.

GREGOROVÁ, Bára. Tokarczuk, Olga, Běguni. *Iliteratura.cz* [online]. 2007 [cit. 2019-11-01]. Dostupné z <http://www.iliteratura.cz/Clanek/24147/tokarczuk-olga-beguni>.

GREGOROVÁ, Bára. Tokarczuk, Olga, Svůj vůz a pluh ved' přes kosti mrtvých. *Iliteratura.cz*. [online]. 2010 [cit. 2019-11-01]. Dostupné z <http://www.iliteratura.cz/Clanek/27573/tokarczuk-olga-svuj-vuz-a-pluh-ved-pres-kosti-mrtvych>.

HAVELKOVÁ, Petra. Postmoderní román o nomádství. *Host*, 2009, **25**(4), s. 62–63.

MALENOVSKÝ, Martin. Pohybem proti smrti. *Tvar*, 2009, **20**(6), s. 20. ISSN 0862-657X.

MILITZ, Anna. Olga Tokarczuková: Knihy Jakubovy. *Literární.cz* [online]. 2017 [cit. 2019-11-01]. Dostupné z http://www.literarni.cz/rubriky/recenze/proza/olga-tokarczukova-knihy-jakubovy_11055.html#XcPQnJpKjIU.

PILÁTOVÁ, Markéta. Opojení barokními detaily: Olga Tokarczuková splétá monumentální vyprávění o historii a multikulturních pohybech. *Respekt*, 2017, **28**(14), s. 56. ISSN 0862-6545.

STULÍROVÁ, Markéta. Srovnání s Márquezem je pro mě velká lichotka, říká spisovatelka Olga Tokarczuk. *Deník.cz* [online]. 15. 3. 2012 [cit. 2019—11-01]. Dostupné z: https://www.denik.cz/ostatni_kultura/rozhovor-srovnani-s-marguezem-je-velka-lichotka-rika-spisovatelka-20120315-28bd.html.

ŠRÁMKOVÁ, Jana. Polský zelený román. *Respekt*, 2010, **21**(47), s. 57. ISSN 0862-6545.

TOKARCZUK, Olga. *Pravěk a jiné časy*. Překlad Petr Vidlák. Vyd. 1. Brno: Host, 1999. ISBN 80-86055-83-3.

TOKARCZUK, Olga. *Denní dům, noční dům*. Překlad Petr Vidlák. Vyd. 1. Brno: Host, 2002. ISBN 80-7294-044-9.

TOKARCZUK, Olga. *Hra na spoustu bubínků*. Překlad Iveta Mikešová. Vyd. 1. Olomouc: Periplum, 2005. ISBN 80-86624-24-2.

TOKARCZUK, Olga. *Běguni*. Překlad Petr Vidlák, Pavel Peč. 1. vyd. Brno: Host, 2008. ISBN 978-80-7294-285-5.

TOKARCZUK, Olga. *Svůj vůz i pluh ved' přes kosti mrtvých*. Překlad Petr Vidlák. 1. vyd. Brno: Host, 2010. ISBN 978-80-7294-392-0.

TOKARCZUK, Olga. *Knihy Jakubovy aneb Velká cesta přes sedmero hranic, pět jazyků, tři velká náboženství a nespočet menších*. Překlad Petr Vidlák. 1. vyd. Brno: Host, 2016. 848 stran. ISBN 978-80-7491-551-2.

OBRAZ POLSKÉ GASTRONOMIE A JEHO PROMĚNY V ČESKÉM MEDIÁLNÍM PROSTORU

Miroslav Kouba

Teoretická východiska

Mezi atributy národní a kulturní identity patří také příprava, podávání a způsob konzumace pokrmů, které bývají tradičně chápány jako součást národní kuchyně. Gastronomická schémata a zvyklosti se v jednotlivých národních prostředích střední (středovýchodní) Evropy ustálila do současného pojetí zpravidla v průběhu 19. století, kdy se tzv. nestátní národní společenství (HROCH 2009, s. 237) snažila rozvinout národní program, který by v této ideologii mohl nabídnout či kultivovat potřebné atributy etnické a kulturní svébytnosti. Strava a zájem o ni se mohou zdát v protikladu k velkým idejím a odkazu klíčových osobností jako cosi utilitárního, ba dokonce marginálního, co stojí stranou seriózní historiografie a co může plnit jen roli barvitého ozvláštnění některé z popularizačních přednášek pro veřejnost či jiného setkání podobného profilu. Je proto třeba poukázat na zájem, který antropologii jídla (či též food studies) zejména v západní Evropě věnují badatelé různých vědních oborů, často ve vzájemném a tvůrčím dialogu (mezi klasickými pracemi srov. kupř. MONTANARI 2003; FREEDMAN 2008). Nesporný náskok v porovnání s českými zeměmi má v tomto ohledu také Polsko, kde se dějinám gastronomie již relativně dlouho věnuje řada osobností mnohdy světového renomé, které formulovaly principy, podle nichž se pojem polské národní kuchyně interpretoval (kupř. DEMBIŃSKA 1963; ŻARSKI 2008; DUMA-NOWSKI, KASPRZYK-CHEVRIAUX 2018).

S ohledem na geografickou polohu Polska, jeho proměnlivé státní hranice a rozlohu je zřejmé, že polská kuchyně (gastronomie) není a ani historicky nemohla být jednoduším celkem. Charakteristika Polska předpokládá značnou různorodost ve stravování i v přípravě jednotlivých pokrmů či celých gastronomických schémat. Na utváření představy o polské kulinární kultuře se podílely vlivy francouzské (mnohdy německým prostřednictvím), ruské, běloruské, litevské, ukrajinské, maďarské či v neposlední řadě židovské kuchyně, které se navzájem prolínaly, aniž by popřely svá výchozí specifika. Výrazným faktorem spolupodílejícím se na podobě polské kuchyně je dále značná regionální pestrost, jež aktualizuje otázky týkající se lokálních stravovacích zvyklostí a jejich celonárodního vnímání.¹ V obecné perspektivě však každý z kulinárních areálů nabízí specifický interpretační model polských kulturních dějin, jejichž výzkum předpokládá i pozornost věnovanou prostupnosti a kontaktům s jinými etnickými skupinami a jejich kulinárními zvyklostmi, a to nejen v konkrétním pohraničním pomezí, ale také v podmínkách vyvolaných nejrůznějšími migračními procesy. Zdálo by se, že ve snaze postihnout specifika

¹ Polsko je v podmínkách svého územního rozsahu stanoveného na spojeneckých konferencích v roce 1945 zpravidla členěno do deseti kulinárních okruhů, jež určuje i základní rámce kolektivně vnímaných regionálních gastronomií. Mezi jednotlivými areály specifických chutí lze zmínit kuchyni velkopolskou, pomofanskou a kašubskou, kujavskou, haličskou a v neposlední řadě i slezskou, která v teoretickém plánu předpokládá určité vazby s českými zeměmi (srov. ŻARSKI 2012, s. 169–185; ŻYWCZAK 2014).

česko-polské kulinární výměny, má ústřední význam zejména kuchyně slezská a kulinární areál společných, dnes česko-polských pohoří, třebaže vzájemná gastronomická praxe s ohledem na odlišný sociokulturní vývoj v konstitutivních dobách 19. století vykazuje určitá specifika.

Jedním z výraznějších distinktivních rysů v česko-polském diskurzu je sociální stratifikace kulinárních schémat, která v Polsku nabízí širší spektrum realizací, tradičně dělených do pěti okruhů či vrstev (selská kuchyně, tzv. základní kuchyně, stravování středních společenských vrstev, šlechtická kuchyně a vybraná /též luxusní/ kuchyně – srov. KUCHARCZ 1975, s. 32). Lze přitom konstatovat, že v průběhu 19. století se v této stratifikaci projeví zejména rozdíly mezi okruhem vybraného stravování, v polském prostředí nazývaném jako tzv. „*kuchnia wykwinna*“, a kuchyní prostou („*kuchnia prosta*“),² přičemž rozdělení stravovacích paradigmat v závislosti na sociálním statutu je v období od poslední čtvrtiny 19. století a zejména pak po roce 1918 postupně stíráno či přinejmenším oslabováno. V obou kulturních prostředích se tedy v tomto diachronním pohledu 19. až 21. století jeví jako aktuální otázka, jak chápat obsah pojmu národní kuchyně (srov. BRZOZOWSKA 2003, s. 23–24).

Diskuse o pojetí národní kuchyně se v sousedním Polsku těší již několik desetiletí výrazně hlubšímu zájmu (jen v průběhu posledního desetiletí srov. ŁOZIŃSKA, ŁOZIŃSKI 2012; ŻARSKI, PIASECKI 2017). Otázku vývoje národní kuchyně se snaží sumarizovat též naznačené práce Jarosława Dumanowského, historika kulinární kultury evropského renomé, který se vyjádřil i k otázce definičního pojetí tohoto pojmu. Toruňský badatel poukazuje v zásadě na dvě základní roviny celého problému, totiž na korpus „emblematických“ pokrmů, které z dnešního pohledu chápeme za reprezentativní součást daného kulinárního okruhu s příslušnou etnickou etiketou, a na diachronně proměnlivou genezi jednotlivých položek z tohoto pomyslně naznačeného soupisu typických pokrmů. Dokládá to ostatně Dumanowského konstatace opírající se o širší koncipované diskuse o charakteru polské národní kuchyně. Z nich vyplývá podnětný závěr, totiž že „*po długim wyliczaniu polskich potraw [...] wielu uczestników wskazywało też, że pierogi pochodzą podobno z Chin, ziemniaki przyplłynęły z Ameryki, nasz schabowy to kopia wiedeńskiego sznycła, golonka jest z Bawarii, a wódka z Rosji*“ (DUMANOWSKI, NOWICKI 2018, s. 7)

Dumanowski tak poskytl k vytčené otázce o podstatě národní kuchyně v zásadě dichotomicky pojatý přístup, jehož metody ovšem kombinují východiska etnocentrické výlučnosti jednotlivých prvků kulinární praxe, stejně jako vědomí jejich nadnárodních přesahů, průniků a kontextů širše pojímané interkulturní výměny. Otevírá se bohaté interpretační spektrum, jež ve své přirozené variabilitě reflektuje proměny nejen v samotných kulinárních návycích po obou stranách dnešní česko-polské hranice, ale také jejich dobově předurčené proměny i s nimi související snahy vřadit tyto pokrmy a návazné socio-kulturní rituály do retrospektivně koncipovaného národního narativu. V obou těchto vyzněních však sehrává gastronomie a synchronně zachycená stravovací praxe pro dané společenství **integrační roli**. Plní totiž funkci zřejmého **emblému** každodenní svébytnosti i historické **kontinuity příslušného národního společenství**.

Národní kuchyně v síti potřebných atributů má srovnatelné sebeidentifikační místo jako jazyk a s ním související jazykový obraz daného národa (srov. BARTMIŃSKI 2016), který se spolupodílí na formulaci narativu národní minulosti a zároveň vymezuje v symbolické perspektivě dané etnikum vůči prostředím

2 Uvedený protiklad stravovacích návyků je v tomto kontextu dán prohlubujícími se rozdíly v používaných ingrediencích a důrazem kladeným na jejich kvalitu, přičemž hledisko dostupnosti se v prostších společenských kruzích vytrácí do pozadí, resp. není adekvátním faktorem výživové strategie. V polských zemích se způsob rozvinuté gastronomie („*wykwintna kuchnia*“) formoval zejména v dobách, kdy vyšší společenské kruhy spatřovaly referenční prostředí svých stravovacích modelů v adaptacích francouzské kuchyně. Tuto fascinaci lze do značné míry chápat jako jeden z klíčových důvodů odlišné sociální stratifikace, jež v komparativním pohledu polské a české kulinární kultury naznačuje nejeden rozdíl (srov. BRZOZOWSKA 2003, s. 24).

jiným, zejména pak sousedním. V kontextu kulinární historie střední Evropy lze poukázat na konkrétní příklady, kde se výlučnost gastronomických reálií stává průvodním rysem národní emancipace. Příkladem může být označení samotné kuchyně českým národním příznakem, které se v kuchařských knihách objevovalo od 30.–40. let 19. století, vystupující v sémantické rovině jako součást vlasteneckého apelu (srov. ŘÍHA 2017, s. 185–208). V kontrastu s přirozeně se prolínajícími gastronomickými zvyklostmi i konkrétních pokrmů v geokulturním prostředí střední Evropy se při úvahách o definici pojmu národní kuchyně ukazují mnohá diskusní pojetí.

Je-li v obecné rovině definiční pojetí nejisté, je přirozeně složité vymezit hranice české či polské národní kuchyně. Podnětným tématem jsou i prostupné hranice mezi oběma kulinárními korpusy, přičemž rysy typologicky blízkého gastronomického areálu jsou na česko-polském pomezí přirozeně zachovány a ani změny, o nichž se zmiňuje od 70. let minulého století Brzozowska (BRZOZOWSKA 2003, s. 23), nemohou být zcela setřeny. Obrazem této prostupnosti jsou kupříkladu knedlíky, klusky/noky, které mohou být konkrétním příměrem k naznačeným procesům vzniku představy o národní kuchyni. Zapojení tohoto pokrmu do kulinárních systémů se v kontextu střední Evropy již těšilo badatelské pozornosti. (DITTERTOVÁ 2009; DITTERTOVÁ 2017, s. 104–115)

Identifikace synonyma knedlíků ve smyslu výlučně českého pokrmu se mohla projevit do značné míry v přímé provázanosti s dynamikou českého národního hnutí až v pozdějších dekadách 19. století. Znamé spojení houskových knedlíků s vepřovou pečení a dušeným kyselým zelím, tradičně řazených mezi emblémy české kuchyně, je výsledkem až pozdního 19. století, v této roli se navíc pokrm upevňuje až v minulém století, kdy se ustaluje jeho přítomnost i na stránkách kuchařských knih. Knedlíky tak jsou již od počátku 19. století přítomnou složkou stravovacích paradigmat, teprve ve spojení s konceptem „vepřa-knedla-zela“ se z této přílohy stává pokrm zosobňující symbol české kuchyně. Na polské straně, zejména pak ve Slezsku, jež představuje jeden z výrazných okruhů regionální kuchyně, nacházíme pokrm, který v podobně konstruovaných znacích sehrává zřejmou analogii „českých“ knedlíků. *Kluski śląskie* jsou regionální variantou bramborových knedlíků připravovaných z vařených brambor a mouky v poměru 4:1 nebo 3:1. (ŽARSKI 2013, s. 179) Nevelký bochánek charakterizuje ve středu vyhloubený dolík pro výraznější propojení chuti s podávanými omáčkami či jinými pochutinami. I ten se může podávat se zelím a třeba i hovězí *roládou*, čímž se potvrzuje přirozená prostupnost pokrmů politickými a státními hranicemi.

Paralely mezi českými a polskými pokrmy, jakými jsou vepřová pečeně se zelím a knedlíkem či hovězí roláda s noky a červeným zelím, vlastně naznačuje schéma kulinárních dějin v lokálních podmínkách, jejichž obrazy nutno spojovat s dynamickým vývojem zejména v průběhu 20. století. Zejména v době po druhé světové válce se dotvářely v dřívějších dobách započaté či ohlášené procesy, jejichž výsledkem je podoba emblematických pokrmů. Během minulého století zároveň docházelo k politicky předurčené izolaci přirozeného pohybu na česko-pruské (slezské) a po roce 1945 česko-polské hranici. Dnešní česko-polská hranice tak po celou druhou polovinu 19. století, stejně jako po takřka celé 20. století umožňovala do značné míry jen částečnou prostupnost kulturní krajiny a jejích obyvatel, a tak i kulinární výměna byla v důsledku této sociokulturní situace výrazně limitována. Z těchto důvodů představuje naše současnost nesporně podnětný kontext, v jehož rámci se v podmínkách česko-polského sousedství projevují snahy o oživení tradiční slezské kuchyně, které ovšem v mnoha ohledech navazují na fakticky narušenou kontinuitu (MOMOT 2017, s. 147–155; MATUSIAK 2009).

V podmínkách českého a polského etnocentrismu, k jehož upevnění došlo po druhé světové válce souběžně se vzájemnou izolací obyvatelstva po obou stranách státní hranice, nebyl prostor pro

přirozeně prostupný vývoj regionálních, etnografických či kulturních identit po obou stranách státní hranice, což se týkalo i postojů k regionálním/lokálním gastronomiím. Snaha minimalizovat běžný kontakt mezi obyvateli na polské a české straně za čtyřicet let socialismu výrazným způsobem prohloubila narušení základních sociokulturních vazeb, takže i dnes – nahlíženo atributy kulinární historie v česko-polském diskurzu – je obeznámenost s „tradičním“ jídelníčkem sousedů z druhé strany státní hranice teprve na samém počátku.

Sociokulturní odloučení, které panovalo prakticky od válek Marie Terezie, kdy Habsburská monarchie ztratila Slezsko ve prospěch Pruska (s výjimkou části tzv. Českého Slezska, jež je dnes součástí České republiky), dále prohloubila rakousko-pruská válka z roku 1866. Poměry vzájemné izolace potvrdily i události první světové války a vznik Československa v roce 1918/1919. Nemohly tak nastat adekvátní podmínky pro kultivaci vzájemného sdílení témat každodenního života obyvatel po obou stranách hranice bez ohledu na jeho národnost. Nepřekvapí proto, že zmíněné období neumožnilo ani vznik hlubšího povědomí o kulinárním dění na druhé straně složitě prostupné historické hranice i ve smyslu recepce kuchařských knih, které jsou dobovým záznamem aktuálně rozvíjených a preferovaných stravovacích návyků a módních trendů, jimž gastronomie může podléhat.

Uvedená izolovanost ve vzájemné recepci kuchařských knih se netýkala jen 19. století, ale v analogických vztazích je příznačná i pro další údobí, zejména pak meziválečné dvacetiletí i pro situaci po roce 1945. Naznačený kontrast aktualizuje samotnou úlohu tohoto útvaru literární kultury, vyznačujícího se zdůrazněnými rysy utilitární povahy, který se v průběhu času měnil, jak to ostatně potvrzují i jiné literární formy a útvary.

Zatímco kuchařské knihy prvních desetiletí 19. století sledovaly kulinární tendence vycházející zejména z německých a francouzských zemí, tituly pozdější datace se již snažily kultivovat a nadále dotvářet obraz národně konotované kuchyně bez ohledu na míru zapojení vlastenecko-výchovného apelu, který ve sledovaném období pozorujeme na rozdíl od polských zemí zejména v Čechách. Názným východiskem této agitace, od něhož se nastíněné propojení idejí národního hnutí s inovačními snahami kulinárních návyků může symbolicky odvíjet, jsou kuchařské knihy Václava Pacovského (PACOVSKÝ 1809; PACOVSKÝ 1827), emblematicky jej potvrdily tituly Magdaleny Dobromily Rettigové (RETTIGOVÁ 1826; RETTIGOVÁ 1838). V polských zemích, rozdělených do tří záborů, se v produkci kuchařských knih výrazněji prosazuje varšavský a krakovský okruh, tj. centra ruského a rakouského záboru, kde vyšla řada kuchařských titulů s různě pojatým vlasteneckým důrazem.³ Z hlediska sociálního profilu se srovnatelným protějškem M. D. Rettigové na polské straně stala Lucyna Ćwierczakiewiczowa, jejíž dvě kuchařské knihy vyšly ve Varšavě a v určitých typologiích se zapojily do utváření představy o polské národní kuchyni (ĆWIERCZAKIEWICZOWA 1858a; ĆWIERCZAKIEWICZOWA 1858b).

Pokrmý „na polský způsob“ v české kulinární tradici

Složitý vývoj jednotlivých pokrmů v přímém sepětí s dějinnými změnami dává tušit, že v přeshraniční perspektivě nahlížené snahy o definici národní kulinární kultury jsou v podstatě „legendou“, jež je v daném prostředí závislá na povaze kolektivně i individuálně sdíleného vědomí (ŽARSKI 2012, s. 172). V česko-polské perspektivě se ukazuje rozpor mezi kulinárními kontakty v raném novověku a v době nastupující modernity, kdy se zjevně oslabily způsoby kulinárního transferu. K výraznějšímu útlumu

3 Oblíbené byly například kuchařské knihy Jana Szyttlera (1763–1850), které vycházely v průběhu 30. let 19. století a z nichž čerpaly autorky pozdějších titulů tohoto zaměření (SZYTTLER 1835).

gastronomické výměny došlo nepochybně také vlivem bouřlivých událostí 17. století ve střední Evropě s důsledky i pro následující osvěcensky konotovaná údobí. Doba navazujících národních hnutí byla proto v obou prostředích charakterizována dichotomickými situacemi.

V historické perspektivě 19. století spolu české a polské prostředí ve smyslu kulinárního transferu výrazněji nekomunikovalo.⁴ Jen relativně zřídka nacházíme v českých kuchařských knihách zmínku o přípravě pokrmu „na polský způsob“ – v zásadě se jedná o ryby na polský způsob, „polskou špenátovou polévku“ či polskou omáčku, která však vystupuje v různé variabilitě a v českém kulinárním prostředí si žila svým životem.⁵ Suroviny či pokrmy polské kuchyně v prostředí české emancipující se společnosti první i druhé poloviny 19. století však výrazněji nespátřujeme.

Příčinu této recepční pasivity je třeba hledat v odlišném sociokulturním vývoji Polska a zejména pak v divergentní podstatě sociální stratifikace kulinárních zvyklostí a paradigmát. Šlechtická gastronomie navazující na barokní tradice polského sarmatismu stojí v protikladu k odlišně pojaté měšťanské kuchyni zejména v ruském a pruském záboru. V neposlední řadě i odlišná recepce *biedermeieru*, jenž v českých zemích nabídl příhodný kontext pro vznik střední společenské vrstvy a jejího způsobu stravování, reflektovaného i v produkci knižních kuchařek, se v polských zemích projevila s odlišnou charakteristikou. S touto nestejnou recepcí *biedermeierovských* tendencí lze spojit zásadní rozdíly mezi českými a polskými gastronomickými rituály, jež se upevňovaly v průběhu 19. století. Mnohdy marginální ohlas, s nímž se *biedermeier* ve smyslu nového pojetí každodenního života a nároků kladených na jeho zajištění prosazoval zejména na východě někdejší Rzecyzospolitej, nemohl výrazněji ovlivnit ani kulinární návyky té doby. Oblasti Vilenska, západního Běloruska či Červené Rusi upřednostňovaly i v kulinárním výrazu spíše tradiční postupy než novinky přicházející z Habsburské monarchie (jež se uplatňovaly zejména v rakouském záboru).

V protikladu k praxi 19. století bychom neměli zapomínat, že zastoupení receptů „na polský způsob“ v českých kuchařských knihách mělo živá východiska právě v době humanismu. Kulinární výměnu dokládají prvotní recepty z 16. století, jejichž předobrazem je vedle *lososa* a *štiky* po polsku i *beránek* (srov. JAKOBSON 1985, s. 782–791). Známý recept na *beránka* na polský způsob prostoupil i dalšími kuchyněmi, dostal se do Německa, Uher a dalších oblastí střední Evropy (DUMANOWSKI 2013, s. 7–19). Bavor z Hustiřan (1526–1591) jej ve své kuchařské knize jmenuje pokrmem „*velmi chutným*“, přičemž zaujmout mohla specificky kořeněná chuť (RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN 1975, s. 52). Pokrm je zřejmým odrazem dobově oblíbeného chuťového ladění, vyznačoval se vzájemně se doplňující kořeněnou chutí a kyselými podtóny omáčky. Recept se udržel i v pozdějších kuchařských knihách, přičemž se částečně měnil jeho koncept, nakyslý základ v kombinaci se sladkými složkami však zůstával.

O co užší byla přímá recepce mezi českými a polskými kuchařskými knihami v době renesance a humanismu, o to více tato kulinární výměna ustupuje v novějších dobách. Česko-polský kulinární transfer v průběhu 19. století získal ustálenou podobu, omezující se v koncepci kuchařských knih na několik málo pokrmů polského původu. V zásadě jediným pevným bodem v této výměně je recept na polskou omáčku, ani *losos* či *štika po polsku* se však v této době již v jazykově českých kulinárních příručkách nevyskytují. V kuchařských knihách dále vystupuje s již menší intenzitou recept na *hovězí*

4 Definiční ukotvení pojmu gastronomický (též kulinární) transfer lze opřít o úvahy Martina France, jež se vztahují k recepčním modelům zahraničních kuchyní v socialistickém Československu (srov. FRANC 2014, s. 43–67; FRANC 2010, s. 312–334).

5 Recept na polskou omáčku můžeme číst již v prvním vydání *Domácí kuchařky* M. D. Rettigové, kde se jedná o jiškový základ se strouhankou a zelenými bylinkami, zejména pak pažitkou a petrželkou (RETTIGOVÁ 1826, s. 17). V pozdějším vývoji doznalo chápání tohoto receptu mnoha variací, pohyblivých se v rozpětí smetanových omáček bílé barvy s nakyslou chutí a bylinkami až po hustou omáčku rybizového či brusinkového základu (srov. LENDEROVÁ, KOUBA, KOZÁR, ŘÍHA 2017, s. 219–220).

jazyk po polsku, jenž je ovšem přímo spjat se zmiňovanou omáčkou,⁶ dále také ojediněle nacházíme na stránkách této kuchařské knižní produkce předpis na *brambory na polský způsob* (srov. TRIWALDOVÁ 1896, s. 36). Teprve během poslední čtvrtiny 19. století se v českých kuchařkách objevují recepty na *polský boršč* v tom pojetí, které z této polévky činí v Polsku jeden z charakteristických atributů tamní moderní kuchyně. Poukazuje na něj *Česká kuchařka a hospodyně* Ludmily Dobrovolné (DOBROVOLNÁ 1873, s. 7), uvádí jej i *Česká kuchařka* Hany Dumkové, kde se jedná o zkomolenou podobu, neboť polévka je zde představena jako *Polská hovězí polévka (bařt)* (DUMKOVÁ [1883], s. 67–68). Dumkové kniha zároveň seznamuje jako jedna z prvních českého příjemce se studenou polévkou *chlodnik* (DUMKOVÁ [1883], s. 258). Naproti tomu kuchařská kniha Marie B. Svobodové ve vydání z roku 1894 představuje *polský boršč* jako čirou polévku z červené řepy, která se podává například při plesech nebo slavnostních večeřích, postrádá tedy suroviny typické pro boršč v ukrajinském pojetí. Svobodová tuto polévku vřazuje do sociokulturního kontextu, přičemž ji označuje jako „*polskou národní polívku*“. V tomto smyslu podotýká, že je to „*[p]olská národní polívka – bršť – (Potage nationale à la Polonaise)*“. (SVOBODOVÁ 1894, s. 504–505) V druhé polovině 19. století tedy vymizely pokrmy, které v gastronomické praxi předcházely obdobím, kdy se konstituovala moderní kuchyně, a jejichž ústup byl logickým důsledkem pozvolna se prohlubujících rozdílů v každodenních poměrech Polska a českých zemí.

Změny v přístupech ke stravování se týkaly nejen koncepce kulinařních paradigmat, jež paralelně se společenským vývojem sledovaly modernizační tendence, ale také z hlediska hospodářského potenciálu jednotlivých společenských vrstev daného regionu. Na konci 19. století se v českých zemích i v zábořích někdejšího Polska prosazovala výrazná industrializace, vyžadující potřebnou podporu a zázemí. Ve Slezsku proto zažívalo dynamický vývoj hornictví, které s sebou přinášelo i změny ve vzorcích společenského chování. Atributy, které s touto oblastí obživy přímo souvisely, vytvořily podmínky pro vznik hornické kolektivní identity, jež se přirozeně vztahovala na mužskou linii populace a promítala se do všech oblastí – postavení muže v rodině nevyjímaje. Konec 19. a první polovina 20. století byla dobou, která se zejména v Horním Slezsku vyznačovala prostupnými paradigmaty tradiční rolnické kultury s modely upevňující se hornické profese (KOWALSKA 2008, s. 58). V ostatních částech Slezska, jež bylo přirozeným geografickým prostředníkem mezi českými zeměmi a Polskem (byť bez státní samostatnosti), atributy rolnické kultury přetrvávaly, přičemž v obou těchto sociokulturních kontextech lze s jistotou hovořit o podobně podmíněných přístupech ke kulinární kultuře.

Zajímavou ilustrací toho, jak se v českém povědomí konce 19. století utvářela představa o polské kuchyni, může být nejen *polská omáčka*, uváděná v našich kuchařských knihách jako nejčastější přírůbek polského způsobu stravování, ale také kupř. recept na *sluky po polsku*, který nacházíme zcela ojediněle v knize Hany Dumkové. Recept vzbuzuje pozornost zvolenou kombinací jednotlivých ingrediencí, které napovídají určitou vazbu k polskému prostředí, současně však s ohledem na domácí společenské poměry mohou vyvolávat jisté rozpaky s ohledem na jejich dostupnost. Recept totiž nabádá, aby se sluky podusily na rozpuštěné slanině, k níž se přidá příslušné koření, nakrájená šunka, bobkový list, cibule a v neposlední řadě i lanýže. (DUMKOVÁ [1883], s. 179) Právě tato podzemní houba znamená zajímavé pojítko české a polské kuchyně. Není nutno připomínat, že se jedná o ceněnou pochutinu, přesto se však i v českých kuchařkách konce 19. století přeci jen občasně objevuje. Zároveň je zřejmé, že již v této době byly lanýže ikonickou součástí zejména jihoevropských kuchyní. Uvedený recept na

---

6 Kupř. Pacovského Kniha kuchařka uvádí *Howěžj gazyk po Polsku* (PACOVSKÝ 1809, s. 81–82).

sluky po polsku má tedy východiska zřejmě v románském světě. Prostřednictvím adaptací v polských zemích, kde se lanýže dočkaly rovněž relativně silného zapojení do tamní kulinární kultury především vyšších kruhů, se mohla kombinace těchto podzemních hub s drobným ptactvem stát patrnou složkou polského gastronomického paradigmatu.

Lanýže při tomto zpracování sluk mohou být tedy vazbou k francouzskému kulinárnímu východisku, jež ovšem nemusí být zcela bezvýhradné. Polsko-francouzskou konotaci pokrmu naznačuje také užití bílého vína, kompozičně propojeného s bobkovým listem a dalším kořením. Přechodovým pásmem je přítomnost tzv. „*coulisu*“, husté omáčky nebo pyré vzniklých povařením zeleniny či ovoce. Zejména ovocná složka v kombinaci s kořenovou zeleninou, bobkovým listem a cibulí podtrhuje obecné ladění polské kuchyně, jež se i na základě vzdálených reflexí složek původem z románského světa ukotvuje ve středovýchodní Evropě.

Srovnání vybraných českých a polských kuchařských knih z přelomu 19. a 20. století potvrdilo, že v českém prostředí adaptovaný recept na sluku po polsku může mít díky své skladbě vzdálená východiska v polském prostředí. Na konkrétním příkladu využití lanýžů se zároveň ukázaly koncepční rozdíly v pojetí české a polské kuchyně, které mohou být náznakem různic i v širě nahlížených kulinárních systémech obou sousedních zemí a jejich regionů.

Nová doba – nová média

Kuchařské knihy jsou v perspektivě kulturněhistorického vývoje útvarem, který představuje nejen určitým způsobem uspořádaný soubor receptů, nýbrž také formu svědectví o kolektivní paměti daného etnického společenství a jeho kulturních přesahů. Lze je proto číst mnoha způsoby, v primárním pohledu zejména jako příručku, která poskytne návod, chceme-li připravit pokrm a nejsme si jisti postupem. Kuchařská kniha nabízí svědectví o proměnlivých podobách národní identity nebo jako obraz gastronomických schémat vztahujících se k lokálním sociokulturním podmínkám dané doby. Kuchařské knihy v neposlední řadě spoluutvářely – a i v naší přítomnosti tvoří – narativ daného etnika příslušné země. V kontextu bouřlivého 20. století českých i polských zemí je pojmoslovná i významová variabilita pojmů *národ* a *země* více než zřetelná. Kuchařské knihy jsou jako zdroj k poznání ryzí a niterné každodennosti po obou stranách Krkonoš (a celé dnešní česko-polské hranice) víceméně přehlíženy. Přesto analýza kuchařských knih a jejich současné reflexe nabízí při hledání pokud možno optimálního vztahu k příslušnému údobí nejen v kontextu česko-polských kontaktů podnětná východiska, jejichž základem mohou být přístupy antropologie jídla či interdisciplinárně pojaté náhledy.

Proměny v koncepci kuchařských knih jsou jedním ze spontánních obrazů společenského vývoje a jeho signifikantních vzorců.⁷ Kuchařky jsou cenným zdrojem, který ve své tvůrčí (ale i recepční) vitalitě zachycuje neustále se měnící dynamiku vývoje stravování, konkrétních pokrmů, způsobů jejich přípravy a konzumace a v neposlední řadě i společenské recepce. V mnoha těchto aspektech podléhala dobová kulinární praxe a gastronomický transfer z jiných zemí daným možnostem životního standardu (zásobování, dostupnosti surovin atp.). Kuchařské knihy nemohly za daných podmínek kulminujícího totalitního režimu poskytovat bezpodmínečně věrohodný obraz o tehdejších kulinárních zvyklostech v zemích střední a východní Evropy a o referenčních polích jejich vztahu k zahraničním kuchyním. S ohledem na nové formy praktického sdílení receptů, jež se v době socialismu postupně dostávaly na stránky

⁷ Příznačným rysem sociokulturního vývoje po roce 1989 jsou rozdílné role, které kuchařské knihy ve srovnání s předchozími desetiletími sehrávají v nových společenských podmínkách. Skutečnost, že recepty na aktuálně preferované (módní) recepty a způsoby stravování pronikají i do jiných médií (specializovaných časopisů, běžného denního tisku, televizních a rozhlasových pořadů), narušuje dřívější „monopol“ kuchařských knih jako útvaru s relativně zřetelně vymezeným postavením ve spektru literární kultury (srov. ŽARSKÍ 2008, s. 92–98).

nejrůznějších časopisů (třebaže v Československu specializované periodikum věnované výlučně vaření nevycházelo – srov. FRANC 2010, s. 323) nebo byly uveřejňovány i prostřednictvím televizních pořadů, lze již v 80. letech pozorovat nepochybný ústup významu a relevantního zastoupení kuchařských knih v každodenní kulinářské praxi.

Faktický zlom následoval po roce 1989/1990, kdy se otevřely hranice nejen do západní Evropy, ale částečně také do zemí východního bloku. Přirozený zájem o západní životní styl a jeho atributy, který se projevil zejména v první polovině 90. let, uvrhl země „dřívějších přátel“ do faktické izolace ve smyslu nejen kulturní výměny, ale také zájmu o postupnou revitalizaci kulinární kultury, což se úzce dotýkalo sousedních a geograficky blízkých zemí, zejména pak Polska a Maďarska. Teprve v průběhu druhé poloviny 90. let a zejména pak po vstupu Polska, Slovenska a České republiky do Evropské unie v roce 2004 nastaly příhodné okolnosti pro postupné překonání dlouhodobé izolace nejen v oblasti gastronomických kontaktů. V roce 2002 vyšla popularizační *Polská kuchařka* Jaroslava Vašáka (*1947), která se snažila přiblížit pestrost polské kuchyně (VAŠÁK 2002). Kromě zhruba třístránkového úvodu však ani tento titul nezařazuje představované pokrmy do širšího kulturněhistorického kontextu polských realit, navíc je v jeho koncepci patrná výrazná inspirace titulem Zofie Czerny (CZERNY 1957). Na rozdíl od ní podává Vašákova příručka názvy pokrmů v polském znění, výrazným handicapem je však skutečnost, že tyto termíny jsou do polštiny přeloženy zpětně z českého znění (viz poznámka „*do polštiny přeložil Wlodek Krajewski*“ – VAŠÁK 2002, s. 181). Regionální rozrůznění polské gastronomie zůstává rovněž zcela stranou, stejně tak se pojmenování nabízených pokrmů přidržuje zažitého úzu z 50. let.⁸ Třebaže si Vašákova kuchařská kniha klade za cíl podat populární formou rámcový přehled o polské kuchyni, potvrzuje zároveň určitou ustrnulost gastronomického transferu, s nímž je spjata i krize tohoto literárního útvaru. I v novém tisíciletí zůstávají stranou kulturněhistorické aspekty širšího středoevropského areálu, mezi nimiž mohou mít zvláštní místo dějiny konkrétních pokrmů či možnosti jejich přípravy a konzumace v kontextu dějin zásobování. V užším pohledu česko-polských kulinárních realit zůstávají mnohé otázky otevřeny hlubšímu výzkumu.

Překvapivě slabý gastronomický transfer mohla oživit teprve nová média, jejichž rozvoj nastal souběžně s rozšiřujícím se internetem. Živou reflexi a prohlubující se zájem o zahraniční kuchyně nabízejí nejrůznější fóra o vaření, portály o zdravé výživě a v neposlední řadě i blogy uveřejňující například recenze restaurací zahraničních kuchyní. Jejich prostřednictvím je sdílení pokrmů i celých gastronomických schémat ze sousedních zemí i z dalekého zámorí v podstatě okamžité. Nové trendy ostatně potvrzují i oblíbené televizní pořady o vaření.

Možnost internetových diskusí je právě tím nástrojem, který umožňuje spontánní a okamžitou reflexi sdílených receptů. Proces recepce je tak obohacený o novou rovinu, kterou tradiční kuchařské knihy postrádají. Rozšiřuje se komunikační kanál mezi autorem (vztah kuchařské knihy a jejího autorství v proměnách času představuje mimo jiné jedno z klíčových témat) – textem – vydavatelem – příjemcem (čtenářem), který dříve nabízel relativně omezenou „zpětnou vazbu“ o skutečných způsobech, jak se podle dané kuchařské knihy vařilo, tj. jaká byla skutečná praktická recepce těchto návodných knih. Recepty uveřejněné na internetu tyto předpoklady mění, neboť komunikační kanál v praktickém slova smyslu umožňuje další rovinu – právě čtenářský ohlas v diskusních fórech. Pohlédneme-li na internetová fóra s kulinární tematikou, zjistíme, že tento ohlas je velmi živý.

---

⁸ Na tomto místě je třeba podotknout, že Jaroslav Vašák je profesionálním kuchařem a známým sběratelem receptů. Je autorem několika popularizačních prací o české kuchyni, které se zaměřují na představení konkrétních receptů, nechtějí tedy být odborným pojednáním. V tomto pojetí vystupuje i jeho *Polská kuchařka*.

Beletristicky ztvárněný příklad této vitality nabízí povídka *Pirohy pro Jolantu* Kateřiny Tučkové, jež potvrzuje, že recepty spoluutvářejí obraz „jiného“ i ve vzájemných kulturních reflexích (TUČKOVÁ 2015, 61–68).⁹ Vyprávění líčí autorčinu snahu nabídnout polské kamarádce a kolegyni, která má přijet na návštěvu do České republiky, kulinární překvapení. S odkazem na různé okolnosti, vyplývající z kontinuity tohoto přátelství, padá volba na *pierogi ruskie*. V kontextu své kuchařské zkušenosti spjaté s tímto pokrmem se vypravěčka obrací na internetové kulinární stránky a fóra, jejichž spontánní interakce tvoří základní výstavbu celé kulinární novely. Mezi recepty polské kuchyně nachází jeden, který je doplněn o osobní reflexi pisatelky. Tento biografický odkaz se nemůže vyhnout polské historické zkušenosti spjaté s druhou světovou válkou. V další rovině pak vyprávění doplňují příklady diskusních příspěvků a komentářů, které se vážou k rodinné tragédii z dob varšavského povstání, zároveň však hodnotí národní charakter připravovaného pokrmu:

„Pirohy podáváme polité kouskem rozpuštěného másla nebo dozlatova osmaženou cibulkou. Někdo upřednostňuje pirohy polité zakysanou smetanou. V naší rodině – jde o starý rodinný recept – se příznivci cibulky a zakysané smetany dělili na dva vyhraněné tábory. Tedy alespoň co si pamatuji. Jsem ročník 1934 a veškeré přibuzenstvo jsem ztratila za války během Varšavského povstání. Zbyla mi jen maminka, která ale neunesla smrt tatínka a mladšího bratra a půl roku po válce si pustila plyn. Po milovaných členech rodiny mi zbylo jen pár osobních věcí, mezi které patřila babiččina kuchařka. Z té dodneška vařím svému českému manželovi a dětem, a zůstáváme tak ve spojení s mými, i když mělkými, kořeny. Všichni polskou kuchyni milujeme!

Komentáře, stálo pod poznámkou

Mňamik: Ahojte lidičky, udělala jsem tyhle pirožky k sobotnímu obědu a byly supříkový! Dávám paleček nahoru!

*Svatko: Chcel bysom podotknut, ze toto jedlo ma **povod na vychodnom Slovensku**. Originalny recept hovorí, ze cesto sa miesi z hladkej muky, naplnou je tvaroh, ktorý sa miesa so zltkom (nie s celým vajickom). Tvaroh musí byť slaný, aby pri konzumácii spolu s lekvarom dodal špeciálnu chuť. [...] Dobru SLOVENSKU! originalnu chuť.*

*Janka: To je hloupost – každý ví, že **pirohy jsou z Ruska!** My je děláme s povídky a sypané mákem. A je to boží pošušňáníčko. Nebyla ta **vaše polská babička Ruska?***

*Svatko: Pirohy maju **povod na Slovensku!!!** Este **na Ukrajině** by tak mohli tvrdit, ze su pirohy ich originalne jedlo, no mozno, ale tam sa nazývajú **varenyky!!!**“ (zvýraznění M. K.) (TUČKOVÁ 2015, s. 64–65).*

Narace povídky tak představuje etnocentricky sdílené reflexe o tom, zda pirohy patří do ruské, ukrajinské, či snad polské kulinární tradice. Diskuse k uveřejněnému receptu ukazují interakci, s níž je jinakost dotčeného polského pokrmu přijímána v možnostech volného internetového fóra. Debata pod receptem na pirohy je vlastně zobecněnou diskusí o původu nejen tohoto pokrmu, ale také jiných jídel, jež zpravidla doprovází stereotypy jejich emočně zdůrazňované výlučnosti, a to i ve vnímání okolních národů.

⁹ Povídka známé české beletristky je koncipována jako součást podnětného knižního výboru *Jak chutná Polsko*, jenž je jakousi přehlídkou obrazů a vjemů, s nimiž vybraní čeští literáti vnímají polskou gastronomii nebo různé situace s kulinární kulturou úzce či širě související. (JAK CHUTNÁ POLSKO 2015)

Díky těmto reflexím lze konkretizovat oživenou reflexi pokrmů, které v etnicky domácím prostředí zosobňují emblém této národní výlučnosti.¹⁰ Úryvek z povídky Kateřiny Tučkové navozuje několik úvahových otázek, jež souvisejí s podstatou historicky se vyvíjejících kontaktů české a polské kuchyně. První z nich promýšlí eventualitu stanovit určitou typologii vyjádření, s nimiž gastronomie spoluutváří nejrůznější mediální obrazy a s nimi předávané stereotypy. Podobně otázka, jak se vlastně utváří představa o typickém pokrmu jiného (sousedního) národa, se v odkazu na internetové polemiky v povídce Kateřiny Tučkové jeví jako aktuální tematizace soudobého kulinárního diskurzu. Ve snaze nalézt příhodnou odpověď se lze opřít o tři základní východiska, jejichž povaha je zřejmá. Prvním z nich jsou kuchařské knihy nabízející i v dobách totality zvláštní tituly věnující se zahraničním kuchyním, byť s různými recepčními úskalími, jež se dotýkaly i polské kuchyně. Rovněž do cestovních průvodců (knižních titulů i internetových stránek o cestování) bývají zařazena gastronomická „okénka“, která se snaží s kolísavou invencí a různě pojatým vztahem ke kulturněhistorickému narativu přiblížit, *co je třeba ochutnat* v dané zemi či regionu (zvláštní význam mají v tomto kontextu také propagační prospekty). V neposlední řadě zmiňované kulinářské portály a internetová fóra nabízejí spontánní reflexi a nejživější odezvu neustále se vyvíjející kulinární kultury.

Zadáme-li do Googlu výraz „*polská kuchyně*“, ukáže se v konkretizaci tohoto požadavku na ilustrace („Google obrázky“) určitá představa o „emblémech“, které jsou v českém prostředí chápány jako příznačné pro polskou kulinární kulturu. Struktura těchto obrazů je v zásadě zřejmá pro celé kulinární schéma od předkrmu po polévku. Roli polských pokrmů, které v českém povědomí mají plnit roli symbolu polské kuchyně, plní v rovině polévky *barsč* (boršč), v menší míře již *žurek* (eventuálně *chlodnik*). Z hlavních jídel se určité obeznámenosti těší *pirohy* (v poslední době snad zejména *pierogi ruskie*), z dezertů snad lze okrajově uvažovat o *serniku* (tvarohovém koláči). Mezi nápoji plní takto naznačenou emblematickou úlohu přirozeně *vodka*. Zvláštní pozornost si vydobyla i u českého spotřebitele *Żubrówka*, a to zejména v posledním desetiletí.¹¹

Rychlý rozvoj elektronických médií se dotkl i kulinárního transferu. Již zmiňovaná fóra tak zapojují polské pokrmy a pochutiny do širšího povědomí české veřejnosti, přičemž polské gastronomie bývá věnován výraznější prostor v konkrétních číslech elektronických časopisů této povahy. I v tomto kontextu se upevňuje určitá představa o polské gastronomii, jejíž symbolicky vyjádřené chody jsou relativně nové a přímo souvisí s relativně nedávnými dějinami Polska (viz např. zmíněné *pierogi ruskie*, *barszcz ukraiński*, *sernik* či *Żubrówku*).

V této perspektivě lze uvést i příkladné pokrmy, které mají v českém prostředí reprezentovat polskou kuchyni. V souvislosti s rozvojem turistického ruchu bývají nejrůznější nabídky, jež se nacházejí

10 Zapojení pokrmů či celých gastronomických schémat do vztahu s utvářející se národní identifikací se zejména ve Spojených státech a západní Evropě dočkalo svého teoreticky vymezeného konceptu. Tzv. *gastronacionalismus* či též *kulinární nacionalismus* je ve střední Evropě analyzován okrajově, což se týká i česko-polského komparativního pohledu. Určitým východiskem mohou být úvahy Michaely deSoucey, jež se zabývá otázkou, jakým způsobem může výroba a distribuce potravin udržovat emocionální vztah spotřebitele k vlastní zemi a jak se nacionalistické sentimenty podílejí na potravinářské výrobě. V souvislosti s těmito předpoklady vysvětluje i snahy o ochranu lokálních pokrmů a kulinárních tradic. (DeSOUCEY 2010, s. 432–455; KOUBA 2017, s. 116–144).

11 Żubrówka představuje nesporně svěbytný fenomén polské gastronomie i se všemi sociokulturními kontexty, které se k této specifické lihovině v historické retrospektivě i z hlediska konotací naší současnosti vztahují. Podobně jako jiné emblémy polské gastronomie představuje tato typicky polská vodka se stěblem tomkovice vonné v každé lahvi výstižný příklad velmi pestrých dějin polské kulinární kultury. Novodobé osudy Żubrówki v té podobě, v níž je k dostání v polských i středoevropských supermarketech, se začaly psát v 50. letech minulého století. Tehdy vznikla výchozí receptura moderního pojetí tohoto aromatizovaného destilátu. Všeobecná obliba činí z této vodky výraznou případovou studii, jež v mnoha rovinách přibližuje sepětí polské kulinární kultury s turbulentními osudy polského národa v průběhu 20. století. Způsob přípravy Żubrówki sdílí osudy Poláků v druhé polovině 20. století, kdy se místa její původní přípravy v Puczczy Bieszczadské ocitla v důsledku rozhodnutí jaltské konference na pomezí nově vytyčené státní hranice mezi Polskem a Sovětským svazem. Nepřekvapí proto, že se právo na přípravu Żubrówki dostalo na jinak dlouhý soupis polsko-ruských sporů a konfliktních témat. Żubrówka ovšem představuje zjevně symbolické i duchovní pouto s vlastí i pro příslušníky polské diaspory ve Spojených státech. I zde se Żubrówka vyrábí, třebaže výhradní právo pod výchozím názvem má pouze białostocká firma Polmos. Vodka typicky nazlátlé barvy se stává příznačným rysem kulinární paměti nejen v samotném Polsku (v hranicích po roce 1945), ale také v zemích, s nimiž tamní polské obyvatelstvo spojovalo své historicky podmíněné osudy. Se zřetelem na období po druhé světové válce se jedná zejména o „přesídlené“ Poláky z východních oblastí meziválečného Polska, případně o příslušníky polské komunity v emigraci, zejména pak v zámoří (srov. GRAF, CIELICZKO 2016, s. 5–26; KRZEŚNIAK 2019).

na pomezí reklamního sdělení (s méně či více persvazivním působením), spojovány s obrazem kulinárních reálií. Příkladem, který reprezentuje polskou kuchyni v uceleném sledu jednotlivých chodů, může být následující průřez vybranými pokrmy od polévky po dezert. Obvykle jsou mezi polévkami takřka ukotvené *barszcz*, *flaki*, *chlodnik*, *żurek* a *krupnik*, hlavní jídla pak představuje přirozeně *bigos*, definovaný v české interpretaci například jako „*hustá směs kysaného zelí, masa, špeku, hub a klobásy, která se připravuje několik dní*“, dále pak *dzik* („*pečený divočák*“), *golonka* („*vepřové koleno s kysaným zelím a křenem*“), *gołąbki* („*směs mletého hovězího s rýží v zelém listu*“)¹² a samozřejmě nepsaný, přesto však všeobecně vnímaný emblém polského kulinářství – *kotlet schabowy* („*vepřový řízek podávaný s bramborovou kaší a zelím*“) a v neposlední řadě i zmiňované *pierogi* („*vařené či smažené taštičky z nekynutého těsta plněné různými náplněmi, sypané smaženou cibulkou a polité omastkem*“). Spektrum hlavních jídel polské kuchyně v této české reflexi doplňují také *placki ziemniaczane* („*bramborové placky podávané se zakysanou smetanou*“), ale překvapivě také produkt polského rychlého občerstvení v počestlém tvaru *zapékanka* (původně *zapiekanka*; „*pečivo zapečené s uzeninou, sýrem a houbami*“). Dezertem uzavírajícím možná gastronomická schémata mohou být *faworki* („*sladké drobné pečivo sypané cukrem*“) či *galaretka* („*dezert v podobě ovocného želé se smetanou či čerstvým ovocem*“). Jistým překvapením může být zařazení bonbonů zvaných *krówki* („*slavné měkké polské karamelky*“) (OCHUTNEJTE SPECIALITY [2020]).

Přechodný charakter a „migrující“ východiska jednotlivých pokrmů pak i v této sféře potvrzují *makowiec* (v podstatě analogický makový závin, který se těší oblibě v zemích někdejší Habsburské monarchie), *paczki* (správně *pączki*; „*smažené koblihy plněné například jahodovou, čokoládovou, meruňkovou marmeládou*“) či *racuchy* – polská obdoba lívanců. Specifické postavení má mezi moučníky a zákusky *sernik*, o němž již byla také zmínka. Všechny zmiňované příklady polské kulinární kultury potvrzují slova uvedená na samém úvodu, totiž že se jedná o prvky kulinární kultury výrazně prostupující hranice národních společenství, v jejichž rámci plní zejména roli symbolické identifikace.

V reflexích polské kuchyně v českém prostředí je třeba poukázat také na druhý významný aspekt, jenž se v širším českém diskurzu prosazuje teprve v posledních letech. V protikladu k diskusím o nízké kvalitě některých polských potravinářských výrobků dovážených do sítí českých obchodních řetězců, kde je pro české zadavatele klíčovým kritériem zpravidla cena objednaného zboží, se daří postupně kultivovat všeobecné přesvědčení, že gastronomie našich severních sousedů je po všech stránkách zdravější a ve srovnání s českým stravováním kaloricky méně náročná. Příkladem této reflexe může být propagační článek uveřejněný na portále *Svět gastronomie, hotelnictví a obchodu* (SvetHG.cz), kde se v obecném komparativním shrnutí konstatují rozdílná východiska české a polské kuchyně, jejichž odlišnosti jsou do značné míry předurčeny historickým vývojem: „*[m]ožná vás to překvapí, ale přes geografickou blízkost mají česká a polská kuchyně odlišné kořeny. U nás se vaří spíš po vzoru rakousko-uherské klasiky – knedlíky, hutné omáčky, řízky... Zatímco v jídelníčku našich severních sousedů jsou patrné východní, slovanské vlivy, včetně tradičních židovských pokrmů. Typické jsou například různé druhy obilných kaší, plněné pirohy, ryby a především hojné využívání lokálních surovin. Obecně lze polskou kuchyni označit za zdravější než českou.*“ (JAK VAŘIT ZDRAVĚJI 2017) Stať si také všimá charakteristických pokrmů, které v české kulinární kultuře nejsou zastoupeny v takové míře, přičemž poukazuje, že ve snaze ozvláštnit jídelníček o zdravé pokrmy se lze inspirovat množstvím **celozrnných kaší či pestrým zpracováním ryb**. „*Ať už je to ovesná kaše s vysokým obsahem vlákniny, lehce stravitelná, přirozeně bezlepková jáhlová kaše nebo pohanka, bohatá na antioxidanty a minerály, která je častou přílohou na-*

12 V těchto kontextech lze obraz polské kuchyně v českém prostředí rekonstruovat na základě internetových nabídek cestovních kanceláří či turistických center. Schematický obraz uceleného gastronomického paradigmatu

*hrazující brambory nebo knedlíky. Zdraví bezpochyby prospívá také obliba **rybích pokrmů** – Poláci si rádi dopřejí sledě v různých marinádách (nejčastěji smetanové omáčky na studeno), mořské ryby z Baltu, sladkovodní z Mazurských jezer nebo pstruhy z Kladské kotliny u českých hranic.“ (JAK VAŘIT ZDRAVĚJI 2017)*

V kontextu těchto závěrů jsou cíleně voleny i příklady toho, co v polské gastronomii stojí za ochutnání. Třetím obrazem českého vnímání tradiční polské kuchyně může být příklad z elektronické verze populárního časopisu *Vlasta*. V roce 2013 uveřejnil v rámci „polského týdne“ recept na ruské pirohy. Soupis ingrediencí byl uvozen stručnou kulturněhistorickou glosou, která naše úvahy vrací k počátečním otázkám o charakteru a hranicích národní kuchyně: „*[t]ed' si možná říkáte, že jsme se zbláznil, když vám do týdne s polskou kuchyní zařazujeme něco, co má v názvu slovo ‚ruské‘. Kdepak, nezbláznil, však to znáte – jak se prolínaly společně dějiny zemí, prolínala se i kuchyně. Takže takové ruské pirohy jsou ted' součástí národní polské kuchyně.*“ (POLSKÝ TÝDEN 2013).

Závěrem

Uvedené příklady mohou být jen náznakově reprezentativním vzorkem obrazů, s nimiž se v současné době pojí aktuální představy širší české veřejnosti o polské kuchyni. Při letmém srovnání dnešních kulinárních reflexí s jejich intenzitou v době nejen před rokem 1989, ale také v průběhu 90. let je patrná dlouhodobě přetrvávající neznalost konkrétních gastronomických návyků na druhé straně státní hranice. Její izolace vyvolaná politickým vývojem kontinuálně neumožňovala soustavnější výměnu gastronomické zkušenosti, která se tak zejména v druhé polovině 20. století mohla opírat o ojedinělé kuchařské knihy výrazně pokřivené kulinární praxe (srov. FRANC 2010, s. 333). Změna tedy nenastala v souvislosti s novými společenskými poměry po roce 1989, nýbrž teprve s rozvojem nových komunikačních technologií. Přitom však i v době globalizačních procesů platí, že gastronomie ve smyslu kulinárního systému (národní kuchyně) zůstává jedním z interpretačních modelů, který se podílí na utváření kolektivně sdílené představy o jiných kulturních či národních společenstvích.

Tyto předpoklady platí i pro proměny v českém vidění pokrmů tradičně označovaných jako základ polské národní kuchyně. Je zřejmé, že zejména nová média umožňují spontánní a živou recepci polské kuchyně v českém prostředí, která v obecném vyznění kontrastuje s negativními stereotypy příznačnými pro česko-polské vztahy v jiných sférách každodenního života. Dějiny gastronomie a její moderní „mediální“ reflexe tak nabízejí způsob, jak tyto předsudky a konstruované obrazy překonávat, a to nejen v česko-polské perspektivě.

Literatura a prameny

BARTMIŃSKI, Jerzy a Irena VAŇKOVÁ (eds.). *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016.

ISBN 978-80-246-2883-7.

BRZOZOWSKA, Elżbieta. Kuchnia polska jako wyróżnik odrębności narodowej. *Żywność: Nauka, Technologia*. Jakość. 2003, **10**(3), s. 23–32. ISSN 1425-6959.

DEMBIŃSKA, Maria. *Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1963.

DeSOUCEY, Michaela. Gastronationalism. Food Traditions and Authenticity Politics in the European Union. *American Sociological Review*. 2010, **75**(3), s. 432–455. ISSN 0003-1224.

DITTERTOVÁ, Eva (ed.). *Knedlík – Kloß – Knödel aneb Knedlíkové nebe: sborník příspěvků a receptů ke stejnojmenné výstavě v Chebu ve dnech 28. srpna 2009 – 10. ledna 2010 / Knedlík – Kloß – Knödel, oder auch, Knödelhimmel: Sammelband der Beiträge und Rezepte zur gleichnamigen Ausstellung vom 28. August 2009 bis 10. Januar 2010 in Eger*. Cheb: Krajské muzeum Karlovarského kraje, Muzeum Cheb, 2009. ISBN 978-80-85018-66-0.

DITTERTOVÁ, Eva. Knedlík – kulinární fenomén střední Evropy. In: JEDLIČKOVÁ, Blanka, Milena LENDEROVÁ, Miroslav KOUBA a Ivo ŘÍHA (eds.). *Krajiny prostřených i prázdných stolů II: evropská gastronomie v interdisciplinárním přístupu*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017, s. 104–115. ISBN 978-80-7560-026-4.

DUMANOWSKI, Jarosław. „Baranek po polsku”. O zapomnianym bogactwie kuchni polskiej. In: BORYS, Bronisław (ed.). *Jagnięcina w naszym dziedzictwie kulinarnym i kuchni współczesnej; konferencja naukowo-techniczna*. Ostromecko, 6 lipca 2013 r. : referaty plenarne. Ostromecko: Instytut Zootechniki, Państwowy Instytut Badawczy, Zakład Doświadczalny Kołuda Wielka, 2013, s. 7–19.

DUMANOWSKI, Jarosław a Magdalena KASPRZYK-CHEVRIAUX. *Kapłony i szczeżuje: opowieść o zapomnianej kuchni polskiej*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne, 2018. ISBN 9788380497740.

DUMANOWSKI, Jarosław a Maciej NOWICKI. *Kuchnia polska: Tradycja, terażniejszość, wspólnota* [online]. 2018 [cit. 2020-02-05]. Dostupné z: <https://www.gov.pl/attachment/abcfa5ae-b3cb-4e4b-83ae-e68dbf8b6caa>.

FRANC, Martin. Borscht, Chinese or Pizza? Cultural Transfer in the Area of Cuisine in Czech Countries 1948–1989. In: VYMĚTALOVÁ, Karla a Jiří KNAPÍK (eds.). *Processes of cultural exchange in Central Europe in 1800–2000*. Opava: Slezská univerzita, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historických věd, 2014, s. 43–67. ISBN 978-80-7510-100-6.

FRANC, Martin. Z kuchyně přátel. Česká společnost a kulturní transfer z gastronomií SSSR a zemí sovětského bloku (1948–1989). *Soudobé dějiny*. 2010, **17**(3), s. 312–334. ISSN 1210-7050.

FREEDMAN, Paul H. (ed.). *Jídlo: dějiny chuti*. Praha: Mladá fronta, 2008. ISBN 80-2041-847-4.

GRAF, Magdalena a Małgorzata CIELICZKO. Od akwawity do Amatora – wódka w polskiej kulturze. Rekonesans badawczy. *Język. Religia. Tożsamość*. 2016, **13**(1), s. 5–26. ISSN 2083-8964.

HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009. ISBN 978-80-7419-010-0.

JAKOBSON, Roman. Szczupak po polsku. In: JAKOBSON, Roman. *Selected writings. VI., Early slavic paths and crossroads. Part two, Medieval slavic studies*. Berlin: Mouton Publishers, 1985, s. 782–791.

KOUBA, Miroslav. Podoby gastronacionalismu ve středoevropských národních hnutích dlouhého 19. století. In: JEDLIČKOVÁ, Blanka, Milena LENDEROVÁ, Miroslav KOUBA a Ivo ŘÍHA, Ivo (eds.). *Krajiny prostřených i prázdných stolů II: evropská gastronomie v interdisciplinárním přístupu*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017, s. 116–144. ISBN 978-80-7560-026-4.

KOWALSKA, Urszula. Wokół kuchni i stołu. *Postscriptum Polonistyczne*. 2008, **2**(2), s. 57–69. ISSN 1898-1593.

KRZEŚNIAK, Marek. Historia jednego przedmiotu: Żubrówka. *Logo24.pl* [online]. 22. 5. 2019 [cit 2020-04-01]. Dostupné z: <http://www.logo24.pl/Logo24/7,110989,24804937,historia-jednego-predmiotu-zubrowka.html>.

KUCHOWICZ, Zbigniew. *Obyczaje staropolskie XVII–XVIII wieku*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1975.

LENDEROVÁ, Milena, Miroslav KOUBA, Aleš KOZÁR a Ivo ŘÍHA. „Spanilost Vaše cizozemcům se líbí...“: české kuchařské knihy v 19. století. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2017. ISBN 978-80-7465-298-1.

ŁOZIŃSKA, Maja a Jan ŁOZIŃSKI. *Historia polskiego smaku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012. ISBN 9788301171025.

MATUSIAK, Agnieszka. Kulinarne wojaże jako element turystyki kulturowej. Dziedzictwo kulinarne Górnego Śląska. *Turystyka Kulturowa* [online]. 2019, (2), 4–19 [cit. 2020-02-05]. ISSN 1689-4642. Dostupné z: http://www.turystykakulturowa.org/pdf/2009_02_01.pdf.

MOMOT, Anna. Kuchnia śląska we współczesnych poradach kulinarnych. In: ŻARSKI, Waldemar a Tomasz PIASECKI (eds.). *Kuchnia i stół w komunikacji społecznej. Tekst, dyskurs, kultura*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2017, s. 147–155. ISBN 978-83-7977-326-8.

MONTANARI, Massimo. *Hlad a hojnost: dějiny stravování v Evropě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-560-9.

ŘÍHA, Ivo. Autorský subjekt v paratextech českých kuchařských knih první poloviny 19. století. In: JEDLIČKOVÁ, Blanka, Milena LENDEROVÁ, Miroslav KOUBA a Ivo ŘÍHA, Ivo (eds.). *Krajiny prostřených i prázdných stolů II: Evropská gastronomie v interdisciplinárním přístupu*. Pardubice: Vydavatelství Univerzity Pardubice, 2017, s. 185–208. ISBN 978-80-7560-026-4.

ŻARSKI, Waldemar. *Książka kucharska jako tekst*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008. ISBN 978-83-229-2901-8.

ŻARSKI, Waldemar a Tomasz PIASECKI (eds.). *Kuchnia i stół w komunikacji społecznej. Tekst, dyskurs, kultura*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2017. ISBN 978-83-7977-326-8.

ŻARSKI, Waldemar. Tożsamość kulinarna na Górnym Śląsku i Opolszczyźnie. In: *Rozprawy Komisji Językowej – Wrocławskie Towarzystwo Naukowe*. 2012, 39, s. 73–86. ISSN 0084-2990.

ŻYWCZAK, Krzysztof. *Polska kuchnia regionalna*. Warszawa: Wydawnictwo SBM, 2014. ISBN 9788378454632.

CZERNY, Zofia. *Polská kuchařka*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Gospodarcze, 1957.

ĆWIERCZAKIEWICZOWA, Lucyna. *365 obiadów za pięć złotych*. Warszawa: Nakładem autorki, 1858a.

ĆWIERCZAKIEWICZOWA, Lucyna. *Jedynie praktyczne przepisy konfitur, konserw, soków, marynat, wędlin, wódek, likierów, win owocowych, ciast*. Warszawa: nakład autorki, 1858b.

DOBROVOLNÁ, Ludmila. *Česká kuchařka a hospodyně: stručné a snadno pochopitelné navedení k přípravování chutných jídel všeho druhu, jež hodí se zvláště pro kruhy občanské: zároveň s mnohými praktickými poučeními a pokynutími ohledem zařízení domácnosti*. Praha: Nákladem kněhkupectví Mikuláše a Knappa, 1873.

DUMKOVÁ, Hana. *Česká kuchařka*. Praha: Nákladem Aloise Hynka, [1883].

Jak chutná Polsko? Wrocław: Igloo, 2015. ISBN 978-83-63945-06-0.

Jak vařit zdravěji? Inspirujte se v sousedním Polsku. *SvětHG.cz* [online]. 2017, 7. 12. [cit. 2020-04-01]. Dostupné z: <http://svethg.cz/jak-varit-zdraveji-inspirujte-se-v-sousednim-polsku/>.

Ochutnejte speciality polské kuchyně. *eTravel.cz* [online]. [cit. 1. 4. 2020]. Dostupné z: <https://www.etravel.cz/polsko/kuchyne>.

PACOVSKÝ, Václav. *Auplné Uměnj Kuchařské, aneb, Pochopitedlný poukaz, kterak rozličné pokrmy, gak masyté tak postnj dobře připrawowati,neb strogiti se magj, a gichžto poznamenánj posléz stogjcý regstřjk ukáže*. W Gindřichowě Hradcy: Jozef Aloizyus Landfras, 1827.

PACOVSKÝ, Václav. *Knížka Kuchařská, aneb, Zřetedlná ponavčenj, kterak se rozličné pokrmy gak masyté, tak postnj dobře připrawowati, aneb strogiti magj;... wssem Českým Kuchařkám k prospěssnému cwjčenj wydaná*. [Česko: s. n., 1809].

Polský týden: ruské pirohy. *Vlasta.cz* [online]. 2013, 12. 11. [cit. 2020-04-01]. Dostupné z: <https://vlasta.kafe.cz/clanky/vareni-a-recepty/3362-polsky-tyden-ruske-pirohy/>.

RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Dobrá rada Slowanským wenkowankám, aneb pagednánj kterak by ony pokrmy sprosté lacině i chutně připrawowati, a tak se bud' pro budaucj swau domácnost, neb pro službu cwičiti mohly / Podána od Magdal. Dobromily Rettigowé*, Praha – Hradec Králové: Jan H. Pospjssil, 1838.

RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Domácý Kuchařka, aneb, Pagednánj o masytých a postnjch pokrmech pro dcerky České a Morawské / od M. Retikowy*, W Hradcy Králové nad Labem a Orlicy: Jan Host. Pospjssil, 1826.

RODOVSKÝ Z HUSTIŘAN, Bavor a Zdeňka TICHÁ (eds.). *Kuchařství, to jest, Knížka o rozličných krmích, kterak se užitečně s chutí strojiti mají, jakožto zvěřina, ptáci, ryby a jiné mnohé krmě: každému kuchaři aneb hospodáři knížka tato potřebná i užitečná*. Praha: Avicenum, 1975.

SVOBODOVÁ, Marie B. *Kuchařská škola čili Důkladné navedení k samostatnému naučení se vaření a správné hospodárnosti*. [Česko]: M. B. Svobodová, 1894.

SZYTTLER, Jan. *Kucharka oszczędna, czyli Przepisy dla gospodyń wiejskich*. Wilno: [s. n.] (Wilno: Druk. Dyc. u XX. Missionarzy), 1835.

TRIWALDOVÁ, Gabriela. *Praktická česká kuchařka pro každou domácnost: sbírka 336 receptů na upravení osvědčených, silných a laciných pokrmů masitých i postních, mimo užitečná a podrobná navedení ku vedení kuchyně nejenom způsobu jemnějšího, nýbrž i také obyčejné domácí kuchyně, zároveň s poučením, jak lze v cukru a octu ovoce zavařovati*. 2., opr. vyd. Praha: A. Reinwart, 1896.

TUČKOVÁ, Kateřina. Pirohy pro Jolantu. In: *Jak chutná Polsko?* Wrocław: Igloo, 2015, s. 61–68. ISBN 978-83-63945-06-0.

VASÁK, Jaroslav. *Polská kuchařka*. Praha: Libri, 2002. ISBN 8072771124.

RESUMÉ

Kolektivní monografie Média·Dějiny·Společnost s podtitulem Obraz Polska a Poláků v českých médiích navazuje na 4. ročník stejnojmenné konference, která se od roku 2016 koná v Opavě. Kniha se snaží o interdisciplinární přístup – nabízí tak pohled na vytyčené téma z různých perspektiv, kulturních oblastí, mediálních vzorků a přístupů. A to jak ze strany akademiků, tak profesionálů z mediální praxe. Knihu tematicky ukotvuje stať věnovaná česko-polským historickým resentimentům, podstatě historických procesů v oblasti česko-slezsko-polských vztahů, postojů k Rusku a slovanské myšlenky a konfliktu o Těšínské Slezsko a také roli médií ve formování těchto vztahů či v upevňování stereotypů, které tyto vztahy provázejí. Další část knihy se věnuje vzdělávání – na praktickém modelu práce s konkrétním dokumentárním snímkem o spolupráci polských a českých disidentů ukazuje možnosti výuky dějin sousedství v hodinách dějepisu. Další část knihy se věnuje formování obrazu Polska a Poláků ve zpravodajských médiích, česko-polským filmovým vztahům po 2. světové válce a jejich mediální reflexi, srovnání současné české a polské kinematografie či obrazu Polska v české literatuře a české literární kritice. Knihu pak uzavírá stať zaměřená na kulinární kulturu a její vliv na reflexi polské společnosti v Česku.

SUMMARY

The collective monograph *Media • History • Society* with the subtitle *The Image of Poland and Poles in the Czech Media* follows on from the 4th year of the conference of the same name, which has been held in Opava since 2016. The book strives for an interdisciplinary approach – thus offers a look at the set topic from different perspectives, cultural areas, media samples and approaches. Both from academics and professionals from media practice. Both from academics and professionals from media practice. The book is thematically anchored in an article devoted to Czech-Polish historical resentments, the essence of historical processes in Czech-Silesian-Polish relations, attitudes towards Russia and Slavic thought and the conflict over Cieszyn Silesia, as well as the role of the media in shaping these relations or strengthening stereotypes they accompany. The next part of the book is devoted to education – on a practical model of working with a specific documentary on the cooperation of Polish and Czech dissidents shows the possibilities of teaching the history of the neighborhood in history lessons. The next part of the book deals with the formation of the image of Poland and Poles in the news media, Czech-Polish film relations after World War II and their media reflection, a comparison of contemporary Czech and Polish cinema or the image of Poland in Czech literature and Czech literary criticism. The book concludes with an article focused on culinary culture and its influence on the reflection of Polish society in the Czech Republic.

AUTOŘI

prof. PhDr. Rudolf Žáček, Dr.

historik, děkan, Fakulta veřejných politik Slezské univerzity v Opavě

Mgr. et Mgr. Zdeňka Žáčková

právníčka a historička, externí členka projektových týmů, Ústav historických věd, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě

Mgr. Milan Hes, Ph.D.

didaktik dějepisu, Historický ústav, Univerzita Hradec Králové, středoškolský učitel

Mgr. Monika Horsáková

publicistka, dokumentaristka, Ústav filmové, televizní a rozhlasové tvorby, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě

Mgr. Ywona Łyko

filmová historička, Národní filmový archiv v Praze

Mgr. Martin Novosad

dramaturg, Česká televize, Ústav filmové, televizní a rozhlasové tvorby, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě

Mgr. Jakub Chrobák, Ph.D.

básník, literární historik, Ústav bohemistiky a knhovnictví, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě

Mgr. Stanislava Schupplerová, Ph.D.

literární historička, Ústav filmové, televizní a rozhlasové tvorby, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě

PhDr. Miroslav Kouba, Ph.D.

slavista, Katedra literární kultury a slavistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Pardubice

OBSAH

Česko-polské historické resentimenty Rudolf Žáček, Zdeňka Žáčková	9
Dějiny sousedství ve výuce Milan Hes	31
Obraz Polska a Poláků v současném českém zpravodajství Monika Horsáková	41
Hraniční ulička a co dál...? Polsko-československé filmové projekty po skončení druhé světové války Ywona Łyko	51
Polské a české filmové paralelní světy Martin Novosad	61
Od Bezruče k Ajvazovi aneb obraz Polska v české literatuře Jakub Chrobák	71
Obraz tvorby Olgy Tokarczuk v českých literárních recenzích Stanislava Schupplerová	85
Obraz polské gastronomie a jeho proměny v českém mediálním prostoru Miroslav Kouba	93

MÉDIA DĚJINY SPOLEČNOST

Obraz Polska a Poláků v českých médiích

Monika Horsáková (ed.)

Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě

Fakulta veřejných politik v Opavě

Bezručovo nám. 885/14, 746 01 Opava

Vydání: první

Počet stran: 118

Náklad: 100 ks

Jazyková korektura: Monika Horsáková

Grafická úprava: Kristína Pupáková

Tisk: Profi-tisk group s.r.o., Chválkovická 223/5, 779 00 Olomouc

Místo a rok vydání: Opava, 2020

Publikace je neprodejná.

ISBN 978-80-7510-451-9 (Online)

ISBN 978-80-7510-442-7 (Print)

**SLEZSKÁ
UNIVERZITA**
FAKULTA VEŘEJNÝCH
POLITIK V OPAVĚ